

■ ■ ■ *Vajdasági műhelyek* ■

■ ■ ■

■

■■■ ÚJVIDÉKI KÖZNAPOK ■

Tanulságok és tapasztalatok

1.

Egy hetet töltöttem Újvidéken az ottani Hungarológiai Intézet vendégként. Megvallom, nem az ünnepek érdekeltek, inkább a köznapok; a szellemi élet munkás napjai, az eredményhez vezető, sokszor bizony csak nagy fáradtsággal bejárható utak. Az alábbi jegyzetek sem a turisztikai látnivalókról, a nagyvárossá terebélyesedő Újvidék urbánus jellegzetességeiről, a táj (szemben, túl a Dunán a péterváradi erődítmény, mögötte a Fruška gora hegyei) megejtő szépségéről vagy az utcákon áramló, szinte délvidéki mozgalmasságú élet eleven színeiről kívánnak szólni tehát, hanem a vajdasági magyar szellemi élet műhelyeiről, gondjairól és eredményeiről. A köznapokról, melyekbe helyzetem ellenére – hiszen minden utazás ünnep! – igyekeztem bepillantani.

A Vajdaság hagyományosan soknemzetiségű terület. Valamikor virágzó magyar települések, mezővárosok otthona, sőt a középkori magyar kultúra fellegvára volt. (A zalánkeméni és bácsi kolostoroknak jelentős szerep jutott a magyar írásbeliség kialakításában, itt és a Dél-Baranyában születtek Váradi Péter humanista episztolái, Tamás és Bálint huszita bibliafordításai, Sztáray Mihály protestáns drámái, a baranyai prédikátorok hitvitázó iratai.) Aztán mindent elpusztított, lerontott a török uralom, mely talán az itteni magyarságot gyilkolta legtovább. A magyar települések folytonossága ennek ellenére is elképzelhető: a történettudósok legalább azon a véleményen vannak, hogy a pusztítás ellenére is maradtak fenn szórványos magyar telepek. A török kiverése után, a tizenhetedik század végén költöztek be azután az első szerb csoportok, éppen a török balkáni üldözése elől. S ekkor indult meg a terület újjólagos benépesítése is magyarokkal, svábokkal, szlovákokkal, románokkal, ruszinokkal. Ettől kezdve a Vajdaság a nemzetiségi sokszínűség – nemegyszer a versengés és a küzdelem – terepe. A történelem többször is átalakította a tartomány etnográfiai és hatalmi viszonyait. A jelenlegi néprajzi képet az 1961-es jugoszláv népszámlálás adatai rajzolják elénk. Ezek szerint a Vajdaságban (vagyis Bácskában, Bánátban és Szerémségben) 1 854 000 ember él, közöttük 1 000 000 szerb, 442 560 magyar, 145 731 horvát, 73 830 szlovák, 57 259 román nemzetiségű. Azóta persze tíz év telt el (a következő jugoszláv népszámlálás 1971-re várható), a magyarok lélekszáma valószínűleg felment a félmillió fölé. (Ebben a számban nincsenek benne a Horvátországhoz tartozó dél-baranyai és szlavóniai, valamint a Szlovéniához tartozó muravidéki magyarok!)

Nemzetiségi ellentétek gyakran választották el egymástól a Vajdaság népeit – gondoljunk 1848-ra, 1919-re, 1941-re és 1945-re (ezek az évszám-

mok a vajdasági történelemnek is „neuralgikus” pontjai) –, de nem ritkák a megértés és összefogás gesztusai sem. A magyar és a szerb nép oly sok vonásban hasonló története jól ismeri a közeledés példáit is. Ennek a közeledésnek egyik szép dokumentumát találtam meg szinte véletlenül a nagy újvidéki kultúrközpont, a Szerb Matica kézíratai között.

Az újvidéki Matica a legrégebb szerb művelődési intézmények közé tartozik: hatalmas könyvtára van (több tízezer magyar könyvvel), kutatókat foglalkoztat, kongresszusokat, tudományos tanácskozásokat rendez. Kincsei között a tizenharmadik századból származó kódexek is vannak, s birtokában van az első szerb nyelvű nyomtatott könyv – egy 1494-es, Centinjéből származó nyomtatvány – igen ritka példányának is. Kézírtárában Arany Jánostól és Gyulai Páltól őriz leveleket. A kézírtár gondozói tették elem Stanković Györgynek egy magyar barátjához írott, 1848. október 22-én keltezett levelét. A levél szövege is magyar; érdemes belőle idémosolni néhány mondatot: „Mi – írja Stanković – küzdünk egymás ellenébe, és miért? Ki érkedtelen akar a dologról ítélni, nem felelhet egyebet: semmiért. – Ugyan mondd, nem éltünk mi folytonosan testvérileg minden Magyarhonban éló nemzetekkel, – alkottatott-é most külön kedvezó törvény a magyarok részére és külön a más nemzetbéliek részére? Felelet: nem. Mibe akarja hát elnyomni a magyar a horvát, rác nemzetséget, – felelet: semmibe. – Miért hát ezen méltatlan ellenségeskedés! – Sajnálom a derék horvát testvéreket, kikre csak könnyebbség várákozik az alkotmányos életből, hogy a kamarilla zsoldjában levók által félrevezettetve, tulajdon érkedük ellen ingereltetve... nem várákozik egyéb tehernél.”

Az egykori levélíró egy eszmének, a testvériség és az összefogás történelmi szükségszerúségnek adott alakot a töredezett levél megsárgult tintájú betűiben. Ez az összefogás ma a jugoszláv állami vezetés alapelvei közé tartozik, s egyre jobban érvényesül a gyakorlatban is. Tudjuk, hogy a kisebbségek védelmének elve, a nemzetiségi egyenjogúság lenini koncepciója minden szocialista országban deklarált, de nem mindenütt megvalósított gondolat. Jugoszláviában sem magától jut érvényre ez a koncepció: a magyar kisebbségnek meg kellett érte küzdeni; igaz, hogy ebben a küzdelmében már régóta számíthatott a délszláv progresszió támogatására is. E támogatás egyik konkrét formája volt az a vita, amely „a nemzetek közötti viszony idószerú kérdései az önigazgatású társadalomban” címú témát fejtette ki. (A vita anyaga az újvidéki Forum Könyvkiadónál jelent meg tavaly.) Tanulságos idézni azt a bevezetót, melyet Miladin Gvozdenov írt a vita előadásai elé: „A JKSZ-nek a nemzeti egyenjogúságért mint a munkásosztály és a szocializmus történelmi érdekeit szolgáló jelentős tényező érvényesítéséért vívott küzdelmében az általános programelvek

egyáltalán nem vitásak. Ezek az elvek azonban nem valósulnak meg a beléjük vetett hit pusztá hangoztatásával, hanem megkövetelik lényegük megértését és az elvek őszinte elfogadását, következetes valóra váltását és a társadalmi gyakorlatban való kritikai felülvizsgálását. A szavakról határozottan át kell térnünk a tettekre, ez pedig – mint sok más jelentős kérdésben – nem megy nehézségek nélkül. Nemcsak a háború előtti, alatti és utáni fejlődésünk forradalmi tapasztalatin alapuló program- és követelményszerűen rendszerezett elveknek az összességéről van tehát szó, hanem jelenkori gyakorlatunk és valóságunk egyik törvényszerűségéről is.”

Gvozdenov a cselekvő nemzetiségi politika kiterjesztését sürgeti. E cselekvő politikának talán legfontosabb mércéje és próbája a jugoszláviai magyarság anyanyelvének és kultúrájának gondozása, a nyelvhasználatot érintő jogok érvényesülése. E jogok talán legfontosabbika az anyanyelven történő oktatás. Vessünk egy pillantást a vajdasági magyar iskolák helyzetére. A tartományban 425 általános iskola működik; közöttük 26 magyar, 98 szerbhorvát és magyar, további 7 magyar és szlovák, román, illetve ruszin tannyelven ad elő. Vagyis a magyar iskolák (tagozatok) száma: 131, ami nagyjából megfelel a magyar nemzetiség imént ismertetett arányszámának. A középiskolák tekintetében a következő helyzet tapasztalható: a 188 középiskola közül 35-nek van magyar tagozata (köztük 4 homogén magyar iskola található). Ebből a 35-ből 8 gimnázium (pl. Szabadkán, Újvidéken, Topolyán, Óbecsén, Zomborban, Zentán, Nagybecskerekén, jövőre Versecen is), 1 tanítóképző (Szabadkán), 1 óvónőképző (Újvidéken), 2 közgazdasági iskola (Zentán és Szabadkán), 2 egészségügyi szakiskola (Zentán és Szabadkán), 2 mezőgazdasági iskola (Topolyán és Adán) stb. A 35 magyar, illetve magyar tagozattal rendelkező középiskola azonban kevesebb (25% helyett csak közel 20%), mint a tartomány magyar nemzetiségének arányszáma. A magyar szülők egy része – a későbbi érvényesülés miatt aggódva – ugyanis nem magyar, hanem szerbhorvát iskolába íratja gyermekeit. A vajdasági magyar szellemi és közélet vezetői éppen ezért most ez ellen az aggodalmaskodás ellen lépnek fel a törvények adta keretek kitöltésére biztatva a vajdasági magyarokat.

A szellemi élet más intézményeivel és fórumaival – egyetemi tanszék, kiadó, újságok és folyóiratok – az alábbiakban foglalkozunk.

2.

A vajdasági magyar kultúra egyik centruma az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának Magyar Tanszéke, a tudományos, irodalmi és közéleti utánpótlás otthona. Az egyetem 1954-ben alakult, jelenleg hét fakultása

– bölcsészeti, természettudományi, jogi, orvosi, gépészeti, technológiai és mezőgazdasági – működik. A magyar irodalmi és nyelvi tanszék az 1946-ban alapított tanárképző főiskolai tanszékből nőtt ki 1959-ben. Első professzora Sinkó Ervin volt, a vajdasági magyar közelet és irodalom 1967-ben elhunyt kiváló vezetője és mestere. Őt követte Szeli István, Penavin Olga, és jelenleg Bori Imre áll a tanszék élén. Ő adja elő a modern magyar irodalom, a vajdasági magyar irodalom és a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatok történetét. Szeli István tanítja a XIX. század irodalmát. Bosnyák István a régi magyar irodalmat és a folklórt, Bányai János az irodalomelméletet. A nyelvtani-nyelvtörténeti előadásokat Balázs Piri Aladár, Penavin Olga, Ágoston Mihály és Matijevics Lajos látja el, Löbl Árpád pedig a magyar és vajdasági történelmet tekinti át. A tanszéknek kb. 24 000 kötetből álló könyvtára van. A könyvek nagy része a volt Tanárképző Főiskola könyvtárából, a nagykikindai gimnáziumból és a szabadkai Városi Könyvtárból származik, de állandó cserekapcsolat alakult ki az Országos Széchenyi Könyvtárral és az Akadémiai Könyvtárral is. A tanszéken tudományos munka is folyik. E munkát reprezentálja az intézet tízéves jubileumán kiadott *Tanulmányok* című kötet Balázs Piri Aladár, Bányai János, Bori Imre, Bosnyák István, Csáky S. Pirooska, Dávid András, Juhász Géza, Lőrinc Péter (azaz Löbl Árpád), Matijevics Lajos, Mirnics Júlia, Penavin Olga és Szeli István írásaival.

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének jelentős szerep jutott a vajdasági magyarság öntudatának és művelődésének gazdagításában. A lehetőségek azonban – úgy tetszik – még ennél is tágasabbak: éppen mostanában indult ugyanis mozgalom azért, hogy az Újvidéki Egyetemen, lehetőleg több karon is, magyar nyelvű tagozatok alakuljanak. A jugoszláv nemzetiségi politika elvben lehetővé teszi azt, hogy a felsőfokú oktatás is az anyanyelven történjék. Kosovo-Metohija Autonóm Tartomány egyetemén Prištinában például albán nyelvű oktatás is folyik. Nem kell különösebben érvelni amellett, hogy a nemzeti nyelven szerzett felsőfokú ismeretek mennyire szervezesebben építhetők tovább, hogyan segítik a szakemberképzést, és milyen pozitív hatásuk van a nemzeti kisebbségek megmaradásában. A nemzetiségi nyelven folyó egyetemi oktatás a szocialista nemzetiségi politika lényeges felismeréseit és célkitűzéseit fejezi ki. Ez a felismerés ölt alakot Bori Imre egyik legutóbbi cikkében is: „az Újvidéki Egyetem – írja a Magyar Tanszék professzora – csak akkor lesz valóban *vajdasági*, tartományunk életét tükröző és annak szolgálatában álló, ha a tanítás megszűnik egynyelvűnek lenni, s a tartományi törvény külön cikkelye mondja ki, hogy az Újvidéki Egyetemen szerbhorvát, magyar, román, szlovák és ruszin nyelven folynak az előadások, s ugyanez

a törvény gondoskodik arról is, hogy például az egyetem karain egy aránylag rövid átmeneti időszak után magyar tagozatok is megkezdjék működésüket” (Egyetem Vajdaságban – vajdasági egyetem. *Magyar Szó*, 1970. május 23.). Ennek a kívánságnak a teljesítése természetesen sok erőfeszítést kíván: szakemberek és előadók egész seregét kell kiképezni és alkalmazni. Maga a kívánság – és teljesítésének módozatai – azonban a legkomolyabb formában vetődött fel a vajdasági közélet fórumain. Legutoljára az újvidéki Ifjúsági Tribün (vitaklub) nyilvánosságán, ahol Bori Imrén kívül Szeli István, Ágoston Mihály, Korom Tibor és mások is a megoldás útját kutatták, a gyakorlat és a lehetőségek szintjén közéletítették meg ezt a fontos problematikát.

A vajdasági magyarság kulturális, főként tudományos életének másik – egyre jelentősebb szerepet játszó, egyre többet ígérő – műhelye az újvidéki Hungarológiai Intézet. Az intézet – a vajdasági magyar irodalomtörténeti, nyelvészeti, szótártudományi és folklorisztikai kutatásokat összefogó és megszervező tudományos intézmény – terve már az ötvenes években felmerült. Az anyagi eszközök és a tudományos kutatók hiánya azonban sokáig hátráltatta e terv keresztülvitelét. Végre azután 1967 márciusában készült el az a munkaterv, amely az Intézet megalapításának alapja lehetett. „A Hungarológiai Intézet megalakítását – olvassuk – elsősorban a társadalmi élet által felvetett és sürgős megoldásra váró problémák, valamint a tudományos kutatástól mindeddig érintetlenül hagyott kérdéseknek nagy száma teszi indokolttá. A jugoszláviai magyar szellemi élet jóval többre képes, mint amennyit eddig felmutatott, s kétségtelen, hogy megfelelő munkaformák között e téren a szakőrök szervezett és céltudatos munkája jelentősebb eredményekhez vezetett volna.” E céltudatos munka igényében született meg azután 1969. február 1-én a Hungarológiai Intézet. Az Intézet három kis szobában, egyelőre szerény kézikönyvtárral működik. (Csak zárójelben jegyzem meg, bizonyára lenne arra mód, hogy hazai intézményeink könyvküldeményekkel támogassák ennek a nagyra hívatott fiatal intézetnek a munkáját!). Vezetője Szeli István egyetemi tanár, munkatársai közé Bosnyák István, Andelíc Magdolna, Mikes Melánia és Pastyik László tartozik.

Az Intézet rövid, egyéves pályafutása során is jelentős eredményeket könyvelhetett el. Irodalomtörténeti tevékenységének legfontosabb területe – természetesen – a vajdasági magyar irodalom története. Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* (1968) című kézikönyve az 1918-tól 1945-ig tartó szakasz történetét dolgozta fel. A háború utáni korszak képét Szeli István társaságában ugyancsak ő készítette el. De készül (vagy legalábbis a tervben szerepel) a Szenteleký Kornél, Sinkó

Ervin és Rónai István pályáját feldolgozó monográfiák sorozata is. Különösen a Sinkó-könyv – Bosnyák István készülő munkája – ígérkezik értékesnek. Előtanulmányai – *Az etikus ember realizmusa* (a tanszéki tanulmánykötetben), *Reflexiók Sinkó Ervin irodalmi hagyatékáról – és egy indítvány* (az Intézet közleményeinek második számában) – arról tanúskodnak, hogy Bosnyák kutatásai az *Optimisták* szerzőjének hiteles arcképét fogják felrajzolni a szocialista hagyomány iránt érdeklődő olvasó elé. Az Intézet másik nagy témájában, a jugoszláviai magyar nyelv kutatásában született meg a vajdasági magyar nyelvtudomány eddigi legnagyobb eredménye: Penavin Olga *Szlavóniai (Kórógyi) szótárának* első kötete. Ez a tájszótár (amely a magyar tájszótárak közül Csűry Bálint szamosháti, Bálint Sándor szegedi és Kiss Géza – Keresztes Kálmán ormánysági szótára után a negyedik munka) a szlavóniai magyar szórvány nyelvét dolgozza fel. Az Intézet egyéb témái, kutatási területei közül említést érdemelnek a magyar–délszláv összehasonlító irodalomtörténeti munkálatok (Bori Imre, Andelić Magdolna, Szeli István, Dávid András közreműködésével), a jugoszláviai magyar folklór körében végzett kutatások és a *Szerbhorvát–magyar nagyszótár* munkaközösségének (Kovács Kálmán vezetésével végzett) munkálatai.

A Hungarológiai Intézet színvonalas negyedévi folyóirattal – *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* – gazdagítja a magyar nyelvű tudományos folyóiratok sorát. Ez a nyomtatott fórum ad nyilvánosságot az Intézet kutatómunkájának, eredményeinek. A Szeli István és Bosnyák István szerkesztésében megjelenő szemle 1. száma főként nyelvészeti (pl. Penavin Olga: *A jugoszláviai magyar nyelvjárási atlaszok készítésének műhelytitkaiból*) és komparatista (pl. Dávid András: *A Mátyás király alakját idéző délszláv epikus énekhagyományról*) tanulmányokat közölt. A 2. számban szaporodtak csak meg az irodalomtörténeti anyagok: Bori Imre Szabó Dezső vajdasági nyilatkozatairól, Stojanović-Káich Katalin Gozdsu Elekről, Bosnyák István Sinkó Ervin hagyatékáról, Andelić Magdolna a magyar népballada-irodalomról írt. Úgy tetszik, a folyóirat megizmosodott, megtalálta feladatait. (Azóta a *Közlemények* 3. száma is megjelent; többek között Bosnyák István, Lőrinc Péter és Fried István érdekes írásaival.)

Az irodalomtörténeti kutatásról nem lehet anélkül megemlékezni, hogy le ne írjuk két újvidéki magyar tudós nevét: Bori Imrere és Szeli Istvánra gondolok. Bori Imre neve ma már nálunk is szélesebb körben ismerős, hiszen tevékenysége nem korlátozódik a vajdasági magyar irodalmi tudat gondozására, egyre nagyobb súllyal van jelen az egyetemes magyar irodalomtudományban is. Fellépése – az ötvenes évek – óta

szinte egy egész kutatóintézet munkáját végezte el: könyvet írt Radnóti Miklósról, Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról, Kassák Lajosról. Megkerülhetetlen tanulmányokban elemezte József Attila, Déry Tibor, Németh László, Weöres Sándor, Füst Milán és Pilinszky János műveit. Ő írta meg a vajdasági magyar irodalom első korszakának (1918–1945) történetét. Legújabb könyve, *A szecessziótól a dadáig* pedig valósággal modern irodalmunk egy „fehér foltját” világítja meg: a magyar avantgárd mozgalmak és irányzatok történetét dolgozta fel (a szürrealista törekvésekig). Sorra vette ennek az irodalmi folyamatnak a kisebb-nagyobb alkotóit és szervezőit, közöttük a romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar irodalom avantgardista íróit is. Valóban úttörő munkát végzett: elsőnek gyűjtötte össze a magyar avantgárd anyagát, s kutatta fel ennek az anyagnak a természetét, belső törvényeit, fejlődését és igazodási pontjait. A másik tudós, Szeli István elsősorban a felvilágosodás és a romantika, a XIX. század irodalmával, magyar és szerb művelődéstörténeti kapcsolataival foglalkozik. Most megjelent tanulmánykötetében – *Utak egymás felé* – arról beszél, hogy tanulmányaiban az irodalomtanár köznap gondjai öltenek alakot. Igényessége azonban ennél jóval nagyobb: a magyar és szerb felvilágosodás párhuzamos vonásairól és Madách *Tragédiájának* délszláv recepciójáról közölt hatalmas apparátust megmozgató és újszerű gondolatokat fogalmazó tanulmányainak az új magyar komparatiztika értékes eredményei között van a helyük. E két tudóst követi azután az újabb nemzedék; közülük elsősorban Bányai János és Bosnyák István nevét kell megemlítenünk.

3.

A Vajdaságnak nincsenek olyan hatékony és gazdag kulturális hagyományai, mint Erdélynek vagy akár a régi Felvidéknek: nehezebben is alakult itt ki az önálló művelődés és irodalom. Papp Dániel és Gozdsu Elek ugyan itt dolgozott, ám egyikük sem alakított iskolát, a többiek – Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Somlyó Zoltán és Gyóni Géza – legfeljebb ha vendégeskedni jártak haza, vagy átmenetileg töltötték itt az újságíróéveket. A jugoszláviai magyarságnak 1918 után mindent előlről kellett kezdenie. Szenteleky Kornél, a vajdasági magyar irodalom egyik „alapítója” így írt *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalomról”* című írásában: „Legelőször a tradíció hiányzik, a múlt, az elkezdett irány, a lefektetett alap, amelyet folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni. Ezen a tespedt, művészietlen lapályon nincs semmi, de semmi emlék, itt sohasem voltak ősi kolos-

torok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, france-i könyvesboltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóólszagú földön sohasem éltek nótázó igricek, ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú ötvösök, magas homlokú hitvitázók, vagy finom ujjú humanisták. Hol vert volna gyökeret a vajdasági irodalom?” Ha ez a kép talán túlságosan szigorú is, lényegében igaz volt ötven esztendővel ezelőtt. Azóta azonban sok minden történt: megszületett a vajdasági magyar irodalom.

Ennek az irodalomnak az ötvenéves életútját ma már megrajzolta az irodalomtörténeti kutatás. Bori Imre emlegetett könyvére, az ő és Szeli István tanulmányaira gondolok. Kiterjedt és változatos irodalmi étellel találkozik a hazai utazó vagy olvasó. Csak rövid enumerációra van terünk: az idősebb nemzedéket Szirmai Károly, Debreczeni József, Majtényi Mihály, Herceg János, Gál László és Bogdánfi Sándor képviseli. Ehhez a nemzedékhez tartozott az elhunyt Sinkó Ervin, Thurzó Lajos és Laták István is. Ezek az írók még a felszabadulás előtt jelentkeztek, többségük részt vett az irodalomalapítás klasszikus harcaiban. A középnemzedék képviselői a költő Ács Károly, Fehér Ferenc, Zákány Antal és Pap József, a prózaíró Németh István, Kopeczky László, Major Nándor és Burány Nándor. Általában az ő írásaikkal találkozunk a *Híd* című újvidéki folyóirat hasábjain. E folyóiratnak szép múltja van: első korszakában – 1934 és 1941 között – az erdélyi *Korunkhoz* hasonlóan a baloldali gondolat, a szocialista irodalom tűzhelye volt. Munkáját 1945-ben folytatta a jugoszláviai magyar irodalmi élet vezető folyóirataként. Ács Károly szerkesztésében azonban nemcsak ennek az irodalomnak a fóruma kíván lenni, hanem szerepet vállal az egyetemes magyar irodalom gondozásában is. Hazai íróink közül Déry Tibor, Weöres Sándor, Pilinszky János, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Tandori Dezső írásai, nyilatkozatai szerepeltek például lapjain.

A fiatalabb nemzedék az *Új Symposion* című folyóirat köré csoportosul. „Húsz- és huszonegynéhány éves fiatalok – írta róluk Sinkó Ervin, aki legtöbbjük tanára és mestere volt –, akik addig magukra hagyottan és magukba veszve, magányosságuk tudatában tehetetlenül tengődtek cigányzenés, sivár kisvárosokban és sáros, poros falvakban, egyszerre csak, hála a Novi Sadon létesített magyar nyelvi és irodalmi egyetemi tanszéknek, egymásra találtak, ráeszméltek, hogy magányosságuk és időszerűtlenségük csak látszat volt. Egymásban és egymás segítségével önmagukat találták meg. És egymástól kapták önmaguk szándékainak és vágyainak igazi tartalmát és a megvalósításhoz szükséges hitet, harci kedvet és bátorságot is. Közös ihletű és közös célú táborként álltak itt egyszerre, Vajdaságnak

kulturálisan olyannyira s oly hagyományosan terméketlen talaján. Táborként, de nem olyan értelemben, hogy egyéniségük beleveszett volna egy közösségbe, hanem épp ellenkezőleg: a nem-vagyunk-egyedül izgalmas felfedezése, egy új közösséghez való tartozásuk merésszé tette őket, hogy mindegyikük kifformálja a maga külön, egyéni szellemi arculatát.” Sinkó 1964-ben írta le ezeket a sorokat a fiatal írók *Kontrapunkt* című antológiájának bevezetőjeként. Bizalmat szavazott akkor a fiataloknak, akiknek bizony elég sok gánccsal és bizalmatlansággal kellett megküzdeniük. Úgy tetszik, a tanítványok igazolták a professzori bizakodást: azóta érdekes versek, tanulmányok, regények egész sorát tették az olvasó elé. Műveiket kezdetben – 1961 és 1964 között – az *Ifjúság* című hetilap irodalmi mellékleteként kiadott *Symposion* című kiadvány jelentette meg. (Ennek a lapnak a válogatott anyagát gyűjtötte össze a *Kontrapunkt!*) Vállalkozásuk első szakaszának lezárulása után, 1965-től jelentetik meg havi folyóiratukat, az *Új Symposiont*. S a folyóirat mellett egy ma már húsz kötetet számláló könyvsorozat, a *Symposion Könyvek* is otthont és fórumot ad nekik. E sorozatban jelentek meg Domonkos István, Tolnai Ottó, Fehér Kálmán, Brasnyó István és Ladik Katalin versei; Varga Zoltán, Gobby Fehér Gyula, Gion Nándor, Brasnyó István és Végel László prózai írásai; Bányai János tanulmányai és Bosnyák István publicisztikai cikkei, ők ketten egyébként a mozgalom „ideológusai”, szervezői és vezérei.

A *Symposion*-kör a nemzetközi „neoavantgardhoz” csatlakozott. Prózájuk gyakran a francia „nouveau roman” eljárásait idézi az olvasó elé, verseik a pop- és beatköltészet formáit követik. Nem egyszer érte őket az a vád, hogy műveikben talán túlságosan is absztrakt irodalmiságot ölt alakot, s nem beszélnek a vajdasági társadalom életének sorskérdéseiről. Azt hiszem, ezek a vádak leegyszerűsítőek és igaztalanok. Mert a *Symposion*-kör, noha valóban avantgárd formákban beszél és sokszor avantgárd módon gondolkodik, nem függetleníti magát a jugoszláviai valóságtól, sőt az ottani magyar élet kérdéseitől sem. Ennek a valóságnak a képe s lényeges konfliktusai kevés írásban jelentek meg oly hitelesen, mint Végel László (pl. *Egy makró emlékiratai, A szenvedélyek tanfolyama*), Gion Nándor (*Kétéltűek a barlangban*) vagy Varga Zoltán (*Kirándulás, Várószoba*) műveiben. S a jugoszláviai magyar falu szociográfiájának, az értelmiség helyzetének kérdéseire is kevesen válaszoltak oly eleven és tapasztalati hitelességgel, mint Bosnyák István a *Laskói esték* publicisztikus cikkeiben, beszámolóiban. Az *Új Symposion* legutóbbi, 61-es száma is érdekes valóságkutató felmérést kínál: Gerold László *Egy első nemzedék* című szociográfiai beszámolója a topolyai gimnázium tanulóinak véleményét gyűjtötte össze a közélet és a kultúra aktuális kérdéseiről.

Az *Új Symposion*ban tehát egy nemzedék jelentkezett: kereső és felelősséget vállaló generáció. De már jelen vannak, zörgetnek a náluk fiatalabbak is: a jugoszláviai magyar fiatalok *Képes Ifjúság* című hetilapjának *Eszmélet* címet viselő rovata időről időre mutatja be a pályakezdő újoncokat. Ez a hetilap is szerepet vállal tehát az irodalmi életben. (Főszerkesztőjének, Hornyik Miklósnak a neve azokból a kitűnő interjúkból ismerős, melyeket hazai íróinkkal – Illyés Gyulával, Déry Tiborral, Weöres Sándorral és Pilinszky Jánossal – csinált.) De szerepet vállal az Újvidéki Rádió magyar szerkesztősége és a *Magyar Szó* című napilap is, amely hétről hétre közli irodalmi mellékletében a vajdasági írók friss írásait, az irodalmi vitákban felvonuló véleményeket. Az irodalom gondozásának legfontosabb posztját természetesen az újvidéki Forum Könyvkiadó foglalja el.

A Forum Juhász Géza főszerkesztő irányításával jelenteti meg a vajdasági magyar irodalom klasszikus és mai eredményeit, a délszláv irodalom magyar nyelvű fordításait és az újvidéki magyar tudományos élet vállalkozásait. Tavaly például negyven könyv hagyta el az újvidéki nyomdát; közülük 24 képviseli a jugoszláviai magyar irodalmat (Domonkos István, Gion Nándor, Bányai János, Tolnai Ottó, Végel László, Kopeczky László regényei; Tolnai Ottó, Brasnyó István és Ladik Katalin versei; Szeli István és Bori Imre tanulmányai; Bogdánfi Sándor humoros írásai; két kötet hangjáték stb.), néhány a délszláv irodalmat (pl. Rudi Seligo, Antun Šoljan, Oskar Davičo művei, O. B. Merin művészportréi stb.), s néhány a politikai könyveket (köztük a már említett *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban* című tanulmánygyűjtemény). A Forum azonban nemcsak kiadóvállalat kíván lenni, hanem irodalomszervező műhely is. Ezért szervezte meg irodalmi pályázatait: 1968-ban regénypályázatát, tavaly drámapályázatát és idén ifjúsági irodalmi pályázatát. A regénypályázat eredményessége máris belátható. Gion Nándor első díjas *Testvérem, Joáb* című könyve és a többiek: Domonkos István *A kitömött madár*, Tolnai Ottó *Rovarház*, Bányai János *Súrlódás*, Major Nándor *Hullámok*, Végel László *A szenvedélyek tanfolyama* és Bogdánfi Sándor *Egy merénylő vallomása* című regényei méltán sorakoznak fel a vajdasági magyar irodalom, általában az új magyar regény figyelmet érdemlő eredményei mellé. Általában a vajdasági regényírás igen megélnékült az utóbbi évek során. És ezt nemcsak kísérleti művek, formaromboló és formateremtő erőfeszítések jelzik, hanem a valóság átfogóbb és hitelesebb ábrázolásának igénye is. Ennek a „sorsirodalomnak” a sodrában született az utóbbi évek egyik érdekes könyve, Burány Nándor *Összeroppanás* című regénye, amely a

■■■

jugoszláviai magyarság drámai útját kíséri végig a történelem változatos fordulataiban.

Egy tanulmányút tapasztalatait ígértem, az újvidéki magyar szellemi élet köznapjait szerettem volna bemutatni. Ezért kerültem az utazás impresszionista színeit, a hangulatokat, ezért soroltam fel annyi könyvcímet, szerzőt, adatot. Az élet igazi gazdagságát ugyanis a köznapok rejtegetik. S a munka és küzdelem köznapjaiban – a tudományos műhelyek, a folyóiratok, a szerkesztőségi szobák csendes tevékenységében – ölt alakot a vajdasági magyar kultúra értelme és reménysége is. Eleven életet találtam, bizalmat és öntudatot. Köszönettel tartozom azoknak, akik megismertették velem az újvidéki magyar művelődés termékeny köznapjait.

Jelenkor, 1970. 10. sz. 911–917.

■■■

■ GYÖKÉR ÉS SZÁRNY ■■■

Jugoszláviai magyar költők

Némi fájdalommal és nem kevesebb önérzettel állapították meg a jugoszláviai magyar irodalom krónikásai, hogy ennek az irodalomnak szinte a semmiből kellett megszületnie. Hagyományok nélkül, költészet nélküli tájon; ahogy Gál László, a vajdasági magyar költők két éve elhunyt korelnöke mondta *Hegy és költő* című versében: „Hegyek és költők alig vannak nálunk, végtelen sík a mi csöndes világunk...” A jugoszláviai magyar költészet azonban végül is megszületett, számolnunk kell vele, értékeket hozott létre, története van.

Ennek a történetnek a felszabadulás utáni szakaszáról akar képet adni a Bori Imre, Szeli István és Tomán László szerkesztésében megjelent *Gyökér és szárny* című antológia, amely egy nagyobb vállalkozás, a vajdasági magyar irodalom megújult arculatát bemutató antológia-sorozat részeként jelent meg. A sorozat első kötete, a *Különös ajándék* című novellagyűjtemény tavaly hagyta el a nyomdát, a következő kötet a nemzetiségi esszéirodalom válogatását mutatja majd be. A harmincéves fejlődést reprezentáló antológiát mintegy kiegészíti a tavaly megjelent *Versék éve 1975* című – Domonkos István, Pap József és Tolnai Ottó szerkesztette – versgyűjtemény; pillantás a vajdasági magyar költészet jelenébe s műhelyeibe.

Az összefoglaló és reprezentatív igényvel megjelent antológia harminc év költészetét tekinti át. Ennek a három évtizednek nyolcvan költő százharminc kötete a mérlege. Hatalmas anyag, mégsem ez bizonyítja a vajdasági magyar költészet létét és jelentőségét. Hanem a fejlődésnek (változásnak) az az íve, amely most kirajzolódik a *Gyökér és szárny* tizenhét költőjének versei nyomán. Ennek az ívnek a mentén jelenik meg előttünk a vajdasági magyar líra történetei voltaképpen a nemzetiségi költészet önkeresésének-önállósulásának izgalmas folyamata.

Ez a történet úgy is leírható, mint a hagyomány és az újítás egymást váltó és egymásba vegyülő folyamata. (A szerkesztők ügyeltek arra, hogy hagyomány és újítás kölcsönösségét vagy küzdelmét valóban ábrázolja a válogatás!) A hagyományt a magyar költészet impresszionista-szimbolista nyugatos áramlata, az avantgárd és a népies realizmus jelenti. Ezzel az örökséggel gazdálkodnak a vajdasági magyar költők, innen indulnak, ezt a hagyományt próbálják hangszerelni, megújítani. Gál László a nyugatos esztétizmust és nosztalgiát váltja fel az avantgárd modernebb dallamával. Debreczeni József a századvégi líra névtelen szomorúságától érkezik el ahhoz a valóságos tragédiához, amelyet a fasizmus légereiben kellett átélnie. Zákány Antal a lélektani realizmus hagyományosabb világából ássa le magát az önvizsgálat és önelemzés izgatóbb mélységeibe. És Fehér

Ferenc az örökül kapott népiességet, a tájrajzot, az életképet cseréli fel a balladák és siratók archaikusabb népi formáival.

A vajdasági magyar költészet felnőttkora alighanem akkor kezdődött, midőn a költők egy történelmileg is meghatározható filozófiai pillanatban (a hatvanas évek elején) a személyiség mélyvilágába próbáltak hatolni. A modern emberi személyiség nehezen feloldható konfliktusairól, a magányról, az elidegenedésről kezdtek el vallani. Ez a pillanat, úgy tetszik, Ács Károly s mellette Pap József és Koncz István költészetében következett be, ők vetettek számot az ellentmondások ütközésébe került költői személyiség sorsával. Utánuk megindulhatott a küzdelem az elveszettnek hitt integritás és szabadság visszaszerzéséért; valami biztonságért, amely nemcsak a költő filozófiájában, hanem a költészet nyelvében is alakot ölt.

A hatvanas évek születő nemzedéke – ma már a vajdasági magyar líra „derékhada” – vitte véghez ezt a nehéz, ám méltó küzdelmet: Domonkos István, Fehér Kálmán, Tolnai Ottó, Brasnyó István és Tóth Ferenc. Ők már a neoavantgárd költésztől indultak, s az avantgárd közösségi hagyományait újították fel. Lázadó költők, nem tisztelik az előttük járók ideáljait, meg akarják keresni a saját eszményeiket, világképüket és költői nyelvüket. Domonkos István a nyelv megújítására törekszik, egyféle „pszeudogrammatikával” tesz kísérletet. Tolnai ironikus célzattal használja a szürrealisták vívmányait, kihívóan prózai vagy rögtönzészzerű stílust produkál. Fehér Kálmán, Brasnyó és Tóth a népi hagyomány és az avantgárd újítás egyesítésére törekedik.

A népköltészet nyelvi és formakincse korábban is megjelent Gál László kései verseiben mint népies stilizálás, vagy Fehér Ferenc költészetében mint népies realizmus. Domonkosnál, Brasnyónál vagy Fehér Kálmánál azonban egészen más szerepet kapott. A „bartóki” igény hat náluk, a „tisztá forrás” iránt érzett vágyakozás, a népi örökség vakmerő megújításának szándéka, amely a népköltészetben testet öltő képzelőerőt és formai tisztaságot tekint példájának. És a hagyományokhoz kapcsolódva próbál küzdeni az elidegenedés ellen, általuk kívánja védelmezni a veszélybe került emberi integritást. Követői is vannak e nemzedéknek: Podolszki József és Böndör Pál (illetve a *Versek éve 1975* című kötet tanúsága szerint Ladik Katalin, Fülöp Gábor és Danyi Magdolna). A „gyökér és a szárny” (Ács Károly szép versének címe és metaforája különben) kettős vonzását ők, a fiatalabb nemzedékek érzékelik igazán. Megkapaszkodnak a szülőföldben és az anyanyelvben, egyszersmind az emberi teljesség tágasabb égboltja felé röptetik verseiket.

Élet és Irodalom, 1977. 19. sz. 10.

Az újvidéki *Híd* a jugoszláviai magyar kulturális élet vezető orgánuma. A kolozsvári *Korunkhoz* hasonlóan tekintélyes történelmi múltja van: 1934 májusában indult mint a vajdasági magyar baloldali ifjúsági mozgalom folyóirata. „Hídat verünk – hangzott az útjára induló szemle beköszöntője annak idején – a keserű ma és az ígéretes holnap között tatóngó szakadék felett, hogy elérjük a bolderabb jövőt. Hídat verünk a régi és az új kultúra, az idősebb és az ifjú nemzedék életfelfogása közé, mert meggyőződésünk szerint az ifjúságnak nem az a feladata, hogy romboló csákánnyal rohanjon mindannak, amit a régiek építettek, hanem az, hogy a munkát ésszel és erővel a saját és az eljövendő nemzedék igényei szerint folytassa. Hídat kívánunk építeni a magyar és a délszláv nép és kultúra közé, hogy a két nemzet műveltségi kapcsolatai még szorosabbakká váljanak. Hídat akarunk építeni a korok, életfelfogások, nemzetek – hídat ember és ember közé.”

A *Híd* a progresszív magyar ifjúsági mozgalmak, különösen a szlovákiai *Sarló* vonzásában dolgozott, közös cselekvésre kívánta összefogni a Jugoszláviában felnövekvő fiatal magyar értelmiséget. Első szerkesztője, Lévay Endre a vajdasági magyar valóság szociográfiai feltérképezésére törekedett. 1936-ban Simokovich Rókus, majd Mayer Ottmár, illetve Laták István vette át a folyóirat irányítását, s ezzel a *Híd* a vajdasági magyar szocialista mozgalom műhelye lett. „Szociális világnézetet” hirdetett, elsősorban társadalomtudományi és politikai kérdések megvitatására törekedett, s mint világnézeti szemle adott képet a jugoszláviai társadalom életéről, a közép-európai országok politikai és kulturális mozgalmairól. A vajdasági magyar írók és publicisták közül Atlasz János, Cseh Károly, Gál László, György Mátyás, Kek Zsigmond, Laták István, Lévay Endre, Löbl Árpád, Mayer Ottmár és Steinfeld Sándor tartozott munkatársai közé, mellettük közölte a szlovákiai Fábry Zoltán, az erdélyi Balogh Edgár, Jancsó Elemér és Méliusz József, valamint a hazai Darvas József, Kovács Imre és Remenyik Zsigmond írásait.

A jugoszláv hatóságok 1940 végén betiltották a *Hídat*, amely ezután *Világkép* címmel jelent meg. Ennek a vállalkozásnak azonban mindössze három száma látott napvilágot: Bácska területének visszacsatolása után a magyar katonai hatóságok végleg betiltották a folyóiratot. Szerkesztői közül többen (Mayer Ottmár, Simokovich Rókus) politikai perek áldozatai lettek, munkatársai szétszóródtak, s csak a felszabadulás után gyűltek össze ismét, hogy újraindítsák a *Hídat*, most már mint a jugoszláviai magyar szellemi élet központi orgánumát.

Az újjászervezett folyóirat első száma 1945. október–novemberi dátumozással jelent meg mint a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség szócsöve.

Főszerkesztője Steinfeld Sándor lett, akinek a jugoszláviai munkásmozgalomban volt szerepe, és már a régi *Híd*-ban is jelentek meg írásai. Az első számban közreadott szerkesztői program a *Híd* új feladatait írta körül: „Célunk ismeretes. A népi demokráciától áthatott, népi igazságért küzdő, magyar írás: a faji és nemzetiségi gyűlölséget elvető, egységet és testvériséget hirdető szellem zászlóvivői voltunk és maradunk. A mai Jugoszláviában látjuk legszilárdabbnak az igazi népuralomba való nyugodt és zavarmentes átfelődés előfeltételeit. Ezen túl keressük és szorgalmazzuk a Duna-medencei népi eszmetartalmat, minden hódító és kívülről beavatkozó törekvéssel szemben.” E programnak megfelelően az újjászervezett *Híd* elsősorban társadalom- és művelődéspolitikai kérdések megvitatására törekedett. A művészi alkotótevékenység, a szépirodalom és az irodalomkritika ekkoriban nem kapott hasábjainak kellő helyet. Csak az ötvenes évek elején, midőn a jugoszláv kulturális politika egész vonalvezetése átalakult, változott meg a *Híd* szerkesztési koncepciója és gyakorlata is.

Az egymást követő szerkesztők – Majtényi Mihály, Herczeg János, Major Nándor, Ács Károly, majd Bányai János – kezén a *Híd* mindinkább a vajdasági magyar irodalom és művelődés szervezőjévé vált. A jugoszláv magyar irodalom kibontakozásával párhuzamosan kapta a folyóirat igazi arculatát, amely igen jellegzetes az egyetemes magyar kultúra folyóiratai között. Az ötvenes és hatvanas években kialakult szépirodalmi és művészeti érdeklődés egészült ki azután a társadalomtudományi fellendülés későbbi eredményeivel, azzal a munkával, amelyet a *Híd* a vajdasági magyar szociológia, irodalomelmélet és esszéirodalom fejlesztésében vállalt és végez. Az az 1969-ben közzétett szerkesztőségi nyilatkozat, amely a *Híd* alapításának harmincötödik évfordulójáról emlékezett meg, már a folyóirat profiljának végleges kialakulását jelzi: „Az egész jugoszláv társadalmat átható gyökeres reform, az önigazgató szocializmus magasabb szintű, korszerű társadalmának szemünk láttára végbemenő szerveződése a jugoszláv magyar szellemiséget is megmozgatta. Mind kifejezettebb igény mutatkozik társadalmi létünk, helyzetünk, problémáink tudományos elemzésére, rendszerezésére, értékelésére, az önálló és integrális tudományos gondolat kifejlesztésére. Előtérbe kerül a szociológia, a szociográfia, a történelemtudomány, az etnográfia, a politikai, jogi, nyelvi, művelődéstörténeti problémakör és megannyi más sajátos nemzetiségi kérdésünk tanulmányozása, amelyeknek hiánya vagy rudimentális volta mindeddig kórosan egysíkúvá, irodalomközpontúvá tette kultúránkat. Egyelőre talán csak a feladat nagysága és sokrétűsége domborodott ki, s egy irodalmi folyóirat, természeténél fogva, igen keve-

set vállalhat belőle. De már így is észrevehetik olvasóink, s mi, a folyóirat szerkesztői is örömmel állapítjuk meg, hogy a *Híd* társadalmi rovata, mely a közelmúltig sajnos szinte csak szimbolikusan jelezte ez irányú érdeklődésünket, az év eleje óta egyre nagyobb teret követel magának, azt mondhatnánk, a lap gerincévé válik.” A vajdasági folyóirat ezzel a magyar, általánosabban a kelet-közép-európai nemzetiségtudományi gondolkodás egyik fontos műhelye lett.

A *Híd* számainak tükrében híven figyelhetjük a vajdasági magyar irodalom fejlődésének, mondhatnók azt is, felnőtté válásának folyamatát. A szomszédos országok magyar nemzetiségi irodalmi közül ugyanis kétségtelenül ennek az irodalomnak kellett a legtöbb nehézséggel megküzdenie. Az 1920-as békeszerződéssel Jugoszláviához csatolt délvidéki területeknek nem volt igazi magyar kulturális központja: Újvidék inkább a magyarországi szerbek művelődési központja volt, Szabadkának viszont, magyar jellege és többsége ellenére, nem voltak jelentősebb kulturális hagyományai. (A délvidéki magyar szellemi élet központjának szerepét inkább Szeged töltötte be.) A magyar kulturális élet intézményrendszerének kialakítása is valójában a felszabadulás utáni korszakra, nagyrészt a hatvanas évekre maradt. Ebben az intézményrendszerben a *Hídnak* kitüntetett szerepe van: az *Új Symposion*, az *Üzenet* és a *Létünk* című folyóiratok mellett ma is az újvidéki orgánumnak van vezető szerepe.

A jugoszláviai magyar irodalomnak egy egész nemzedéke nőtt fel a *Híd* körül. Az ötvenes években még inkább a két világháború közötti korszak íróegységiségeinek – Sinkó Ervinnek, Szirmai Károlynak, Herczeg Jánosnak, Majtényi Mihálynak, Gál Lászlónak – a munkássága szabta meg a folyóirat irodalmi anyagának arculatát. A hatvanas évektől kezdve azonban már a vajdasági magyar irodalom „középnemzedékét” – Ács Károly, Fehér Ferenc, Zákány Antal, Pap József, Major Nándor, Németh István, Kopeckzy László, Burány Nándor, Deák Ferenc munkásságát – állítja előtérbe a folyóirat. Azokat az írókat, akiknek munkája révén a vajdasági magyar irodalom valóban „felnőtté” vált, s létrehozhatta a maga általánosabb érvényű eredményeit.

Az irodalmi nemzedékváltást a művészi szemlélet alapos átalakulása kísérte: a *Híd* számaiban végbemenő változásnak esztétikai eredménye volt. Az idősebb írónemzedék szívesen időzött a bácska-bánáti élet eseményeinél, a falusi és kisvárosi viszonyok ábrázolásánál, s ennek az írói igénynek a következményeként a hagyományosabb „kisrealista” ábrázolásmód érvényesült. (Noha ennek az idősebb nemzedéknek a tollán is születtek távlatosabb, egyetemesebb igényű írások, például Szirmai Károly látomásos elbeszélései.) A „középnemzedék” írói többnyire már

csak kiindulásként használják fel a vajdasági tapasztalatokat. Általánosabb, egyetemes jellegű kérdésekre kívánnak választ adni, a huszadik század második felében élő ember és kultúra helyzetét mérik fel, s ez az újszerű igény szabja meg írói szemléletüket, alkotómódszerüket, művészi stílusukat. Műveikben a modern irodalom, nemegyszer az avantgárd irányzatok eredményei érvényesülnek: a példázatosság, az irónia, a groteszk, általánosságban az intellektualizmus formaképző eljárásai. Ez a szemléleti és stílári modernség hatja át Ács Károly és Pap József városi élmények nyomán születő költészetét, de Fehér Ferenc népi hagyományokból táplálkozó líráját is, továbbá Major Nándor esszéelemeket tartalmazó elbeszéléseit, Deák Ferencnek az abszurd színház eljárásait is felhasználó drámai műveit. Ezek az újító törekvések főként a *Híd* hátsábjain bontakoztak ki, elsősorban a hatvanas évek folyamán.

A vajdasági magyar irodalom fiatalabb nemzedéke annak idején nem a *Híd*, hanem az *Új Symposion* körül gyülekezett. Ez a folyóirat azóta is az újító és kísérletező törekvések otthona, amely szellemében, tájékozódásában elsősorban a nemzetközi avantgárd irodalom és művészet újabb eredményeihez igazodik. Az *Új Symposion* körül kialakult írócsoportnak Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István, Fehér Kálmán, Ladik Katalin, Gion Nándor, Végel László, Gobby Fehér Gyula és Varga Zoltán a jellegzetes képviselői. Ma – illetve a hetvenes években – már ők is a *Híd* törzsgárdájának tagjai, Bányai János, a folyóirat jelenlegi szerkesztője is az ő törekvéseit képviseli. (Az *Új Symposion* irányítását a még fiatalabbak vették át.) A „szimpozionisták” nemzedéke ma már vezető szerepet tölt be a vajdasági magyar irodalmi életben, így a *Híd*ban is: műveik az avantgárd irodalom eredményeivel gazdagították a nevezetes újvidéki folyóiratot.

Már említettük azt, hogy a hatvanas évek végétől milyen nagymértékben megnövekedett a *Híd*ban a kritikai és esszéirodalom, illetve a társadalomtudományi gondolkodás szerepe. A *Híd* körül valóságos irodalomtudományi és kritikai iskola alakult ki, ez az iskola általában az avantgárd irányzatokat helyezi a magyar irodalmi fejlődés középpontjába, s az újító, a modern, az avantgárd törekvésekben látja a nemzetiségi irodalom haladásának zálogát. Ennek az iskolának vezető képviselője Bori Imre, az Újvidéki Egyetem tanára, akinek esszéi és tanulmányai – a többi között Radnóti Miklósról, Juhász Ferencről, Nagy Lászlóról, Kassák Lajosról, Füst Milánról, Krúdy Gyuláról írott pályaképei – először a *Híd*ban kerültek az olvasó elé. Mellette Szeli István, Juhász Géza és Dér Zoltán tartoznak a *Híd* esszéírói és kritikusai közé. A hetvenes években az ő eredményeikhez újabb törekvés járult: a modern irodalomelméleti

irányzatok és elemző módszerek befogadása, illetve a „szimpozionista” kritikusok és esszéírók rendszeres szerepeltetése. Bányai János szerkesztő mellett ma már ezek az esszéírók – Bosnyák István, Utasi Csaba, Gerold László, Hornyik Miklós, Vajda Gábor, Thomka Beáta – szabják meg az újvidéki folyóirat elméleti és kritikai törekvéseit.

A *Híd* szép eredményeket könyvelhet el a vajdasági magyar irodalom „felnőtté válásának” támogatása terén, munkája azonban még ennél is sokrétűbb, gazdagabb. Egyaránt foglalkozik elméleti, művészetbölcseleti és irodalomszociológiai vagy nemzetiségtörténeti kérdésekkel, gondozásába vette a vajdasági magyar művészetet, közli az ottani magyar néprajz- és folklórtudomány eredményeit. Széles ablakot nyitott a délszláv irodalomra, irodalmi életre, és rendszeresen foglalkozik a világirodalom, illetve a kelet-közép-európai irodalmak újabb fejleményeivel is. Hasábjain olyan írókkal találkozunk, mint Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Tandori Dezső, Méliusz József, Határ Győző; az újvidéki szerkesztőség az egyetemes magyar irodalom értékeire és eredményeire figyel. Ez a figyelem is megtisztelő helyet jelöl ki számára az egyetemes magyar irodalmi kultúra tűzhelyei és otthonai között.

Nyelvünk és Kultúránk, 1982. december, 49. sz. 91–95.

■■■ A SZABADKAI ÜZENET ■

Szabadka, a Vajdaságnak Újvidék után második legfontosabb és legnépesebb városa, nem számított régebben a kulturális központok közé. 1918 előtt nagy bácskai parasztváros volt, mezőgazdasági központ; a magyar művelődés inkább a közeli Szegeden összpontosult, a vajdasági szerb kultúra pedig Újvidéken találta meg a maga székhelyét. 1918 után a közeli államhatár befolyásolta kedvezőtlenül a város gazdasági és kulturális helyzetét. A magyar irodalom története számos szabadkai származású író ismer, közöttük Kosztolányi Dezsőt és Csáth Gézá, ők azonban csak kora ifjúságukat töltötték a bácskai városban, bár műveikben jelen van a szülőföld emléke, a táj, a környezet nyoma. A szabadkai írók (Milkó Izidor, Tamás István, Novoszel Andor) pedig talán túlságosan is hozzátapadtak a szülőföldhöz, a „provinciához”, nem kerültek közelebbi kapcsolatba a magyar irodalom korszerű áramlataival. A vajdasági magyar irodalom két világháború közötti történetében mégis kitüntetett helye van Szabadkának: a húszas években elsősorban innen indultak a születő irodalom vállalkozásai. Itt jelent meg a *Bácsmegyei Napló* című újság, amelynek nagy szerep jutott a jugoszláviai magyar szellemi élet szervezésében, és itt indult meg 1934-ben a *Híd* című folyóirat, amely a baloldal, a kommunista mozgalom nagy hatású fóruma volt. Az irodalmi élet központja azonban fokozatosan a Vajdaság „fővárosába”, Újvidékre helyeződött át, különösen a felszabadulás után. Szabadka irodalmi élete fórum nélkül maradt, illetve a *7 Nap* című újság kulturális rovatába szorult. Az *Üzenet* megjelenése tehát régi igényt váltott valóra akkor, midőn önálló irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóiratot adott a bácskai város magyar szellemi életének. Egyszersmind bővítette a jugoszláviai magyar intézmények, a vajdasági magyar sajtó körét. Új vállalkozást hozott, új lehetőséget teremtett a vajdasági magyar művelődés nagyobb múltra visszatekintő folyóiratai, az újvidéki *Híd* és *Új Symposium* mellett. Megjelenése nagyjából egybeesett a jugoszláviai magyar sajtó általánosabb bővítésével; a szociológiával-történelemmel foglalkozó *Létünk* és az irodalomtudomány-nyelvtudomány-folklorral foglalkozó *Hungarológiai Intézet Közleményei* is akkoriban kerültek az olvasó elé.

Az *Üzenet* első száma 1971. szeptember 1-jén jelent meg több mint száz lapon. Azóta tizenharmadik évfolyamát éli a folyóirat. Szerkesztői a szabadkai magyar írók, újságírók, közéleti emberek sorából kerültek ki: felelős szerkesztője Biacsi Antal, majd 1978-tól kezdve Urbán János, a szerkesztőbizottságban Barácius Zoltán, Bodrogvári Ferenc, Csordás Mihály, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Kopeczky Csaba, Molnár Cs. Attila, Siskovszki András, Szekeres László és Zákány Antal végeztek, illetve

végeznek munkát a többi között. Az *Üzenet*tel párhuzamosan jelenik meg az *Életjel Miniaturök* című füzet sorozat, amely indulásától, 1967-től kezdve mostanáig közel negyven kis kötetet: szépirodalmi műveket, emlékezéseket, dokumentumokat nyújtott át az érdeklődő olvasónak, közöttük olyan érdekes műveket, mint Dér Zoltánnak Csáth Gézaról szóló esszéje (*Az árny zarándoka*) és Kosztolányi önképzőkori éveiről írott tanulmánya (*Az első műhely*), Fekete Lajos, Csuka Zoltán és Fehér Ferenc önéletrajzi jegyzetei, Láng Árpádnak, a magyar avantgárd vajdasági képviselőjének írásai, Kosztolányinak ifjúkori levelei. Megannyi irodalmi dokumentumot, amely méltán tarthat számot a magyarországi olvasó figyelmére is. Ugyancsak a szabadkai folyóirattal párhuzamosan jelenik meg az *Életjel Könyvek* sorozata, amely mostanáig huszonhat kötetet adott közre, főként a Szabadkán élő vagy a városhoz kötődő magyar írók – a többi között Csépe Imre, Kolozsi Tibor, Laták István, Dettre János, Dér Zoltán, Bodrogyári Ferenc, Urbán János – műveit.

A szabadkai folyóirat első száma szerkesztőségi beköszöntőben foglalta össze a vállalkozás célkitűzéseit. „...*műhelyt* kell teremteni az alkotó számára – hangzik az állásfoglalás –, akár ír, akár vés, akár farag vagy valami hajlékot épít az erő gyűjtéséhez és a termés megőrzéséhez. Amit a hétköznapi munkái értéként hordtak vagy hordanak magukban, azt kell rögzíteni... Fel kell ismerni, hogy a holnap már mást mond, újat, izgatón ismeretlen, bizarr megfogalmazásokat ad az emberről és az időről, de lehet, hogy a tegnap nélkül sokáig légüres térben lebeg. Ezért a múlt tárgyilagos felmérésével együtt kell haladnia a kísérletezés, útkeresés, újkeresés minden változatának, minden akkordjának.” E program a műhelyteremtés fontosságát hangsúlyozza, méghozzá olyan műhelyre utal, amely a köznapokból és a valóságból kapja feladatait és eszközeit, s amely egyforma figyelemmel, igénnyel fordul a hagyományokhoz és az új gondolatokhoz, a múlt örökségéhez és a jövő kísérleteihez. A köznapi munkában való részvétel igénye szabja meg tehát az *Üzenet* programját, alakítja ki arculatát: ez az igény a valóság kutatásának, a társadalmi és nemzetiségi felelősségvállalásnak a parancsát fogalmazza meg.

Mint a szerkesztőségi beköszöntőből is kitetszik, az *Üzenet* a vajdasági magyar irodalom valóságábrázoló, realista irányát támogatja, elsősorban olyan írókat vállal, akik a nemzetiségi és társadalmi lét kérdéseire keresnek feleletet, akik ezt a vállalkozást a szociografikus, valóságábrázoló irodalom módszerével, eszközeivel kívánják szolgálni, megoldani. Az *Üzenet* azoknak a költőknek ad lapjain teret, akik a vajdasági élet, a nemzetiségi lét élménykörét szólaltatják meg, s nem szakadnak el különösebben a huszadik századi magyar költészet kialakult hagyomá-

nyaitól, formai és nyelvi örökségtől. A vajdasági magyar költők közül elsősorban Fehér Ferenc, Zákány Antal, Gulyás József, Dési Ábel és Urbán János versei találnak helyet a folyóirat hasábjain. A fiatalabbak közül Utasi Mária, Molcer Mátyás és Virág Ágnes verseit olvashatjuk. A vajdasági magyar líra már eltávozott mesterei közül Laták István, Gál László és Csépe Imre, a hazai magyar költészetből Csuka Zoltán, Fekete Lajos és Dudás Kálmán szerepelt gyakrabban az *Üzenet* szerzői között. Valamennyien a nemzetiségi felelősségtudat és az elkötelezett közéleti állásfoglalás hívei, de ugyanez a felelősségvállalás és valóságközelség hatja át a folyóirat prózaíróit is. Herceg János, Majtényi Mihály, Szirmai Károly és Bogdánfi Sándor novellisztikája hagyományosan a vajdasági magyar irodalom társadalmi és nemzetiségi kérdések iránt fogékony változatát képviseli, az *Üzenet*ben közölt írásaik ennek a valóságábrázoló, közéleti problémákat faggató igénynek adnak alakot, és hasonló igénnyel jelentkeznek a folyóirat prózai rovatának fiatalabb nemzedékét képviselő Gion Nándor, Gajdos Tibor, Molnár Cs. Attila, Németh István is. Az imént felsorolt íróktól, például éppen Csuka Zoltántól, nem idegenek az avantgárd újítások, mégis azt lehet mondani, hogy az *Üzenet* munkatársai általában egy hagyományosabb realizmus alapján dolgoznak, formálják írásaikat, s nem követik azt a kísérletező jellegű avantgardizmust, amely különben általános a vajdasági magyar irodalom köreiben. Igaz, a szabadkai folyóirat nem zárkózik el a modernebb, kísérletező jellegű íróktól és művektől sem, hiszen állandó szerzői közé tartozik például Kopeczky László, aki éppen az experimentális irodalom vonzásában keresi az önkifejezés lehetőségét, és a kísérletezés esztétikáját követi. A realista esztétika, a hagyományok megbecsülése és a kísérletektől való tartózkodás mégis az *Üzenet* szerkesztői koncepciójának fontos tulajdonságai közé tartozik. Ez a koncepció, valamint szerkesztői gyakorlat, maga az irodalmi folyóirat arculata meglehetősen éles vitákat váltott ki az *Üzenet* körül: elsősorban az újvidéki magyar szellemi élet képviselői vádolták meg konzervativizmussal a szabadkai folyóiratot. Nem lehet célunk és feladatunk, hogy ezeket a vitákat részletesebben ismertessük, kivált, hogy állást foglaljunk bennük, hiszen mindez a vajdasági magyar szellemi élet belső ügyeihez tartozik, csak jelezni kívánjuk, hogy voltak ilyen viták, minthogy bennük és általuk vált nyilvánvalóvá az *Üzenet* irányvonala, programja, arculata.

A vajdasági magyarság irodalmát nem lehet elszakítani a jugoszláviai társadalomtól és művelődéstől, ezért természetes, hogy a szabadkai folyóirat a vajdasági magyar irodalom alkotásai mellett teret ad a szerb–horvát irodalom képviselőinek, különösképpen azoknak, akik a

Vajdaság szülöttei. Ezzel a törekvésével szolgálja a progresszív magyar értelmiségnek (pl. Fábry Zoltánnak, Németh Lászlónak, Sinkó Ervinnek) azt a hagyományos gondolatát, amely szerint a szomszédos országokban élő magyar kultúrának a természetes „híd” szerepét kell vállalnia a magyarság és a környezetében élő népek között. Már a folyóirat első száma megindította a *Kézfogások* címet viselő rovatot, amely bevezetőként Ivo Andrićnak, a klasszikus rangú szerb írónak gondolatát idézte, azt a gondolatot, amely a szellemi életben kialakult „hidak” fontosságára hívja fel a figyelmet: „Így szerte a világon, amerre csak gondolatom száll, avagy megáll, mindenütt hűséges és hallgatag hidakra talál, mint ama örök és örökké kielégíthetetlen emberi vágyra, hogy összefűzze, kibékítse és egybekapcsolja mindazt, ami elménk, szemünk és lábunk előtt felbukkan, hogy ne legyen megosztás, ne legyen ellentét, sem pedig elválás.” Maga az *Üzenet* is ilyen „híd” kíván lenni: összekötő kapocs a délszláv és magyar irodalom, a két kultúra, a két nép között. Ez a szándék ölt testet tehát a *Kézfogások* című rovat szerkesztésében és írásaiban. Első alkalommal éppen Csuka Zoltánnak, a jugoszláv–magyar kulturális közeledés régi és nagy hatású szervezőjének és harcosának mai szlovén költőkből (Ciril Zlobec, Joze Olaj, Bojan Pisk, Slavko Jug) készült műfordításai képviselték a „hidat” építő szerkesztői koncepciót, majd sorra következtek a modern szerb, horvát, szlovén és macedón irodalom alkotói és művei. Közöttük olyan műfordítás-történeti érdekesség, mint pl. Ivan Goran Kovačić klasszikus *Tömegsír* című költeménye, amelyet a szabadkai folyóiratban – Csuka Zoltán és Benjámin László fordításai után harmadik változatban – Dudás Kálmán hiteles és költői tolmácsolásában olvashattunk magyarul.

Az önálló irodalom és a műfordítás területei után a harmadik nagy terület, amellyel egy vajdasági érdeklődésű folyóiratnak szükségszerűen foglalkoznia kell, bizonyára a hagyomány. Az az örökség, amelyet a vajdasági magyar kultúra, szűkebb körben Szabadka szellemi élete hagyományozott a jugoszláviai, illetve az egyetemes magyar művelődésre. Az *Üzenet* ennek a hagyománynak a gondozását is természetes feladatának tekinti, s rendszeresen tárja fel a szűkebb táj, a szülőföld szellemi örökségét: évfolyamai a többi között a vajdasági magyar (és délszláv) folklórról, Zrínyi Miklós gazdasági tevékenységéről, Csantavér középkori történetéről, a zentai helytörténeti kutatásokról, Gubec Máté 1573-as parasztfelkeléséről, a szabadkai magyar gimnázium történetéről, a szabadkai népoktatás múltjáról, a szabadkai Népkörről, illetve a Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület 1899 és 1918 közötti tevékenységéről közöltek tanulmányokat. Különös érdeklődéssel foglalkozik az *Üzenet* a Szabad-

káról származó magyar írók tevékenységének kutatásával, elsősorban Kosztolányi Dezső pályájával és munkásságával. Dér Zoltán, az *Üzenet* egyik szerkesztője rendre közli Kosztolányiról szóló tanulmányait, így a folyóirat első számában *Lukács György és Kosztolányi* címmel ismerteti azt a kritikai álláspontot, amelyet a filozófus a költővel szemben képviselt. Ugyancsak Dér Zoltán szerkesztői munkáját dicsérik a szabadkai folyóirat Kosztolányi, illetve Csáth Géza emlékének szentelt különszámai. Az 1975-ös, majd 1977-es évfolyamban megjelent különszámokban vajdasági és magyarországi írók – többek között Illyés Gyula, Illés Endre, Komlós Aladár, Herceg János, Bori Imre, Juhász Géza, Léway Endre és maga Dér Zoltán – keltették életre e két Szabadkáról származó klasszikus elbeszélőnk egyéniségét és műveit. Ezek az írások, valamint a Szabadkáról származó más írók, közöttük Lányi Sarolta, Majtényi Mihály, Csépe Imre, Sinkó Ervin tevékenységéről közölt tanulmányok a vajdasági, illetve az egyetemes magyar irodalom gondozását segítik elő. A helyi hagyományok élesztgetése bennük nyer általánosabb irodalomtörténeti szerepet.

A valósághoz kötődés, az itt és most felelősségének tudata az *Üzenet* körül kialakult műhelyben sohasem jár együtt provincializmussal, ellenkezőleg, egyetemesebb kérdések közelítésére ad lehetőséget. Biacsi Antal, a folyóirat első szerkesztője arra utalt, hogy a szabadkai folyóirat a szűkebb környezet valóságából igyekszik az olvasó elé tárni a lényeges problémákat „olyképpen, hogy a téma tárgyalásának értékítéleteiben ott szerepelt a túlhaladást szorgalmazó elkötelezett kiállítás”. „Meggyőződésünk – folytatja –, hogy ez nem azonosítható a provincializmussal, hiszen az ilyen munka szemlátomást a környezet érdekét szolgálja, és ugyanakkor szűkebb társadalmi közösségünk (amely szerves része a szélesebb közösségnek) időszerű és lényeges kérdéseinek megoldását szorgalmazza. Igényt támaszt és szükségletet elégít ki.” Ezt a véleményét azután Illyés Gyula közismert állásfoglalásával egészíti ki: „A világmindenségről hetet-havat összeacsacsohatunk, a »provinciánkról« nem: ott az első hazug szóra megnyílik a föld.” Ez a gondolat jelenti annak a kutató és feltáró műhelymunkának az elvi alapját, amellyel az *Üzenet* a vajdasági magyar társadalom helyzetéhez és történetéhez közeledik. Elsősorban természetesen a szűkebb pátria, Szabadka problémáihoz: a folyóirat eddigi számai számos érdekes tanulmányt és jegyzetet publikáltak a bácskai város történeti múltjáról, mai állapotáról, népi hagyományairól, kulturális életéről és értékeiről. A folyóirat *Égtáj* címet viselő rovata rendszeresen közli a szülőföld kutatására irányuló munka eredményeit, elsősorban Lőrinc Péter, Petkovics Kálmán, Pálinkás József és Káich Katalin társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányait, Penavin Olga

és Beszédes Valéria népnyelvi-néprajzi írásait. E tanulmányok között kitűnő írásokat olvashatunk, ezek valóban túlléptek a helytörténeti kutatómunka körén, s okos érvekkel szólnak hozzá ahhoz a vitához, amely napjainkban a kelet-közép-európai népek közös történetének, együttélésének nagy kérdéseiről folyik. Manapság sokat és sokszor beszélünk tágasabb hazánk, a Duna-medence és Kelet-Közép-Európa történetéről, gondjairól, ám a történeti anyag megközelítése és ismertetése nem áll mindig a kellő színvonalon. Az *Üzenet* történelmi, szociológiai tárgyú tanulmányai bizonyára abban tűnnek ki, hogy egy szűkebb vidék konkrét történelmi anyagának dokumentálása révén közelítik meg a vitában elhangzó tágabb értelmű kérdéseket. Ezzel nemcsak egy táj, nemcsak egy többnyelvű és többetnikumú emberi közösség problémái között igyekeznek eligazítást adni, nemcsak a maguk szűkebben értelmezett feladatait kívánják megoldani, hanem a Duna-medencében élő népek és kultúrák közeledését is szolgálják. Az elvégzett munka módszertanilag is hasznosítható, arra buzdít, hogy a magyarság történetéről, helyzetéről, s a kelet-közép-európai népek közös sorsáról folyó eszmecserék minél alaposabbak és anyagszerűbbek, minél konkrétabbak legyenek.

Nyelvünk és Kultúránk, 1983. december, 53. sz. 92–96.

■■■ A SZABADKAI LÉTÜNK ■

A vajdasági magyar irodalom intézményrendszere a hatvanas és hetvenes évek fordulóján bővült számottevően: 1968-ban indult meg Szabadkán az *Életjel* című könyvsorozat, 1969-ben jött létre Újvidéken a Hungarológiai Intézet és annak *Tudományos Közlemények* című kiadványsorozata, 1971-ben indult útjára Szabadkán az *Üzenet* című folyóirat, és ugyancsak 1971-ben hagyta el a nyomdát a *Létünk* című társadalomtudományi szemle első száma. Megjelenését a jugoszláviai magyar tudományos élet fejlődése indokolta, amely a felszabadulás után alig két évtized leforgása alatt már komoly eredményeket hozott létre az irodalomtörténet-írás, a művelődéstörténeti, a szociológiai és a helytörténeti kutatások területén. A szépirodalmi jellegű folyóiratok korábban is közöltek tudományos írásokat, a hetvenes évek elejére azonban mindenképpen eljött egy önálló tudományos fórum létrehozásának ideje. Az új folyóirat alapításának indokait, illetve az elvégzendő munka távlatosabb célját az 1971 decemberében közreadott első szám szerkesztőségi bevezetője a következőkben jelölte meg:

„Folyóiratunkat társadalmi környezetünk igénye szülte. Az az igény, hogy teljesebben, átfogóbban és többet tudjunk meg magunkról, környezetünkről és egész társadalmunkról.

Mi, akiknek az a feladat jutott, hogy a várakozásnak megfelelő folyóiratot kell létrehoznunk, és az olvasó elé tennünk, tudjuk, hogy ez csak fokozatosan valósítható meg. Munkánkat kétségtelenül megnehezíti, hogy társadalmi tudatunk új területén indulunk, hogy munkatársaink az anyanyelvi közegben még nem affirmálódhattak. Tudatosítanunk kell, hogy a tudomány, a társadalomtudomány is része anyanyelvi kultúránknak, és ezzel egyidőben lehetőségeinkhez mérten, hozzá kell járulnunk a jugoszláv tudományos gondolat fejlődéséhez is. Az, hogy új területekre lépünk, szerénységre int, de egyúttal figyelmeztet a feladat fontosságára is.

Szilárd meggyőződésünk, hogy léteznek azok az adottságok, amelyek alapján az igényességre utaló cím mögött számról számra jobb és színvonalasabb folyóiratot szerkeszthetünk a felsorakozó munkatársak jóvoltából, így a *Létünk* olvasóközönsége nem fog belefáradni abba, hogy elvárásai valóra váljanak, nem morzsolódik majd le az első kíváncsiság kielégítése után, hanem kialakul majd a folyóirat olvasótábora, baráti köre, lesznek terjesztői, munkatársai.

A jugoszláviai magyarok – az egész önigazgatású szocialista jugoszláv társadalom részeként fejlődve – társadalmi szerkezete

sokrétűbb, ezért szellemisége is igényesebb, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt volt. Akkor mondanivalójukat magukról, társadalmunkról maradéktalanul elmondhatták versben és vezércikkben. Ma már több a nyílt kérdésünk és szélesebbek öngazgató szocialista társadalmunk értékeinek tudatosítási lehetőségei. Ezt tanúsítják a meglevő folyóiratok, lapok, rádió, tévé és könyvkiadásunk. Ehhez a felelősségteljes munkához csatlakozik most a maga eszközeivel a *Létünk* is.

Tudományos eszközökkel – elsősorban az olvasó igényeit tartva szem előtt – igyekszik majd induló folyóiratunk a társadalmi összefüggések és jelenségek mélyére hatolni. Ezért a társadalmi lét tudatmeghatározó jelentőségét marxi értelmezésben felfogva nem szándékozunk a tudat visszahatását sem elhanyagolni. Mégis hangsúlyozni kívánjuk majd a tények tiszteletét a pusztá megsejtéssel szemben, az analízis tiszteletét az intuícióval szemben.

Hisszük, hogy ez valóságunk tárgyalásában sikerülni is fog. Erre utal induló folyóiratunk, noha tudjuk, hogy lehetetlen egy-egy számban átfogóan helyt adni a tudomány és külön a társadalomtudomány minden jelentősebb ágazatának.

Folyóiratunk tárgyköre igen széles, de valóságunk feldolgozási módjában megköveteljük az igényességet, a tárgyi adatszűrűsre törekszünk; a tudományosság kritikai analízisét megvalósítva hisszük, hogy ezt az elképzelést valóra is váltja majd a munkatársak köre, és olvasóink folyóiratunkat hézagpótlónak találják.”

A szabadkai folyóirat a jugoszláviai magyarság „társadalmi létének” kutatását tűzte ki maga elé feladatul, a „társadalmi lét” ismerete révén akarta megérteni a „társadalmi tudatot”. Mottónak Karl Marx híres mondását választotta, amellyel 1859-ben *A politikai gazdaságtan bírálatához* című művét vezette be: „Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva: társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza.” A folyóirat élére Rehák László egyetemi tanár került, akinek társadalomtudományi kutatómunkája, különösen a vajdasági magyar nemzetiség jogi és társadalmi helyzetével foglalkozó tanulmányai addig is jól ismertek voltak az egyetemes magyar tudományosság körében, nagyszabású összefoglalása, *A kisebbségek Jugoszláviában* című jogi-politikai monográfia pedig nem sokkal korábban került az olvasók elé. Mellette Györe Kornél, ugyancsak szélesebb körben ismert szociológus töltötte be a főszerkesztő-helyettesi tisztséget, és Bori Imre,

Molcer Mátyás, Mirnics József, Szórád Gyula, Tripolsky Géza, Saffer Pál, Vajda József, Božidar Kovačec és Aleksander Magarašević voltak a többi között a munkát irányító szerkesztőtanács tagjai. Ennek a tanácsnak az összetétele az idők folyamán többször is megváltozott, Rehák és Györe irányító szerepe azonban folyamatosan érvényesült.

A *Létünk* évente hat számot ad ki, gyakran jelenik meg két szám összevonásából vaskosabb kiadvány. A teljes évfolyam terjedelme az ezer lapot is megközelíti: ez is mutatja, hogy a szabadkai folyóirat terjedelmes tanulmányokat ad közre, nagyobb tudományos apparátussal dolgozik. Tevékenységét széles körben végzi, alcíme, a „Társadalom, tudomány, kultúra” is eme széles körű érdeklődésre utal. Ennek az érdeklődésnek a középpontjában azonban mindenképpen a társadalomtudományi, illetve nemzetiségtudományi kutatómunka áll. A *Létünk* szociológiai érdeklődését olyan tanulmányok jelzik, mint Vladan Četkovićnak a huszadik századi technokráciáról, Hódi Sándornak a család mai helyzetéről és problémáiról, illetve a vajdasági öngyilkossági statisztikák tanulságairól, Enyedi Györgynek a falusi élet átalakulásáról írott tanulmányai, és a példákat sorolhatnánk még tovább. A *Létünk* ebben a tekintetben egyaránt támaszkodik jugoszláv tudósok, illetve vajdasági magyar kutatók, különösen Lőrinc Péter, Mirnics Károly és Hódi Sándor munkájára.

A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzetének szociológiai felmérése és elemzése minden bizonnyal a folyóirat legfontosabb tudományos eredményei közé tartozik. Ebben a tekintetben a *Létünk* egészen kiváló munkát végez példát adván arra, hogy a kisebbségi lét körülményei között miként lehet módszeres kutatótevékenységgel megismerni egy nemzeti-ségi közösség társadalmi, politikai és kulturális életét. Az új folyóiratnak már első számában olvasni lehetett Györe Kornél *Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása, különös tekintettel a tartomány magyar népességére* című tanulmányát, amely népszámlálási adatokra hivatkozva adott képet a vajdasági magyarság területi elhelyezkedéséről. Ezt a forrásértékű feldolgozást azután olyan írások követték, mint Lőrinc Péternek a századforduló bánáti városáról, Hock Rudolfnak a vajdasági többnyelvűség történetéről, Kovács Teréznek a becsei tanyavilág társadalomtörténetéről, Kovács Lászlónak a közigazgatási nyelvhasználatról írott beszámolóit, illetve tanulmányait. A *Létünk* nemzetiségpolitikai rovata helyet adott régebbi feldolgozásoknak is, amelyek még a harmincas években kísérték figyelemmel a Jugoszláviában élő magyarság helyzetét: így például Lévy Endre *A kisebbségi egyetemisták élete* című 1934-ben és Somorja Sándor *A jugoszláviai egyetemi hallgatók* című 1938-ban keletkezett írásának.

A nemzetiségtudományi, illetve nemzetiségpolitikai cikkek sorában igen fontos helyet foglalnak el az anyanyelv hivatalos használatával, illetve iskolai oktatásával foglalkozó tanulmányok. Ezek a tanulmányok folyamatosan adtak képet a magyar iskolák munkájáról, a vajdasági magyar főiskolások elhelyezkedési lehetőségeiről, vagy éppen a vajdasági nyelvek (a szerb–horvát, a magyar, a szlovák, a román, a ruszin) alkotmányjogi egyenrangúságának gyakorlati érvényesüléséről. 1979-ben a vajdasági tartományi képviselőház kezdeményezésére, a Tartományi Közigazgatási Intézet szervezésében külön tudományos tanácskozás foglalkozott az egyenrangú nyelvhasználat kérdéseivel. A tanácskozás anyagát 1980-ban a *Létünk* adta közre. Az elhangzott előadások sorában Marija Boljanović a nemzeti és nemzetiségi nyelvek törvényekben lefektetett egyenrangúságának ügyével, Váradi Tibor a nemzetiségi nyelveknek az egyetemi oktatásban való érvényesülésével, Vladimir Popin a tájékoztatás többnyelvűségével, Darinka Nedeljković a nemzetiségi nyelveknek az igazságszolgáltatásban betöltött szerepével, Gulka Géza a nemzetiségi nyelveken történő középfokú oktatással foglalkozott. A tanácskozás tanulságait a *Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány nemzeti és nemzetiségi nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítéséről szóló tanácskozás munkájának összefoglalója* című dokumentum fogalmazta meg. Ez a dokumentum a többi között a következőket állapítja meg: „Az elhangzott beszámolók, közlemények és vita alapján megállapítható, hogy ezen a téren – a folyamatos és állandó munka jóvoltából – valamennyi területen és szinten fejlődés tapasztalható. A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága mint a teljes egyenjogúság alkotórésze és a szocialista öngazgatási viszonyok elválaszthatatlan eleme, kezdve az alkotmányos elvek kidolgozásától a nemzeti egyenjogúság politikájának érvényesítéséig és gyakorlati alkalmazásáig, hozzájárult az öngazgatású szocialista viszonyok fejlődéséhez. Az alkotmányos rendelkezések, a JKSZ állásfoglalása és az általánosan jóváhagyott törekvések azonban nem elegendők az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítéséhez. Tanácskozásunk eredményei ugyanis arra utalnak, hogy az egyenjogúság meghatározott kérdéseinek megoldásában még mindig sok a fogyatékoság és következetlenség, s ez további tevékenységre készít bennünket. Az egyenrangúság érvényesítése tehát olyan folyamat, amely az öngazgatású politikai rendszerrel fejlődik és szilárdul meg, s ebből erednek az állandó jellegű és hosszú távú feladataink is.”

A tudományos tanácskozás anyagának e vázlatos ismertetéséből is kitetszik, hogy a jugoszláv politika milyen fontosnak tekinti a „nemzetek és nemzetiségek” alkotmányos jogainak kidolgozását és rögzítését. Jugoszlávia föderatív köztársaság, és a szövetségi rendszer messzemenően

érvényesül az államszervezésben, illetve a jogalkotásban. A köztársasági alkotmány meghatározása szerint azokat a népeket nevezik „nemzeteknek”, amelyek a jugoszláv föderációt létrehozták, vagyis a szerb, a horvát, a szlovén, a macedón, a crnagorai (régébbi elnevezéssel: montenegrói) és a „muzulmán” (mohamedán kulturális hagyományokat ápoló bosznia-hercegovinai szláv) nemzetet. Mellettük „nemzetiségeknek” tekintik azokat a kisebbségi népcsoportokat, amelyeknek „anyanemzete” Jugoszlávia határain kívül helyezkedik el. Ilyen „nemzetiség” az albán, a magyar, a román, az olasz, a török, a szlovák nemzeti kisebbség, illetve néhány kisebb népcsoport. A jugoszláv föderáción belül a nemzetek szövetséges köztársaságokat alkotnak, azokon a területeken viszont, ahol nagy számban élnek nemzetiségiek, és amelyek sajátos történelmi hagyományokat ápolnak, autonóm tartományok jöttek létre. Két ilyen autonóm tartomány alakult ki, mindkettő a Szerb Szövetségi Szocialista Köztársaságon belül: az albán lakosságot tömörítő Kosovo-Metohija és a vegyes nemzetiségű, közel félmillió magyar lakosságot is magába foglaló Vajdaság. Ezzel az államjogi berendezéssel, illetve a nemzetiségeknek, közelebbről a vajdasági magyarságnak az államjogi szerkezetben való elhelyezkedésével igen gyakran foglalkoznak a *Létünk* tanulmányai.

Példaként említhetjük a következő írásokat: Ágoston András: *A föderalizmus és az öngazgatás eszméinek fejlődése és a Szövetségi Képviselőház alkotmányos modelljei* (1973); *Kerekasztal-beszélgetés az alkotmánytervezetről, a Jugoszláv Kommunista Szövetsége tizedik kongresszusának platformjáról és a közvitáról* (1973); Szenes György: *Szabadka a Vajdaság keretében* (1980); Ivan Kristan: *Az autonóm tartományok alkotmányjogi helyzete a JSZSZK-ban* (1982). A folyóirat ugyanakkor nemcsak a vajdasági magyar kisebbség alkotmányjogi és társadalmi-politikai helyzetével foglalkozik, hanem szélesebb körben is áttekinti a többi jugoszláviai népcsoport, illetve a jugoszláv határokon kívül élő délszláv kisebbségek helyzetét. Az 1974-es évfolyamban például Vladimir Klemenčić a karintiai (ausztriai) szlovének, Atif Purivatra a bosznia-hercegovinai muzulmánok, Gyura Varga pedig a vajdasági ruszinok nemzeti tudatának alakulásáról, politikai és kulturális életéről adott közre érdekes beszámolót.

A *Létünk* elsősorban társadalomtudományi és nemzetiségpolitikai folyóirat, e fontosabb célkitűzései mellett mindazonáltal áttekintést kíván adni a vajdasági magyar tudományosság más területeiről is. Ezt nemcsak a szélesebb körű tudományos érdeklődés indokolja, hanem az a felismerés is, hogy a nemzetiségi történelem, néprajz, irodalom és művészet kutatásának számos „nemzetiségtudományi” eredménye van. A nemzetiségtudomány újabb kialakuló tudományos ágazata ugyanis

olyan összegző jellegű, interdiszciplináris tudományt jelent, amely egy nemzeti kisebbség helyzetének és tudatának valamennyi – társadalmi, történelmi, kulturális – jelenségével és vonatkozásával foglalkozik. Ez a tudományos ágazat az elmúlt évtizedben igen sokat fejlődött a szomszédos országok magyar nemzetiségi tudományos életének keretei között: most csupán az erdélyi Gáli Ernő, Mikó Imre, Fábíán Ernő, a szlovákiai Turczel Lajos, a vajdasági Rehák László eredményeire hivatkozhatunk. A *Létünk* ugyancsak ennek a nemzetiségi helyzetet és tudatot sokoldalúan megközelítő interdiszciplináris tudományos érdeklődésnek a jegyében végzi sokrétű feladatát.

Olyan történelmi tanulmányok tanúsítják mindezt, mint Szekeres Lászlónak a bácskai régészeti kutatások eredményeiről készített összefoglalása. Györe Kornélnak a bácskai népesség történeti statisztikájával foglalkozó kutatásai, Hegedűs Antalnak a tizennyolcadik századi bánáti társadalomról írott tanulmánya, Beszédes Valériának a Szabadka környéki tanyák kialakulását nyomon kísérő vizsgálata, Gaál Györgynek a két világháború közötti korszak vajdasági iparfejlődését felmérő dolgozata, és még sok más értékes szaktanulmány, amely a terület történelmi múltját mutatja be. A *Létünk* természetesen gyakran foglalkozik a Vajdaság művelődéstörténeti hagyományaival is, hogy néhány példát említsünk: Dér Zoltán Toncs Gusztávról, a szabadkai gimnázium tudós tanáráról, Kasza Bálint a szabadkai színház kezdeteiről, Magyar László a szabadkai múzeum történetéről, Kósa László Zenta múltjáról adott közre értékes tanulmányt. A hagyományok ápolásában jeles helyet foglal el a tájegység irodalmi és művészeti örökségének gondozásba vétele is. Ennek során Károly Sándor budapesti nyelvészprofesszor a szerémségi magyar huszita bibliafordításról, Bori Imre a régi *Híd*ről, Bosnyák István Sinkó Ervin munkásságáról, Juhász Géza a jugoszláviai magyar könyvkiadás történetéről, Minda Tibor a vajdasági művésztelek munkájáról, Bela Duranci több vajdasági festő tevékenységéről közölt tanulmányt. De olyan művelődéstörténeti érdekességnek számító beszámolóval is találkozunk, mint Radu Flora vajdasági román írónak a jugoszláviai román „mikroliteratúráról” készült tanulmánya, amely maga is a szellemi teljesítmények egyenjogúsága mellett tesz hitet. Az egymás mellett élő kultúrák természetes egyenjogúsága: valóban ez lehetne az a fogalom, amely a szabadkai tudományos folyóirat tevékenységét megszabja. Olyan igazság ez, amelyet a *Létünk* több mint egy évtizedes munkája érvelő viták, filológiai adalékok és tudományos összefoglalások egész sorával bizonyít.

Nyelvünk és Kultúránk, 1984. szeptember, 56. sz. 85–89.

■■■ EGY NEMZETISÉGI LAP AZ ELŐIDŐKBŐL ■

Vajdasági Írás

Hatvan esztendeje – 1928. szeptember 23-án – jelent meg Szabadkán – a délszláv államhoz csatolt magyarság legnagyobb városában – a *Vajdasági Írás* című folyóirat. Szerkesztője a vajdasági magyar irodalom kiváló alkotó és szervező egyénisége, Szenteleky Kornél lett, közvetlen munkatársai közé olyan ismert írók tartoztak, mint Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Farkas Geiza, Kristály István – valamennyien a születő kisebbségi élet vezető személyiségei és áldozatos munkásai. Megindulása a jugoszláviai magyar irodalmi kultúra önmagára találásának következménye volt. A történelmi Magyarország felosztását követő esztendőekben valamennyi „utóállamban” megindult a magyar kisebbségi kultúrák, s ezen belül az irodalmak szerveződése, de amíg Erdélyben ez az irodalomszervező munka, ha nem is könnyen, de lendületesen haladt előre, a Vajdaságban csak komoly erőfeszítések árán lehetett létrehozni a nemzetiségi kultúra intézményeit. Nem voltak olyan hagyományos irodalmi központok, és iskolavárosok, mint a Romániához csatolt magyar területeken, ezért minden szervezőmunkát az alapok lerakásával kellett kezdeni. Küzdelmek, nemegyszer szenvedélyes viták alapozták meg a létrejövő nemzetiségi irodalom műhelyeit, és ezek a műhelyek sem tudtak tartósan fennmaradni a mostoha viszonyok között. Ezeknek a műhelyszervező kísérleteknek a lázában született meg a *Vajdasági Írás* is, a húszas évek második felének bizonyára legnagyobb hatású intézményeként. A szerkesztő Szenteleky a következő szavakkal bocsátotta útjára a folyóiratot: „Íme, itt vagyunk és megindulunk. Szűkösen, szegényesen, de hitesen, bíborló bizakodással megyünk, menetelünk és hisszük, hogy boldog holnapok lesznek útjelzőink. Célunk tiszta, akarásaink nemesek, a kultúra komoly és becsületes munkásai szeretnének lenni ezeken a hasábokon és ezen a lapos, tunya, tengeri termékeny földön, ahol élünk, küzdünk, álmodunk.” A bácskabánati táj és jólét, ahogy Szenteleky érezte, tunyaságra nevelte a lelkeket, az új folyóirat ezért magasabb kulturális igényességet és távlatos eszményeket akart állítani a Vajdaságban élő ember elé. „Mi – írta a szerkesztő – máris úgy érezzük, hogy az anyagiasság lassan veszít bálványozott hatalmából, s ezért bizunk abban, hogy a kereső lelkekben tudat alatti szomjúság lappang a nemes, a szép, az álmodott gondolat után.”

A *Vajdasági Írás* a korábbi kísérletekhez képest igen magas igényességet és kulturális színvonalat képviselt, ez adta rangját, és sajnos ez szabta meg sorsát is. Olyan írókat közölt, mint az idősebb nemzedékhez tartozó Milkó Izidor, Aszlányi Dezső, s az akkor a fiatalabb írógenerációt képviselő Csuka Zoltán, Debreczeni József, Fekete Lajos, Haraszi Sándor, Kristály István, Laták István és Tamás István. Lapjain szövetséget

kötött egymással a haladó polgár, a baloldali demokrata és a szocialista értelmiség, közöttük az 1918–1919-es magyar forradalmak emigránsai. A vajdasági magyar irodalom néhány emlékezetes alkotását adta közre, így Szenteleky Kornél *Isola Bella* című regényét vagy Farkas Geiza *Kamaszdrámák* című tanulmányorozatát. Figyelemmel kísérte a magyarországi irodalmat és a többi magyar nemzetiségi irodalmat. *Új arcú magyarok* című sorozatában sorra mutatta be a négy országban élő fiatal magyar irodalom tehetséges alkotóit, közöttük Illyés Gyulát, Dsida Jenőt és Győry Dezsőt. Képet adott a délszláv irodalmakról is, állandó munkatársai közé tartozott Todor Manojlović és Mladen Leskovac, a vajdasági szerb irodalom két kitűnő képviselője. Az anyagi gondok, a közönség közönye és az irodalmi életben tapasztalható széthúzás mindazonáltal megpecsételte Szentelekyék nemes erőfeszítéseinek sorsát; a *Vajdasági Írás* alig több, mint egy esztendőt élt csupán, s 1929 novemberében el kellett némulnia. Emlékét az egész magyar irodalmi kultúra megőrzi, nemcsak az újvidéki és szabadkai írástudók emlékezete.

Magyar Hírlap, 1988. szeptember 23. 8.

■■■ ÉLETJEL ■

Szabadka magyar irodalmi élete

Ezerkilencszázötvennyolc októberében jelentette be a szabadkai magyar írók és újságírók kis csoportja, hogy *Életjel* címen irodalmi élőújságot rendez a városi könyvtár olvasótermében. Talán ők, az alapítók: Burkus Valéria, Dévavári Zoltán, Galamb János és Urbán János sem hitték, milyen sikeres vállalkozást indítottak útnak, s hogy az „életjelből” hamarosan valódi „élet” lesz: Szabadka magyar irodalmi élete.

Szükség volt erre a jelre, volt mit felébreszteni. Szabadkának nemes irodalmi hagyományai voltak, a század elején mozgalmas szellemi élet indult a hatalmas „parasztváros” falai között. Milkó Izidor és köre, a szabadkai magyar színház, majd a fiatal Kosztolányi és Csáth Géza működése tanúsította, milyen szellemi erők gyülekeznek a bácskai élet látszólag mozdulatlan felszíne alatt. A vajdasági magyar irodalomnak, kivált a felszabadulás után, mégis Újvidék lett a tűzhelye. Itt szerveződtek meg az irodalmi élet intézményei: a lapok, folyóiratok, a Forum Könyvkiadó, a magyar rádió és televízió, nem utolsósorban az egyetlen magyar irodalmi tanszéke, majd a Hungarológiai Kutatások Intézete, amely a tudományos munka organizációs központja lett.

Szabadkán a *7 Nap* című hetilap dolgozott, ennek szerkesztőségében gyülekeztek az ottani magyar írók is, akik azután létrehozták az irodalmi élőújságot s azokat az intézményeket, amelyek az *Életjel* köré épülve szolgálták a város magyar kultúréletét. Ezek az intézmények, folyóiratok, könyvsorozatok ma már túlnőttek a város határain. Nemcsak a Vajdaság nemzetiségi életében kaptak fontos szerepet, hanem ismertté váltak a magyarországi olvasóközönség körében is. Két évtized nagy idő, ennek munkájáról, küzdelmeiről és eredményeiről ad számot az *Életjel* című emlékkönyv, amely Dévavári Zoltán és Léway Endre szerkesztésében idézi fel a szabadkai magyar irodalmi élet eseménytörténetét, mutatja be ennek dokumentumait.

Tanulságos felidézni az 1958 őszen tartott irodalmi est bevezető szavait. „A szerkesztőség – mondta Urbán János – azzal a tudattal kezdte meg munkáját, hogy a közvetítő, a tájékoztató és az útmutató szerepét vállalja magára. Közvetít a leírt irodalmi mű és az olvasó között, tájékoztatást ad az időszerű irodalmi eseményekről, a színházi életről, a filmről, a képzőművészetről, a zenei életről.” Az emlékkönyvben közölt adatok és dokumentumok igazolják, hogy a vállalt programot messzemenően sikerült teljesíteni. Húsz év alatt az *Életjel* összesen 353 előadást rendezett: irodalmi esteket, színházi és filmvitákat, íróbemutatókat, amelyeken a vajdasági magyar, valamint a szerbhorvát irodalom jeles egyéniségei mellett szerepet kaptak a hazai vagy az erdélyi magyar irodalom képviselői is.

Az *Életjel* munkáját egészíti ki a Kosztolányi Dezső Irodalmi Színpad, amely különösen a szabadkai fiatalok lelkes munkáját dicsérve, vállalta a klasszikus magyar irodalom, például Kassák Lajos és Kosztolányi Dezső, illetve a vajdasági magyar írók, Kopeczky László és Gobby Fehér Gyula jeleneteinek színpadra állítását. Az irodalmi színpad eddig ötvennyolc előadást mutatott be Szabadka és a környező községek magyar közönségének. A fiatalok, elsősorban a szabadkai magyar diákok irodalom és művészet iránti érdeklődését tanúsítja a Csáth Géza Művészetbaráti Kör tevékeny munkája is, amely eddig 183 műsort és előadást eredményezett. Látnivaló, hogy az *Életjel* két évtized során valóban a vajdasági magyar közművelődés egyik fontos szervezőereje és otthona lett.

De nemcsak a közművelődési munka köszönhet sokat az *Életjel* áldozatos szervezőinek, hanem az irodalmi élet és a hagyományok ápolása is. Az *Életjel* igen termékeny könyvkiadóként is működik, két kiadványsorozatában, az *Életjel Miniatűrökben* és az *Életjel Könyvekben* értékes irodalmi művek, tanulmányok és dokumentumok láttak napvilágot, s az *Életjellel* együttműködő *Üzenet* című folyóirat is – néhány esztendő alatt – a jugoszláviai magyar irodalom tevékeny műhelye lett.

A *Miniatűrök*-sorozatban eddig harmincegy kis kötet került az olvasó elé Lévay Endre *Új lélekindulás* című munkájától Kenyeres Kovács Márta *Régi nóta, híres nóta...* című, három szabadkai zeneszerző (Arnold György, Gaál Ferenc és Lányi Ernő) munkásságát feldolgozó művéig. E kötetek között találunk szépirodalmat, Lévay Endre, Dési Ábel, Schwalb Miklós, Láng Árpád műveit, önéletírásokat, Garay Béla, Baranyi Károly, Csuka Zoltán és Fehér Ferenc memoárjait, végül tanulmányokat, Kolozsi Tibornak a szabadkai folyóirat-irodalomról, Dér (Dévavári) Zoltánnak Csáth Gézáról, Kosztolányi Dezsőről, Petkovics Kálmánnak az 1941-es szabadkai antifasiszta ellenállásról szóló írásait. A modern magyar irodalom örökségét gazdagította Kosztolányi negyvennégy ifjúkori levelének kiadása, amely Dévavári Zoltán gyűjtőmunkája nyomán jelent meg, s ért el méltó sikert.

Dévavári Zoltán munkássága, azt hiszem, külön is említést érdemel: nemcsak az *Életjel* könyvsorozatai és az *Üzenet* szerkesztésében vállalt szerepe, hanem a kutató- és tanulmányíró tevékenysége következtében is. A Kosztolányi- és Csáth Géza-kutatás, valamint a vajdasági magyar művelődési hagyományok feltárása egyaránt sokat köszönhet neki.

A másik könyvsorozat, az *Életjel Könyvek* sorozata eddig tizenhat kötettel gazdagította a vajdasági magyar irodalmat és tudományos életet. Közöttük Kolozsi Tibor alapvető sajtótörténeti monográfiájával (*Szabadkai sajtó 1848–1919*), Csáth Géza kritikáinak és cikkeinek kötetével

■■■

(*Írások az élet jó és rossz dolgairól*), Lőrinc Péter társadalomtudományi munkájával (*Bácskai polgári politikai elmélet 1880–1920*) és Beszédes Valéria szajáni népmesegyűjteményével (*Jávorfácska*). E könyvek (s még egy sor kiadvány) méltán tartanak igényt a magyarországi közönség és tudományos élet érdeklődésére is.

Magyar Hírlap, 1979. január 27. 8.

■■■

A Duna partján – szemben a péterváradai vár történelmi épületeivel – új beton- és üvegpalaták magasodnak, az Újvidéki Egyetem toronyháza. Közöttük a bölcsészeti kar vadonatúj – kissé ridegre sikerült – épülete. Ebben az épületben kapott helyet a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, amely egyesíti a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék, valamint a Hungarológiai Intézet korábbi intézményeit. Az Újvidéki Egyetem bölcsészeti karához különben nyolc intézet tartozik: a szerb–horvát irodalmi, a szerb–horvát nyelvészeti, a magyar, a szlovák, az idegen nyelvi, a történeti, a pedagógiai és a filozófiai-szociológiai intézetek.)

A Magyar Intézet elődje az az egyetemi tanszék volt, amely még a bölcsészeti kar korábbi, főtéri épületében működött. Mint Szeli István *Egy évtized tanulságai* című beszámolójában olvashatjuk, a jugoszláviai magyarság régi törekvése volt, hogy önálló egyetemi tanszék gondoskodjék kultúrájának ápolásáról, pedagógusainak képzéséről. A két világháború közötti korszakban egyedül a szabadkai főgimnázium magyar tagozata adott érettségi bizonyítványt, s a nemzetiségi értelmiség a belgrádi vagy zágrábi egyetemen szerzett oklevelet. A felszabadulást követően azután – a jugoszláv nemzetiségi politika eredményeképpen – egész sor magyar középiskola nyílt: 1948-ban a Vajdaság területén negyven magyar algimnázium, négy főgimnázium, két tanítóképző, valamint huszonkét szakiskolai tagozat működött. Ezeknek az iskoláknak a pedagógusellátását vállalta az 1959-ben létesített újvidéki magyar tanszék, amelynek első professzora a kiváló író és tudós, Sinkó Ervin lett.

Azóta két évtized telt el az újvidéki tanszék életében. Tanárai, Bori Imre, Penavin Olga és Szeli István nemzedékek hosszú sorát nevelték a jugoszláviai magyar művelődés és nemzetiségi élet szolgálatára. Költőket és írókat, mint Tolnai Ottó, Végel László, Fehér Kálmán, irodalomtörténészeket és kritikusokat, mint Bányai János, Bosnyák István, Utasi Csaba. Az az írói és kritikus nemzedék, amely az *Új Symposion* című folyóirat körül alakult ki, nagyrészt az Újvidéki Egyetemen nevelkedett. Időközben kibővült a tanszék oktatói kara és feladatköre is. A pedagógiai munka mellett sürgető feladatot jelentett a vajdasági magyar kultúra múltjának és jelenének kutatása. Irodalomtörténeti, nyelvészeti és néprajzi monográfiák, valamint tanulmányok születtek, ezeknek híre és hatása a hazai magyar szellemi élet körébe is eljutott. Bori Imre modern irodalomtörténeti, vagy Penavin Olga tájnyelvi kutatásai az egyetemes magyar tudományosságot gazdagították. A vajdasági magyar kutatómunka szervezése érdekében jött létre 1969-ben, Szeli István vezetésével a Hungarológiai Intézet, amely később – az egyetemi és kutatói intézetek átszervezésével – egyesült a magyar tanszékkel, s létrehozta a Magyar

Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetét. Ez az intézet jelenleg Bori Imre egyetemi tanár irányításával működik.

Az intézet számos tudományos kiadványt ad közre, közöttük több kiadványsorozatot. A *Hungarológiai Közlemények* című folyóirat az intézetben rendezett konferenciák anyagát, és az intézeti munka során készült tanulmányokat jelenteti meg. Szerkesztője Szeli István. Eddig harmincnegyzet száma látott napvilágot. E folyóiraton kívül jelenik meg a *Bibliográfiai füzetek* című sorozat, amely Pastyik László munkája nyomán adja ki a jugoszláviai magyar irodalom éves bibliográfiáit. Az utolsó, a 11-es füzet például az 1977-es esztendő irodalmi termését dolgozza fel. A *Tanulmányok* című kiadványsorozat a tanszéken, illetve az intézetben készült nagyobb, irodalomtörténeti, nyelvészeti és néprajzi szaktanulmányoknak ad fórumot. Szerkesztője Bori Imre. A sorozatnak eddig tizenegy kötete került nyilvánosság elé.

Milyen kérdésekkel foglalkoznak ezek a kiadványok, általában milyen kutatási feladatokkal foglalkozik az Újvidéki Egyetem Magyar Intézete? Érdemes fellapozni a *Hungarológiai Közlemények* 38. kötetében olvasható kutatási beszámolót. A Bori Imre által irányított irodalomtörténeti program a jugoszláviai magyar irodalom történetét dolgozza fel. Utasi Csaba a *Kalangya* című – a harmincas-negyvenes években megjelent folyóirat – novellairodalmáról, Thomka Beáta a harmincas évek nemzetiségi irodalmának stílusformáiról készít dolgozatot, Bori Imre Utasi Csabával együtt a vajdasági magyar irodalom textológiai gondozásának feladatkeretét dolgozta ki. A nemzetiségi művelődéstörténeti kutatást Szeli István vezeti. E kutatás keretében Hornyik Miklós ír tanulmányt a két világháború közötti nemzetiségi irodalom művelődésszociológiai alapjairól. A magyar–szerb irodalmi párhuzamok kutatásával Sulc Magdolna foglalkozik. A vajdasági magyar népköltészet kutatását Matijevics Lajos irányítja. Ennek keretében készülnek Tóth Ferenc és Jung Károly néprajzi tanulmányai. Végül a jugoszláviai magyarság nyelvvel foglalkozó kutatások keretében, amelyeket Penavin Olga vezet, a vajdasági és szlavóniai magyar nyelvjárások feldolgozása történik.

Az Újvidéki Egyetem Magyar Intézetében serény munka folyik. E munka eredményeire mind jobban figyel a magyarországi tudományos élet. Ezt a figyelmet jelzik azok a közös kutatások is, amelyeknek során újvidéki, budapesti vagy szegedi tudósok teremtik meg a tudományos együttműködés lehetőségeit.

Magyar Hírlap, 1980. augusztus 22. 6.

■ MAGYAR IRODALOM A VAJDASÁGBAN ■■■

IRODALOMALAPÍTÁS, IRODALMI ÚJJÁSZÜLETÉS

A történelmi Magyarország felbomlását követve kialakult magyar nemzetiségi irodalmak közül bizonyára a vajdasági magyar irodalom megszületése volt a legnehezebb. Erdélyben (pontosabban a román államhoz csatolt korábbi magyar területen, amely a történelmi Erdélyen kívül magába foglalta a Bánát egy részét és a Partiumot is) évszázados kulturális hagyományok, jelentékeny számú magyar értelmiség és hosszabb ideje működő irodalmi központok (Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Marosvásárhely) segítették az irodalomalapítás nehéz munkáját. Már az első világháború előtt – egyelőre az irodalmi regionalizmus jegyében – kezdtek kialakulni az irodalmi élet keretei és intézményei: az irodalmi társaságok és folyóiratok. A Felvidéknek is megvoltak a maga irodalmi hagyományai és kulturális tűzhelyei (Pozsony, Kassa, Komárom). Az irodalmi kultúra kialakítása mindkét területen áldozatos munkát követelt, a „hőskor” nagy egyéniségeinek, a nemzetiségi irodalom szervezőinek mégis volt mire építeniök. A Vajdaságban viszont nagyrészt hiányoztak a tradíciók és a központok, ott valóban a „semmitől” kellett magyart irodalmat teremteni. A Bácska és a Bánát magyar értelmiségénél elsősorban Budapest szellemi elszívó hatása érvényesült; közhírt, hogy a *Nyugat* „nagy nemzedékének” két kiváló képviselője, Kosztolányi Dezső és Csáth Géza is Szabadkáról érkezett. Igaz, azért a magyar szellemi életnek is voltak szerényebb intézményei a Vajdaság területén: a *Bácsmegyei Napló* körül dolgozó elbeszélők (Milkó Izidor, Munk Artúr, Novoszel Andor) vagy a bánáti társadalomtudományi „iskola” képviselői (Farkas Geiza, Czirbusz Géza, Szentkláray Jenő). Ez utóbbiak gazdag tevékenységét éppen az elmúlt évtizedben világították meg az újvidéki Lőrinc Péter kutatásai. Ezeket a vállalkozásokat egészítette ki az 1919–1920-ban kialakult jugoszláviai magyar avantgárd irodalom, amelynek elsősorban magyarországi emigránsok (Csuka Zoltán, Haraszi Sándor) voltak a kezdeményezői és támaszai. Valamiképpen ezekből a szellemi erőkből kellett nemzetiségi kultúrát szervezniük azoknak, akik magukra vállalták az irodalomalapítás nem kis gondját és feladatát. Szenteleky Kornélra, Csuka Zoltánra, Szirmai Károlyra, Herceg Jánosra és Fekete Lajosra gondolok a többi között.

A vajdasági magyar irodalom egy évtized keserves küzdelmeiben végül is megszületett. Jelentkeztek az írók, létrejöttek az irodalmi élet intézményei, elsősorban a folyóiratok: kezdetben a *Bácsmegyei Napló* irodalmi rovata, a *Fáklya* és az *Út* című avantgardista folyóirat-kísérletek, majd a *Vajdasági Írás*, végül az 1932-ben megjelent *Kalangya*, amely a haladó polgári, illetve a népi irodalom, valamint az 1934-ben indult *Híd*, amely a szocialista irányzat

orgánuma volt. Folytak az irodalmi viták, a harmincas években megindult a nemzetiségi irodalom „felnőtté válásának” folyamata. Az alakuló irodalomnak önmagát is szemügyre kellett vennie, meg kellett határoznia saját természetét és feladatát. Pontosabban, válaszolnia kellett arra a kérdésre, vajon mi is a „vajdasági magyar irodalom”. Az irodalmi élet önvizsgálatának feladatát a legnagyobb következetességgel Szenteleky Kornél végezte el. Szokás idézni Dettre Jánoshoz intézett *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról* című, 1927-ben keltezett nyílt levelét, amely elemző, egyszerűsmind vallomásos módon vetett számot a születő irodalom nagy kérdéseivel. „Legyenek írók a Vajdaságban – érvelt a nevezetes szerkesztő –, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, ne törődjünk olyan jelző kiérdeklésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyűgös alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki a művészi munkák becsét, hitét és törekvéseit.” Szenteleky ebben az időben a vajdasági magyar írókat az „egyetemes” magyar irodalom alkotó egyéniségei között helyezte el. Ám csakhamar észre kellett venni, hogy a társadalmi, politikai és kulturális keret, vagyis Jugoszlávia, amely a nemzetiségi irodalmat körülveszi, és az a szűkebb geográfiai és szociológiai képződmény, vagyis a Vajdaság, amely ennek az irodalomnak a kulturális gyökereit megjelöli, mindenképpen vonzásában tartja az irodalmi életet és a létrejövő írói alkotásokat. Valamivel később már a „helyi színek” elméletét fejtette ki. „Az igazi írónak – jelentette ki – élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába. [...] Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni kötelességünk.” Ezekkel a megállapításokkal lényegében kialakult a vajdasági magyar irodalom önszemlélete: az az elmélet, amelyet a „kettős kötésben” élő nemzetiségi irodalom teoretikus alapvetésének tekinthetünk. A vajdasági magyar irodalom helyet keresett az „egyetemes” magyar irodalomban, ugyanakkor elkötelezettséget vállalt a jugoszláviai magyarság sorsának alakulása iránt.

A nemzetiségi irodalom rohamosan fejlődött a harmincas években, írói, közöttük Szenteleky Kornél, Szirmai Károly, Herczeg János, Majtényi Mihály, Börcsök Erzsébet és Dudás Kálmán ismertté váltak a magyarországi olvasóközönség körében. A *Kalangya*, illetve a *Híd* komoly szellemi erőt jelentett, eredményesen szervezte a jugoszláviai magyar nemzetiség kulturális és irodalmi életét. Ezt az ígéretes fejlődést törte ketté a második világháború. A Bácska 1941-es visszatérése után a magyar hatóságok betiltották a szocialista *Híd* megjelenését, a *Kalangya* pedig a magyarországi kulturális élet rendjében próbált elhelyezkedni. A Vajdaságon átvonuló háborús vihar – 1944 és 1945 fordulóján – végképp tönkretette a terület magyar kulturális

életét és intézményeit. A vajdasági magyar irodalom is óriási vérvesztéséget szenvedett, szinte a *Híd* egész vezérkara (Mayer Ottmár, Simokovics Rókus, Cseh Károly, Swalb Miklós) a faszizmus áldozata lett. Többen (köztük Dudás Kálmán) Magyarországra települtek át, mások (köztük Herceg János, Szirmai Károly) rövid időre elhallgattak, tekintettel azokra a fegyveres, illetve politikai megtorlásokra, amelyeket a vajdasági magyarságnak a bevonuló jugoszláv partizáncsapatoktól ártatlanul el kellett szenvednie. A nemzetiségi irodalom épületét a romokból kellett ismét felépíteni. 1945 októberében Steinfeld Sándor szerkesztésében indult újra a *Híd*, 1947-ben megjelent a *Jugoszláviai Magyar Írók* címet viselő könyvsorozat első kötete, a *Téglák, barázdák* című antológia. Huszonhárom író kapott helyet lapjain, közöttük Csépe Imre, Gál László, Herceg János, Kolozsi Tibor, Laták István, Lévy Endre, Lőrinc Péter, Majtényi Mihály, Sinkó Ervin, Szirmai Károly és Thurzó Lajos, továbbá az induló fiatal írók sorából Brindza Károly, Dévavári Zoltán, Gajdos Tibor, Kopeczky László, Pap József és Zákány Antal. A *Híd* és közvetve a jugoszláviai magyar irodalom új hivatását a szerkesztő Kek Zsigmond a következőben határozta meg: „A *Híd* úgy felel meg igazán hivatásának és hagyományainak is, ha szilárdan Vajdaság földjén áll, ha gyökereit a mi való életünkbe ereszti. Határozott és konkrét vajdasági jelleggel a mai Vajdaság problémáival (természetesen hazánk és az egész demokratikus világ problémáival összefüggésben) kell népünket irányítania a fejlődés útján. Ezért tartalmában és formájában közelebb kell jutnia dolgozó népünkhöz, annak kérdéseire és annak nyelvéhez, kifejezési formáihoz és színvonalához.” A program, látható módon, azonos a második világháború után útjukat kereső kelet-európai népek forradalmi irodalmának programjával: politikai pártosságot, művészi realizmust és közérthetőséget követelt. Ezeknek az eszményeknek a jegyében született újjá a jugoszláviai magyar irodalom.

Bori Imre kitűnő összefoglalása (*Irodalmunk évszázadai*) az egymást váltó évtizedek rendjében három nagyobb korszakra osztja a felszabadulás után kifejlődő vajdasági magyar irodalom történetét. Az első korszak (1945–1950) az újjászületés jegyében telt, az irodalmi életre az írói indulások (újraindulások) nyomták rá bélyegüket, az irodalmi sajtóban és a megjelenő művekben az imént idézett irodalmi program és hármasszemes eszmény érvényesült. A gyors ütemben kibontakozó irodalom a szocialista társadalmi átalakulást támogatta, a vajdasági város és falu életének történelmi méretű változását ábrázolta. Az irodalmi életben a *Híd* korábbi gárdája, általában a szocialista írók játszottak vezető szerepet, közöttük Csépe Imre, Gál László, Debreczeni József, Laták István, Lőrinc Péter és Thurzó Lajos. Csépe Imre a bácskai agrárproletariátust képviselte, a

népi hagyományok követője volt, 1949-ben jelent meg *Üzen a föld* című verseskötete. Gál László baloldali újságíróként dolgozott a felszabadulás előtt, költészetét erős politikai érdeklődés hatotta át. 1949-ben *57 vers* című kötetével jelentkezett. Debreczeni József a *Bácsmezei Napló* munkatársa volt a háború előtt. 1944-ben Auschwitzba deportálták, szörnyű tapasztalatait *Hideg krematórium* (1950) című riportregényében dolgozta fel. Laták István a munkásmozgalom költője, a *Híd* egyik szerkesztője volt, a felszabadulás után a szabadkai Népszínház igazgatója lett, 1948-ban adta közre *Viharos idők vetése* című verseskötetét. Lőrinc Péter (Löbl Árpád) a munkásmozgalmi avantgárd költészettel indult, a *Híd* munkatársa lett, *Nemzet születik Makedónia katlanában* című riportkönyv 1949-ben került az olvasóközönség elé, a későbbiek során társadalom- és művelődéstörténeti kutatásokkal foglalkozott, Thurzó Lajos ugyancsak a vajdasági munkásmozgalom írói, a *Híd* munkatársai közé tartozott, 1949-ben jelent meg *Napos oldal* című verseskötete.

A jugoszláviai magyar irodalom következő korszaka (1950–1960) hozta meg a teljesebb kibontakozást. A *Híd* munkája átalakult, szerkesztését Majtényi Mihály, majd Herceg János vette át. A folyóirat új arculata pontosabban jelezte az irodalmi élet változásait. 1957-ben létrejött az újvidéki Forum Könyvkiadó, amelynek a vajdasági magyar irodalom gondozásában jutott igen fontos szerep. A nemzetiségi irodalom fejlődését ebben a korszakban a jugoszláviai politikai és kulturális viszonyok nagymértékű átalakulása szabta meg. Ismeretes, hogy a negyvenes évek végén erősen megromlott Jugoszlávia és a többi kelet-európai ország viszonya. A sztálinista önkényuralom általánosabb politikája a jugoszláviai kulturális életben így nem érvényesült. A jugoszláv művelődéspolitikai nyitottabbá vált, nem torzította el az irodalmi élet természetes normáit, a szépirodalom gyorsabban találhatott rá a maga társadalmi szerepére és feladataira. A vajdasági magyar irodalmi élet – különösen a modernebb, kísérletező jellegű szépirodalom, valamint az esszé és az irodalomkritika – kétségtelen „lépéselőnybe” került a hazai, a romániai és a csehszlovákiai irodalommal szemben. Ez a „lépéselőny” hosszabb távon fennmaradt, s lényegében ez okozta azokat a vitákat, amelyek a jugoszláviai és hazai irodalmi élet között kialakultak a hatvanas évek során. A történelmi és politikai körülmények között bekövetkező „külön fejlődésnek” azonban volt hátrányos következménye is: a jugoszláviai magyar irodalom meg lehetős elzártságban élt, nem tudott természetes kapcsolatot tartani az egyetemes magyar irodalommal. Ez a helyzet vetette fel időnként a közös hagyományokhoz való kötődés kérdéseit, s ezek a kérdések gyakran éles vitákat okoztak a nemzetiségi irodalom körén belül.

Az új korszak nyitottabb irodalompolitikát és irodalmi életet hozott tehát. A nyitottság első következménye volt, hogy a két háború közötti korszak jeles írói igen korán visszatérhettek az alkotóéletbe. (Lényegében akkor, amikor a hazai irodalmi életből számos kiváló magyar író, közöttük Németh László, Kodolányi János, Tamási Áron, Tersánszky J. Jenő, Füst Milán, Szabó Lőrinc és Vas István egy időre távozni kényszerült.) A visszatérő írók között volt Herceg János, Szirmai Károly, Majtényi Mihály és Börcsök Erzsébet. Herceg János a vajdasági kisvárosi és falusi élet realista ábrázolásával szerzett korábban megbecsülést. A *Kalangya* szerkesztője volt. A felszabadulás után Zomborban lett könyvtáros, majd a *Híd* szerkesztője. 1951-ben jelent meg *Változó világban* című beszámolója, majd *Bors és fahéj*, *Három halász meg egy molnár*, *A tengerkirály*, *Gyaloghintó*, *Kék nyárfás* és *Árnyak* című elbeszéléskötete. Kiterjedt irodalmi munkásságot folytat, regényeken és elbeszéléseken kívül költeményeket (*Kiáltás a ködből*), írói arcképeket (*Egy meg egy*), tanulmányokat (*Évek és könyvek*), valamint emlékezéseket (*Két világ*, *Előjáték*, *Visszanéző*) adott közre. Válogatott írásait *Ég és föld* címen jelentette meg, 1986-ban három terjedelmes kötetben láttak napvilágot *Összegyűjtött elbeszélései*. Herceg János mindig a bácskai valóság krónikása volt, ennek a soknemzetiségű tájnak a köznapi életét ábrázolta, művészetében nagy szerepet kapott az életkép, a jellemrajz, a történelmi krónika. Ezt a krónikás hangot felidéző szemléletesség, atmoszférikus ábrázolás emelte az igaz művészetiség magaslatára.

Szirmai Károly a *Kalangya* szerkesztője volt. Látomásos prózájában vagy éppen realista elbeszéléseiben a huszadik századi ember magányosságát és elidegenedtségét érzékeltette. *Viharban* című újabb elbeszéléskötete 1952-ben jelent meg, ezt követte *Katlanban* című regénye, *Már nem jön senki*, *Örvény* és *Falak*, *puszta falak* című novelláskötete, valamint *Önkeresés* című önéletrajza. Válogatott elbeszéléseit *A csend víziói*, illetve *Muzsikáló messzeség* című könyveiben adta ki. Hátrahagyott műveit a Nyugat-Európában működő Szirmai Emlékbizottság jelentette meg, így kerültek az olvasó elé a *Mindig elválni valakitől* és *Az idő hídján* című novelláskötetei, valamint tanulmányainak és kritikáinak *Szavak estéje* című gyűjteménye. Különösen novellái jelentékenyek: irracionális sejtelmeket kifejező látomásai szinte prózaversek módjára szövik át szemlélyességgel az epikus szöveget, máskor a bácskai élet realista színezetű képeit jeleníti meg. Munkásságáról többen is – a korán elhunyt Benkő Ákos, újabban pedig Rónay László – megállapították, hogy a magyar novellisztika magas szintjéhez tartozik, s mindenképpen megérdemelné a teljesebb feltárást, a teljesebb irodalomtörténeti birtokbavételt.

Majtényi Mihály nevét bácskai tárgyú történelmi regényei tették ismertté. *Császár csatornája* című munkájával a XIX. században végzett nagy vízrendezési és csatornaépítési munkálatokat örökölte meg. A felszabadulás után a *Híd* szerkesztője, majd a *Magyar Szó* című napilap belső munkatársa volt. 1948-ban *Májusfa* címen jelent meg elbeszéléskötete, *Élő víz* című regénye ugyancsak a csatornaépítési munkákkal foglalkozott. Könyvének hőse a dolgozó nép, mint Bori Imre írta, valósággal „népeposzt” alkotott, amely Ivo Andrić híres regényét, a *Híd a Drinán*t tekintette példájának. Kiadott tanulmányokat (*A magunk nyomában*) és emlékezéseket (*Szikra és hamu*) is; ezekben a vajdasági magyar irodalom „hőskorát” idézte fel. Válogatott elbeszéléseit *Remények batárján* címmel gyűjtötte össze. Börcsök Erzsébet ugyancsak a *Kalangya* köréhez tartozott. Új elbeszéléseit *Emberek a Karas mellől* címmel adta közre.

AZ IRODALOM DERÉKHADA

Az ötvenes évek irodalma új írói nemzedék kibontakozását segítette elő. Ekkor vált szélesebb körben ismertté (a részben korábban fellépett) Zákány Antal, Fehér Ferenc, Ács Károly, Pap József, Németh István, Kopeckzy László, Major Nándor és Bogdánfi Sándor neve. A költők a hagyományosabb lírai realizmus poétikájától közeledtek a modernebb, filozofikusabb szemléletű, az avantgárd vívmányait felhasználó költészethez. Zákány Antal gyári munkásként kezdett írással foglalkozni, könyvtáros, majd újságíró lett, a felszabadulás után jelentette meg első verseit. 1954-ben adta ki *Fent és alatt* című verseskötetét, később *Napfény a sárban*, *Varázslat*, *Földinduláskor*, *A vas nem kenyér* című köteteit. Összegyűjtött versei *Közel a nap arcához* címmel 1978-ban jelentek meg. Szenvedélyes költő, az emberi élet bölcséleti és morális konfliktusaival viaskodik. Fehér Ferenc a bácskai magyar parasztság élményeit emelte a költészetbe, első, 1953-ban megjelent verseskötete jellemző címet viselt: *Jobbágyok unokái*. Ezt követték *Álom a dűlőutak szélén*, *Övig a földbe ásva*, *Bízó szerelemmel*, *Esővárók*, *Egy kis király kunyhójából*, *Vasfű* és *Szeptemberi útravaló* című kötetei. Válogatott verseit *Delelő*, összegyűjtött költeményeit *Madarak folyója*, műfordításait *A madár árnyéka* címen adta ki. *Hazavezérlő csillagok* című kötetében szociografikus naplójegyzeteit, *Egyazon ég alatt* című munkájában esszéit adta közre. A népi költői hagyományokat, az ábrázoló-leíró lírát képviselte, később töprengővé, gondolati jellegűvé vált költészete. Újabb költészete a reflexív önszemléletben és a meditatív valóságértelmezésben talált magára, verseiben nemcsak az ábrázolás kap szerepet, hanem a személyes értelmű történelmi vizsgálódás is, amely a nemzetiségi élet mélyebb összefüggéseit

tárja fel. E meditatív és reflexív költészet új kifejezésmódot kíván, ennek poétikáját Fehér Ferenc a következőkben jelölte meg: „Festeni tisztán belső minta után.” Ösztönző erőt a magyar költészet régebbi hagyományaiban és a népköltészet balladás nyelvében talált, s a hagyományostól elütő képzet-társításokhoz, drámai jellegű verskompozíciókhoz jutott. A versszerűség érvényesítéséhez, a zenei dallamhoz mégis kitartóan ragaszkodik, ezt példázzák *Écskai valse triste* című kis versének sorai:

*Kökényszilva pottyán a lábam elé...
Negyven nyárnak csörren az ága.
Bánom is én, mit huhog estefelé
napjaim kócsagsuhogása!*

*Indázzál, csak indázz, vadszedderinda;
Nap-arányú csönd, ami vár még –
Fehér-vászon-ingű verssoraimba
belepörkölődik e nyárvég...*

Ács Károly a Belgrádi Egyetemen tanult, a *Magyar Szó* munkatársa, majd hosszabb időn keresztül a *Híd* főszerkesztője volt. *Kéz a kilincsen*, *Csőnd helyett vers*, *Menetrend dicsérete* és *Közbülső világban* címmel jelentek meg kötetei, válogatott költeményeit *Ének füstje, füst éneke* címmel adta közre, s nemrég jelentek meg *Összegyűjtött versei*. Nyugtalan szellemű városi költő, a cselekvő élet lehetőségét keresi, idővel bölcséleti irányban tágitotta költői szemléletét. Új lírai feladatot a személyiség teljesebb kibontakoztatásában és kifejezésében talált, a modern emberi személyiség nehezen feloldható konfliktusairól – a magánról, a tehetségről, az elidegenedésről – adott képet. Azt kutatta, hogy az autonóm személyiség miként őrizheti és valósíthatja meg magát a kelet-európai társadalmak kedvezőtlen viszonyai között. Ennek során arra figyelmeztetett, hogy az embernek a maga teljességében kell vállalnia múltját, egyszersmind a morális követelmények fontosságát hangsúlyozta. Biztos formaművészettel dolgozik, a hagyományos költői formákat mindazonáltal ironikus idézőjelek közé helyezi, s ezzel a neoavantgárd költészet nyelvkritikai szellemiségét képviseli. A modern líra nemzetközi áramlatait követi, de ahogy *Gyökér és szárny* című verse tanúsítja, mély felelősségtudattal értelmezi a nemzetiségi költő helyzetét, s fejezi ki hűségét a szülőföld iránt:

...lépésről

*lépésre messzibb s lépésről lépés
re közelebb az út vége hol ember
álarcunkat letépi s újra szárny
nyá alázzák szárnyunkat és gyökér
ré gyökerünk megszűnik a nehéz
kedés kibékül utassal az út*

*Bármeddig tart az út akárhány lépés
választ el nehéz céljától az ember
szárnya gyökér és gyökere szárny*

Pap József orvosi diplomát szerzett, az Újvidéki Egyetem klinikáján dolgozik. Éveken át a *Híd* főszerkesztője volt. *Rés*, *Rendhagyó halászás*, *Véraláfutás*, valamint *Jegy* című kötetekben a megismerő értelem dilemmáival vetett számot. Tömör, szinte aforisztikus verseiben sokszor csupán jelzésekre szorítkozik. A beérkező költői életművek „második hullámában” kapott helyet Gulyás József, Dési Ábel és Torok Csaba költészete.

Az ötvenes években fellépő prózaírók kezdetben ugyancsak a hagyományokat követték, később a modernebb írói eljárásokhoz kerestek utat. Németh István újságíróként ismerkedett meg a bácskai falvak változó életével. Azt a szociografikus anyagra alapozott elbeszélő formát használta, amely a hazai népi irodalomból ismerős. 1954-ben adta ki *Parasztkirályság* című elbeszéléskötetét, majd *Egy ember ül az udvaron* és *Hűtlen este* című novellásköteteit, továbbá *Zsebtükör*, *Szomszédok vagyunk*, *Egy múzeum tárgyai* és *Kertmozi* című riportkönyveit, személyes értelmű jegyzetsorozatait. Kopeczky László ugyancsak újságíróként dolgozott, fő műfaját a szatírban találta meg, a többi között *Kutyák*, *macskák*, *Opus 5* és *A ház* című regényeiben. Bogdánfi Sándor részt vett a partizánháborúban, később újságírással foglalkozott. Elsősorban humoros műveivel és irodalmi paródiáival aratott sikert (*Se füle, se farka*, *A világ dióhéjban*, *Egy merénylő vallomásai*, *Sírodalmunk* könyve). Major Nándor ugyancsak újságíróként kezdte pályáját, 1957–1962-ben a *Híd* főszerkesztője volt, hosszú időn keresztül a vajdasági, illetve a szövetségi vezető testületekben dolgozott. 1956-ban jelent meg *Udvarra nyílik az ablak* című első elbeszéléskötete, majd *Krumplilovacsák*, *Vereség és Büntetés* című novelláskönyvei, *Dél* és *Hullámok* című regényei. Irodalmi esszéit *Esti órák* címen jelentette meg. Igen nagy szerepet játszott a vajdasági magyar elbeszélő irodalom újabb tájékozódásának kialakulásában: elsősorban ő

honosította meg a modernebb epikus módszereket (a filozófiai igényt, a parabolikus előadásmódot és az avantgárd jellegű szerkesztőeszközöket). Az évtized végén kezdte pályáját Deák Ferenc. Költőnek indult, majd elbeszéléseket és regényeket írt (*Métely*). Legnagyobb sikereit drámáival aratta: az avantgárd dramaturgia, az ún. „kelet-európai abszurd” a vajdasági magyar irodalomban az ő színpadán kapott először érdemleges szerepet. Drámái műveit *Tor* címmel gyűjtötte egybe. Ugyancsak az ötvenes évek végén fellépő írókat képviseli Burány Nándor, akinek *Összeroppánás* című regénye a vajdasági magyarok „hideg napjait” idézte fel, a Cseres Tibor regényében ábrázolt kegyetlen megtorlások hasonlóképpen és ugyancsak az ártatlanokat sújtó következményeit mutatta be.

Az újjászülető jugoszláviai magyar irodalom gondolatok és módszerek műhelyének szerepére vállalkozott: számot kívánt vetni sajátos helyzetével, meg akarta fogalmazni önmagáról kialakított tudatát. Ez az igény támasztott élénkebb érdeklődést az esszéírás, az irodalomkritika és az irodalomtörténet iránt. A *Híd* rendszeresen közölt elméleti és történeti tanulmányokat, gyakran heves kritikai viták tisztázták a nemzetiségi irodalom feladatait. Valóságos esszéíró- és irodalomtörténész-nemzedék nőtt fel, amely – mint harmadik irodalmi műnemet – a költészettel és a prózával tette egyenrangúvá a művészi és tudományos elemeket egyaránt magába olvasztó értekezést. A vajdasági magyar tudományos élet fellendülését nagyban elősegítette, hogy 1959-ben megalakult az Újvidéki Egyetem Magyar Irodalmi és Nyelvi Tanszéke, amelynek vezetését Sinkó Ervin vette át. Sinkó a magyar forradalmi mozgalmak kiemelkedő képviselője, 1919-ben a budapesti „szovjetház” parancsnoka, majd Kecskemét városparancsnoka volt. A forradalmak veresége után emigrációba vonult, Bécsben, Párizsban (Károlyi Mihály környezetében) és Moszkvában élt, később Jugoszláviában telepedett le. 1945-ben Zágrábba költözött, széles körben fejtett ki tudományos és közéleti tevékenységet. 1959-től egészen 1967-ben bekövetkezett haláláig mint az Újvidéki Egyetem tanára dolgozott. *Tizennégy nap* és *Optimisták* című regényeiben a magyar forradalmi mozgalmak eseményeit dolgozza fel, *Egy regény regénye* című munkájában moszkvai tartózkodásáról számolt be, s ennek során személyes tapasztalatokban gazdag képet adott a Sztálin által bevezetett önkényuralomról, a kommunista párt lenini gárdáját megsemmisítő politikai kirakatperekről. *Honfoglalás előtt* című naplójegyzeteiben a második világháború és a megszállás eseményeit mutatta be. Irodalomtörténeti tanulmányaiban (*Magyar irodalom, Csokonai életműve*), irodalmunk haladó törekvéseiről adott képet, esszéiben (*Epikurosz hervadt kertje*) a modern irodalom kérdéseit feszegette. Az ő munkássága körül alakult ki a vajdasági magyar irodalomtörténeti és -kritikai „iskola”.

Ennek az iskolának kétségkívül Bori Imre a legjelentősebb képviselője. Maga is évtizedek óta az Újvidéki Egyetem tanára, éveken keresztül az ottani Hungarológiai Intézet vezetője, jelenleg a *Híd* főszerkesztője. Irodalomtörténeti tanulmányaiban (*Eszmék és látomások, Fejezetek irodalmunk természetrajzából, Fridolin és testvérei, Varázslók és mákvirágok, Szövegértelmezések, Tanulmányok a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatokról*) a magyar és a vajdasági irodalom modern törekvéseit mutatta be. Nagyobb tanulmányokban, illetve kismonográfiákban dolgozta fel Radnóti Miklós, Juhász Ferenc, Nagy László, Kassák Lajos, Füst Milán, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Sinkó Ervin és Miroslav Krleža munkásságát. Három kötetben írta meg a magyar avantgárd irodalom történetét. (*A szecessziótól a dadáig, A szürrealizmus ideje, Az avantgarde apostolai*). A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945 című, 1968-ban megjelent munkája a nemzetiségi irodalom önismeretét alapozta meg. *Huszonöt tanulmány* című kötetében munkásságának keresztmetszetét adta, 1985-ben indította meg *A magyar irodalom modern irányai* című nagyobb vállalkozást, amely modern irodalmunk teljes történetét rajzolta meg. Nagy érdemei vannak abban, hogy a vajdasági magyar irodalomtörténet-írás és irodalomkritika igen korán felfigyelt irodalmunk modern törekvéseire, és a nálunk széles körben érvényesülő ideológiai-politikai irodalomértelmezést az írói alkotások esztétikai, poétikai és történeti elemzésével, megítélésével váltotta fel. Mellette Szeli István (*Utak egymás felé, Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom, Történi történelem*), Juhász Géza (*Könyvek országútjain, Múltunk és jelenünk az irodalomban*) és Dér Zoltán (*Az árny zarándoka, Az első műhely, Szembesülések, Ikercsillagok*) végzett értékes munkát a nemzetiségi (illetve egyetemes) magyar irodalom hagyományainak feltárása terén, az utóbbi elsősorban Kosztolányi Dezső és Csáth Géza munkásságának kutatásában jeleskedik. Az irodalomkritikában Herceg János, Major Nándor, Bori Imre, Juhász Géza és Dér Zoltán végzett értékes munkát. Ugyancsak a vajdasági magyar irodalom kritikai gondozásában vállalt fontos szerepet B. Szabó György, az újvidéki Tanárképző Főiskola magyar tanszékének korán elhunyt, sokoldalúan tehetséges tanára. Tanulmányait *Tér és idő* címen adta ki.

Ennek az irodalomnak a harmadik korszaka (1960-tól) már a teljes kifejlődés körülményei között következett el. A vajdasági magyar irodalom valóban „felnőtté” vált, gazdag termést hozott és tagozott irodalmi életet alkotott. Az irodalmi élet bővülését és gazdagodását alapozták meg az új folyóiratok: a fiatal nemzedék fórumaként jelentkező *Symposion* (1961–1964), majd (1964-től) *Új Symposion*, (1971-től) a szabadkai *Üzenet* és (1969-től) az újvidéki *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, illetve a Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézeté-

ben szerkesztett *Hungarológiai Közlemények* című tudományos folyóirat. Az irodalmi kultúra terjesztésében és a fiatal írónemzedékek útnak indításában vállalt úttörő szerepet a Hornyik Miklós által szerkesztett újvidéki *Képes Ifjúság* című hetilap, valamint az ugyancsak Újvidéken működő magyar rádió és televízió. Az irodalmi élet fejlődését jelezték a megjelent antológiák is: a *Vajdasági ég alatt* (1960), az *Irodalmunk kiskönyve* (1964), a *Gyökér és szárny* (1976) című költői, valamint a *Különös ajándék* (1975) című prózai válogatás. Megszilárdult a nemzetiségi irodalom személyi alkotóbázisa, (kölcsönös műfordítások révén) szorosabb lett kapcsolata a jugoszláv nemzetek irodalmával és hatékony kapcsolatok alakultak ki a hazai (illetve romániai, csehszlovákiai és nyugati) magyar irodalommal. Kibővült a hagyományok gondozásával foglalkozó kutatómunka, ennek részben az egyetemi tanszék, részben az 1969-ben alapított Hungarológiai Intézet, illetve a már említett és az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karán működő Magyar Nyelv-, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete lett a szervezőműhelye. Végleges alakot kapott a nemzetiségi irodalom önmagáról és sajátos hivatásáról kialakított tudata. Szeli István kitűnő tanulmánya (*Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom*) hármás determinációval jelölte meg a jugoszláviai magyar irodalom helyét: „Képzettartalmaival, kulturális emlékeivel, régebbi üzeneteivel, nyelvi, stílári és verselési hagyományaival [...] a maga »anyairodalmához« kapcsolódik [...], földrajzi, állami, politikai hovatartozás, valamint eszmei tartalmai szerint azonban a jugoszláv közösség alkotóeleme, azon belül pedig egy ma még csak inkább alkotmányjogi autonómiát élvező terület, mintsem endogén kulturális közösségnek a szellemi tartalma.” Ez az autonómiát élvező terület a sajátos történelmi hagyományokat képviselő többnemzetiségű Vajdaság.

AZ ÚJ SYMPOSION ÍRÓI

A hatvanas és hetvenes években bontakozott ki teljesebben az idősebb írók (Sinkó Ervin, Herceg János, Gál László, Majtényi Mihály) és a „középnemzedék” (Fehér Ferenc, Zákány Antal, Ács Károly, Major Nándor, Bori Imre) munkássága, s ekkor léptek fel az *Új Symposion* körül szerveződő fiatalok is. Ezek a fiatalok általában az Újvidéki Egyetem növendékei, Sinkó Ervin és Bori Imre tanítványai voltak. 1964-ben jelent meg a *Kontrapunkt* című antológia, amely mintegy „seregszemlét” végzett az induló fiatalok között. „Húsz- és huszonegy éves fiatalok – írta Sinkó Ervin az antológia bevezetőjében –, akik addig magukra hagyottan és magukba veszve, magányosságuk tudatában tehetetlenül tengődtek cigányzenés,

sivár kisvárosokban és sáros, poros falvakban, egyszerre csak, hála a Novi Sadon létesített magyar nyelvi és irodalmi egyetemi tanszéknek, egymásra találtak, ráeszméltek, hogy magányosságuk és időszerűtlenségük csak látszat volt. Egymásban és egymás segítségével önmagukat találták meg. És egymástól kapták önmaguk szándékainak és vágyainak igazi tartalmát és a megvalósításhoz, szükséges hitet, harci kedvet és bátorságot is. Közös ihletű és közös célú táboroként álltak itt egyszerre, Vajdaságnak kulturálisan olyannyira s oly hagyományosan terméketlen talaján.” Ez a közös ihletű és célú tábor az ifjúság sajátos tapasztalatait és törekvéseit kívánta megfogalmazni: lázadó magatartást alakított ki és az avantgárdban találta meg művészi eszközeit. Ennek a nemzedéknek Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István, Fehér Kálmán, Koncz István, Tóth Ferenc, Gion Nándor, Végel László, Varga Zoltán, Gobby Fehér Gyula, Bányai János, Bosnyák István, Utsi Csaba, Gerold László és mások a tagjai.

A *Symposion*-nemzedék költői az avantgárd líra (főként az expreszszionizmus és a szürrealizmus) hagyományai nyomán, illetve a különféle neoavantgárd törekvések (protestirodalom, lingvisztikai kísérletek) vonzásában alakították ki poétikájukat és munkásságukat. Tolnai Ottó korábban az *Új Symposion* szerkesztése révén töltött be igen fontos szerepet a vajdasági magyar irodalom alakulásában, a fiatal irodalomnak ez a műhelye minden bizonnyal az ő szerkesztésében érte el legjelentősebb eredményeit. 1963-ban jelent meg a *Homorú versek*, majd ezt követték a *Sirálymellcsont*, *Mao-Poe* (Domonkos Istvánnal), *Valóban, mi lesz velünk* (Domonkos Istvánnal), *Agyonvert csipke*, *Legyek karfiol*, *Versek és Gyökérrágó* című kötetei, valamint *Rovarház*, *Gogol halála*, *Virág utca 3.* és *Prózák könyve* című prózai írásai. *Végeladás* című drámai abszurdja ugyancsak sikert aratott. Válogatott költeményeit 1983-ban *Vidéki Orfeusz* címen adta közre. Kezdetben a költői hermetizmus hatott rá, első mestere Rilke volt. Később a szürrealizmus híve lett, majd végigjárta a vajdasági avantgárd változatait a nonkonformista politikai költésztől a lingvisztikai kísérletekig. Költőként a vajdasági magyar irodalom hagyományos ízlésével és értékeszményeivel fordult szembe, a hermetizmus és az antipoétikus gesztusköltészet a művészi, egyszeresmind politikai lázadással volt egyértelmű, olyan lázadással, amely nemcsak a kulturális tradíciót támadja, hanem az elfogadott etikai és közéleti értékeket is. Tolnai Ottó nonkonformista művész, aki a modern „antipoézis” nyelvén ad számot egyéni élményeiről, illetve általában a kisebbségi és kelet-európai tapasztalatokról. Költői nyelvének kialakításában a szürrealizmus után a dadaisták, majd a neoavantgárd jellegű nyelvkritikai költészet sugallatait fogadta be; az emlékezet mélyrétegeinek feltárásával, képzettársításokkal, a köznapi nyelv rétegeinek felhasználásával, gyakran

epikai töredékekkel dolgozik. Szomorkás nosztalgiával idézi fel kora ifjúságának a költészetbe vetett hitét, egyszersmind a versszerűség hagyományait: *Nullás liszt* című – önéletrajzi töredékekből épülő – avantgárd poémájában olvassuk a következő sorokat:

*emlékszel akár ifjúkorunkban
előlről tudtuk kezdeni
mint kevesen a világon
mi csak folytatható
ha nem is folytatható
kétfelől
kétfelől fúrtuk a levegőt
s mint szindbád a csontból a velőt
kiütöttük a nemlétezőt*

*én bóka lászló költeményeit szeretem
Zárt formák gőgje: új Horatius.
De Berzsenyinek kemény erkölcssei, –
„Hervadó színnel rogyok a halálnak...”
így fordította Szapphót Kölcssey.*

Domonkos István költészetét kitarulkozó személyesség, kísérletező kedv jellemzi. Városi költő, aki a modern metropolisokban élő ember elidegenedését, rossz közérzetét fejezi ki. Leghíresebb költeménye, a dadaista elemekből épülő *Kormányeltörésben* a nagyvilágba kivetett, szülőföldjét elveszített „vendégmunkás”, általában a közösség és identitás nélkül maradt ember helyzetét és lelkiállapotát festi le:

*én lenni
én nem tudni magyar
élni külföld élet
péNZ nyelv zászló
hímnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
koponyánkból a habverő
nyele kiáll*

világ
pro-árvjai
világ
kontra-árvjai
ez lenni vers
szavak kínai falát
megmássza a halál

Versei *Rátka, Mao-Poe, Valóban, mi lesz velünk* (mindkettő Tolnai Ottóval) és *Áthúzott versek*, elbeszélései *Önarckép novellával*, publicisztikai írásai *Redőny* címmel jelentek meg. *A kitömött madár* című regénye első díjat kapott a Forum Könyvkiadó 1969-es regény pályázatán. Ez a műve művészregény, főhőse egy fiatal zenész, aki a Vajdaságból kerül a dalmát tengerpartra, s elvegyülve az ottani nemzetközi életben vet számot addigi életével, honvágyával, azzal a kisvilággal, amelyet elhagyott. Domonkos István regénye személyes jellegű, előadásmódjában is lírai, amely éppen ezáltal képes felfedni a lélek mélyén zajló folyamatokat.

Brasnyó István változatos költői formákban – a népköltészetre emlékeztető daltól a lírai prózáig – fejezte ki magát. *Vadvizek, Árnyék és fű, Üres királyok, Könnyüatlétika, A levegő titkai – Gazdanépek, Lampion a fán, Szociográfia, Égetni viszik?, Kialudt tűz, Bereniké haja, Másként s másként, Földvár* című kötetei kerültek az olvasó elé. *Kinn a szélben* címen szürrealisztikus, lírai elbeszéléseit, *Tükrös Madonna, Hósáv és Az imágó* című epikai alkotásában, a *Família* című regényben egyszerre ad képet szülőföldjének történetéről és az emberi sors képtelenségeiről. *Majomév* című regényében az ironikus történetmondás érvényesül. A fiatal nemzedék költői között lépett fel Fehér Kálmán (*Akvárium, Száz panasz, Fürjvadászat*), Koncz István (*Átértékelés, Pesme – Versek*) és a fiatalon baleset áldozatává vált Tóth Ferenc (*Ősztől tavaszig, Vörös madár, Halál a síkban, Csontomiglan-csontodiglan*).

Az *Új Symposion* prózáját képviseli Gion Nándor, aki *Kétéltűek a barlangban, Testvérem, Joáb, Virágos katona, Rózsaméz, Sortűz egy fekete bivalyért* című regényében és *Az angyali vigasság* című elbeszéléskötetében személyes hangon, mély lélektani beleélő készséggel mutatta be a nemzetiségi társadalom életét, illetve ennek előzményeit. A *Testvérem, Joáb* ezek közül különleges helyet foglal el a vajdasági magyar társadalomkritikai irodalomban. Hősei jellegzetes vajdasági figurák, Joáb I. korrupt államigazgatási vezető, Joáb II. pedig maszek vendéglős: mindkettő a vagyont és a hatalmat tekinti a legnagyobb értéknek. A Joábok mindig összetartanak, az író valóságos maffiát mutat be, ez a bünszövetkezet

teljesen átszövi a kisvárosi társadalmat. Mint Varga Zoltán rámutatott, Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényének zsarátnoki társadalmához hasonlít az a kép, amelyet Gion lefest. Regénye azok közé a szatirikus művek közé tartozik, amelyek a kelet-európai társadalmak belső ellentmondásait, visszasságait tárják az olvasó elé.

Végel László prózai művei, az *Egy makró emlékiratai*, *A szenvedélyek tanfolyama*, *Szitkozódunk*, *de szemünkből könnyek hullanak* és az *Áttün(te)ések* a fiatal nemzedékek életérzéséről és vágyairól adnak képet. Varga Zoltán magányban élve alkotja bölceleti erejű epikus példázatait és látomásait (*Kötéltáncos*, *Kirándulás*, *A méregkeverő*, *Várószoba*, *Életveszély*, *Eláll az eső*, *Hallgatás*, *Leszámolás*). A fiatal értelmiség világnézetét mutatja be Gobby Fehér Gyula (*A verseny végén*, *Kenyér*, *A szent bolond*) és Bányai János (*Súrlódás*). A később fellépett Beder István *Kecsketemplom* című regénye a kisvárosi társadalomról ad kritikus szellemű ábrázolást. A nemzedék munkásságának kritikai gondozását, illetve törekvéseinek publicisztikus képviselését vállalta Bányai János (*A szó fegyelme*), Bosnyák István (*Laskói esték*), Gerold László (*Rólunk is vallanak*) és Utasi Csaba (*Tíz év után*). Időközben ők lettek a vajdasági magyar irodalom történetírói is, Bosnyák Sinkó Ervin életművét, Utasi a *Kalangya* működését dolgozza fel, Gerold kiváló színházi kritikus, Bányai pedig – a posztmodern irodalom eredményeit értelmező esszéi mellett – mint a *Híd* főszerkesztője, majd a Forum Könyvkiadó igazgatója végzett fontos irodalomszervező munkát.

Az *Új Symposion* nemzedéke az elődök (pl. Ács Károly, Pap József, Major Nándor) munkásságára támaszkodott, eredményei mégis alaposan felforgatták a jugoszláviai magyar irodalom kialakult irányzatait. A nonkonformista közéleti magatartást és az avantgárd jellegű kísérletező művészetet állították előtérbe. Új távlatokat nyitottak a vajdasági szellemi élet előtt, s termékenyítőleg hatottak a hazai, illetve az „egyetemes” magyar irodalomra is. Az „első” symposioni nemzedék nyomában hamarosan megérkezett a „második hullám”. Ennek a generációnak a költőit mutatta be az 1968-ban megjelent *Hol ó hol* című antológia, ebben a többi között Börcsök László, Fülöp Gábor, Jung Károly, Maurits Ferenc, Podolszki József, Sinkovits Péter és Utasi Mária kapott szerepet. Mellettük, már őket megelőzve a költő Böndör Pál, Cs. Simon István és Ladik Katalin, a prózaíró Holti Mária, Juhász Erzsébet, Hornyik György, Pintér Lajos, a szociográfus Dudás Károly és Hódi Sándor, az esszéíró, kritikus Danyi Magdolna, Hornyik Miklós, Vajda Gábor és Thomka Beáta fellépése jelezte az *Új Symposion* irodalmának némi átalakulását. Az ő munkásságuk kevésbé volt kihívó és lázadó, általában visszatértek a dalszerűség (esetenként a szürrealizmus vívmányaival felfrissített

népiesség) hagyományaihoz, s ennyiben a posztmodern áramlatok általánosabb érvényesülését készítették elő.

Az *Új Symposion* „második hullámának” költői közül Ladik Katalin a szürrealista költészethez kapcsolódik, mint előadóművész, s mint a zenei fogantatású fonikus költészet művelője, ugyancsak a neoavantgárd törekvésekkel tart rokonságot. *Ballada az ezüst bicikliről*, *Elindultak a kis piros bulldózerek*, *Mesék a hétfejű varrógépről*, *Ikarosz a metrón* és *A parázna söprű* című kötetekben szabad asszociációk tükrében mutatja be egy hangsúlyozottan felszabadult fiatal nő érzéseit, erotikus tapasztalatait. Újabb verseiben önironikus és nosztalgikus érzéssel, dalszerű hangnemben ad számot életének alakulásáról:

*most megiszom a tejet
most verést kapok
tél van és táncolok
megiszom táncolok szoptatok
lábaim közt az ég
most már meghalok*

Böndör Pál különösen poétikai és formai kísérleteivel hívta fel magára a figyelmet, mindez belső nyugtalanságot sejtet, illetve azt, hogy a költő éppen a formakísérletek révén kíván úrrá lenni nyugtalanságán. *Eső lesz*, *Karszt*, *Vérkép*, *Pesme – Versek* (kétnyelvű kötet), *Vígeposz* című kötetekben az antipoézis eszközeivel keresi egy újfajta – a hetvenes és nyolcvanas években is hiteles – költőiség lehetőségét. A korán meghalt Podolszki József ugyancsak az antipoézis szellemében dolgozott, egyszersmind átalakítva felhasználta a népies hagyományokat is. *Hinta*, *Koponyatörés*, *Barna* címmel jelentek meg verseskönyvei, *Gyanú* és *Kitérő* című kötetekben az avantgárd poémák műfaját újította fel, epikai töredékek, folklór-hagyományok, mitikus emlékek révén idézte fel szülőföldjének múltját és szellemiségét. Ő különben a vajdasági magyar folklórhatások egyik legeredményesebb szakértője is. Fülöp Gábor *A négydimenziós ablak*, *Az erdő én vagyok*, *Leo tündései*ből, *Banális susztermatt* és *Csoportterápia* című kötetekben groteszk erővel, időnként „fekete humorral” adott számot felismeréseiről. A „második hullám” legjobb elbeszélője, Juhász Erzsébet már a posztmodern elbeszélés törekvéseit követi, *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*, *Homorítás*, *Gyöngyhalászok* és a Forum Könyvkiadó 1984-es regénypályázatán első díjat kapott *Műkedvelők* című könyveiben elemző módon, nagy beleélő készséggel tárja fel a vajdasági magyar értelmiség és polgárság hagyományait, életérzéseit és történelmi tapasztalatait. Lírai

szemlélet és személyesség ölt alakot Holti Mária elbeszéléseiben (*Farkasok és galambok, Égi fuvarok*). A nemzedék tanulmányírói és kritikusai közül Hornyik Miklós irodalmi interjúival és a vajdasági irodalom két világháború közötti hőskorának írói műhelyeit bemutató tanulmányaival, Vajda Gábor irodalomtörténeti esszéivel és irodalomkritikai tevékenységével, Thomka Beáta pedig alapos elméleti felkészültségről tanúskodó elemzéseivel, különösen a magyar „rövidtörténet” (elbeszélés, tárca stb.) szerkezeti és műfaji tulajdonságainak vizsgálatával foglalkozó *A pillanat formái* című munkájával hívta fel magára a figyelmet.

A FIATAL IRODALOM

Az *Új Symposion* írói – közel két évtized leforgása alatt – teljes mértékben átalakították a vajdasági magyar irodalom tájékozódását és értéktudatát, s az „egyetemes” magyar irodalomnak is gazdag tartományát hozták létre. A hetvenes évek vége felé fellépő s a nyolcvanas években kibontakozó újabb költői és elbeszélő korosztályok az ő nyomaikon indultak el. Indulásuk, ha nem volt is olyan zajos, mint Tolnai Ottóéké, Gion Nándoréké, figyelmet keltett, minthogy önálló könyvsorozat, a Forum Könyvkiadó által gondozott *Gemma*-könyvek jelentették be fellépésüket. Ennek a sorozatnak az első kötete 1976-ban Szombathy Bálint *Szerelmesek és más idegenek* című verseskönyve volt, ezt követte Veszteg Ferenc *Réják*, Sinkovits Péter *Drótsövény*, Vankó Gergely *Örvénygyökér*, Kovács Nándor *Fölöttünk az ég*, Sziveri János *Szabad gyakorlatok*, Bálint Béla *Nyomtalan*, Szügyi Zoltán *Hangosan és csendesen*, Fenyvesi Ottó *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónán*, Vass Éva *Nyárkisülések*, Kalapáti Ferenc *Óriásfelirat* és P. Nagy István *Alkalmatlan évszak* című kötete. Mellettük kaptak hangot a nemzedék elbeszélői, a többi között Balázs Attila, Bognár Antal, Beretka Ferenc, Benedek Mária és mások is. A fellépő költői, illetve prózaírói korosztályból mindazonáltal nem lett a szó irodalomtörténeti értelmében „nemzedék”. A fiatal alkotó egyéniségek meglehetősen szétszóródva, magányos küzdelmekre ítelve próbáltak előrejutni. Talán nem is igényelték azt a „nemzedéki” összetartozást, amely az előttük járók egyik látványos tulajdonsága és fontos erőforrása volt, s nem is részesülhettek a közös cselekvés sorsformáló élményében: mindenki emlékezik arra, hogy az *Új Symposion* tevékenységét miként törte meg néhány esztendeje az irodalompolitika.

Az *Új Symposion* költői, elbeszélői és esszéírói hittek a társadalmilag érvényes cselekvésben. Pontosabban hittek abban, hogy az ember társadalmi-politikai környezete átalakítható és megjavítható, s vállalták ennek

a társadalomalakító tevékenységnek a felelősségét, esetleg kockázatát. A nyomukban érkező fiatalok már nem hisznek ebben, az általánosabb kelet-közép-európai tapasztalatokon kívül bizonyára kedvüket szegték sajátos vajdasági tapasztalataik is. Fenyvesi Ottó – aki pedig Sziveri János mellett az induló költői korosztálynak talán leginkább „politikus” egyénisége volt – *Zágráb '74* című „expresszionista” montázsversében így beszél: „óvatosan elcsendesedünk / a későn érkező személyvonatok/ fölszálló füstjében [...] most már csak dudáljuk az angol éneket / simonnal és garfunkellal / mert nem marad más [...] a gastarbeiterek is megjöttek / most sötét az éj... / a hősök is félrehúzódnak / nem zengenek már forradalmakat / kilehelték barikádharcaikat / hasznavehetetlen komphajók / csupasz táncosok lettek / hasznavehetetlen komphajók / az ezüstmotorok társadalmában.” Szomorú nosztalgiával tekintenek vissza azokra az időkre, midőn az irodalomnak még tétje volt, s az írói alkotás mozgósítóerőt jelentett. Milyen jellemzőek Kontra Ferenc *Hasonmás* című költeményének sorai:

*a szóhalmazok divatja tarol
nem a valódi közléseké
sohasem játszható filmhez
írunk kétkedő forgatókönyvet
gurulnak sorban a szerepek
így kerekedik történetünk
George Orwell rekedt hangját
elnyomja megint a forgatag
nagy a tülekedés a szobor körül.*

Közvetlen elődeiktől már nem a lázadó hangot tanulják, inkább a kényszerű önfegyelmet, azt, hogy miként kell megfékezni az igazságkereső szenvedélyeket. P. Nagy István egyik verse is erről beszél: „hogyan kell szíveink dobogását lehalkítani.”

Ha a cselekvésnek kevésbé van értelme, lehetősége, az irodalom önmagára figyel, befelé fordul vagy a műhely gondoljaival foglalatoskodik. A dolgok rejtett arcát keresi, a nyelv, egyáltalán a kifejezés lehetőségeivel vet számot, azaz olyan költészetet hoz létre, amely az emberi lélek és az alkotómunka belső körében marad, s inkább elmélyülésre törekszik, mint szabad küzdelmekre. Ha hódít, a nyelvet, a gondolatot hódítja meg, nem kívánt szerepet vállalni a közéletben, morálját is ez az önkéntes távolmaradás és belső függetlenség szabja meg: „készségben lenni / előzetes intézkedéseket / tennivalókat / gondolatban mindennap végrehajtani / valamire lázasan készülődni / s továbbra is odázni / fennen halasztani”

– mondja Veszteg Ferenc (*Invokáció*); „ha kitárnám ablakom / látnám a drótsövényt / ezen belül minden az enyém / az elhatárolt teret magam gondozom / kínjaimról nem beszélek / becsvágy és méltóság nem talál ellenfélt / mindenről én döntök / s szólna a dal / a drótsövényen belüli rész / az enyém” – hangzik Sinkovits Péter verse (*Drótsövény*). A személyiség szuverenitásának az önkorlátozás lesz a záloga, ennek az önkorlátozó fegyelemnek azonban vannak kétségtelen előnyei: a költészet új távlatokat keres, és részben a személyiség benső gazdaságának feltárásában, részben önmaga lehetőségeinek kitérítésében vagy átfogalmazásában találja meg érvényességét. Nemcsak a vajdasági magyar lírában, a hazai, az erdélyi és a szlovák magyar fiatal alkotók, mi több, általában a kelet-közép-európai ifjú költők esetében hasonló törekvésekkel találkozunk.

Következésképp megnövekszik azoknak a filozófiáknak, illetve költészeti áramlatoknak az ösztönző szerepe, amelyek maguk is az emberi személyiség vagy az alkotás és a nyelv újszerű megközelítését szorgalmazzák. A fiatal vajdasági magyar költészet gondolkodására a modern nyelvbölcsészet és a zen buddhizmus, poétikájára az új avantgárd – a vizuális, a konkrét költészet, a lettrizmus, a „nontextualitás” – gyakorol hatást. A valóságot iróniával szemléli, pontosabban iróniával idegeníti el magától, öntudatos gesztussal utasítva el a logikai rendet, a formás versszerkezeteket, a költői hagyományokat. „»Hangzavart«? – Azt! Ha nekik az, ami nekünk vigasz!” – idézi kihívó gesztussal Illyést Kalapáti Ferenc. „Érzékenységem: a lebegés iróniája” – hirdeti Sziveri János *Emberi hang* című költeménye: ez a „lebegés” és ez az „irónia” szabja meg a fiatal vajdasági magyar költészet karakterét.

Az elsőrendűen önnön személyiségét, illetve az alkotóműhely lehetőségeit vizsgáló fiatal vajdasági magyar költők világképének középpontjába maga a költészet kerül. Hasonlóan az egyetemes magyar költészet fiatal nemzedékeihez, amelyek szinte egyöntetűen ismeretelméleti és erkölcsi szerepet adnak a költészetnek, s noha meggyőződésük szerint az alkotótevékenység, a műhelyben végzett munka jelenti az élet értelmét, mégis szüntelenül arra kérdeznék: mi a vers, milyen küldetése van. Szűgyi Zoltán *A költészet hatalmában* valósággal mitikus képzetként írja le a verset, amely egyszerre erős és kiszolgáltatott: „Asztalomon a vers / nézzük egymást keményen. / Megölni készülök, / kezem emelem, / ő ül csak, / nem mozdul el.” A költészet fogalmának e megemelt értéke magyarzza a fiatal vajdasági költők egyéni törekvéseit, egyszersmind megjelöli azokat az utakat, amelyeken ezek a költők elindultak.

Nagyjából két ilyen irányú útról beszélhetünk, az egyiket Szombathy Bálint, a másikat Sziveri János pályája rajzolja meg. Szombathy elsősor-

ban a költészet fogalmának és lehetőségeinek kitágítására vállalkozik, Sziveri inkább a költészet személyiségépítő feladatait hangsúlyozza: az első a modern líra „wittgensteini”, a második „heideggeri” útját járja, mondhatnám úgy is: Szombathy az experimentalizmus kalandjaiban, Sziveri az értelmezés szigorában találja meg önmagát.

Szombathy Bálint a hatvanas évek végén jelentkezett korai verseivel, 1976-ban adta közre már említett első verseskötetét. Másokkal együtt ő alapította a szabadkai Bosch+Bosch csoportot, amely az experimentális irodalom és képzőművészet kutatását tűzte ki céljaként maga elé. Izgalmas és meglepő művészi produktumok jöttek létre így, a vers, majd a vizuális költemény tárgyias alakot kapott, ugyanakkor ezt a tárgyiasságot – a nézőpont személyessége következtében – erős alanyiség hatotta át. Tárgyiasság és alanyiség együtt van jelen későbbi konkrét és „nontextuális” költeményeiben, kép- és fotóverseiben, vagy éppen mailartjaiban is. Ez irányú munkásságát 1981-ben közreadott *Poetry no more* című albuma mutatja be. Ennek előszavában ily módon foglalja össze a költészetről kialakult nézeteit: „Alkotásaimat mindinkább azok az elméleti-gyakorlati reflexiók határozzák meg, amelyek végkövetkeztetésül azt a felismerést adják, hogy költészetnek (művészetnek) nevezhetünk mindent, amit annak tekintünk és annak fogadunk el. Ebből következik, hogy konkrét vizuális költeményeim lehetősége valójában a költészet fogalmának szabadabb értelmezéséből fakad, vagyis a poézis meghatározása helyett a poétikai kifejezés illik rá.” A vizuális költészeti munka mellett Szombathy Bálint az avantgárd irodalom és művészet tevékeny elméletírójaként, valamint kritikusaként működik. Az *Új Symposion*ban megjelent fontos tanulmányai mellett e tevékenységének eredményeit *Művészek és művészetek* című könyvében összegezte.

A másik költő, Sziveri János ugyancsak a költészet feladataival és lehetőségeivel viaskodik. *Ügyeim* című versében olvashatók a következők: „Nem vers ez már. Baj van a költővel, költészettel egyaránt. – íme, kövesd: / ha leírnám íróasztalom gyökereit, / odahúzódnék hűvösébe... / Találj egy zugot, hol nincs papír.” A költészet maga sebekkel együtt járó küzdelem, a vers mégis elégedettséget, megnyugvást okoz, sőt felkelti a költő önértetét. A személyes létezés értelme a költészetben igazolódik és inkarnálódik, a vers egzisztenciális fontosságot kap, a költői személyiség a költészetben identifikálja önmagát. Sziveri János lírájának ez az identifikációs küzdelem a legnagyobb élményforrása, egyszersmind tapasztalata. Az önértelmezésnek és -meghatározásnak ezek a küzdelmei kezdetben vizionáris-szürrealisztikus nyelvi közegben folytak, erről tanúskodik Sziveri már említett, *Szabad gyakorlatok* című

kötete. *Hidegpróba* című kötete viszont már fegyelmezett, logikailag és grammatikailag erősen strukturált költői nyelvet alakított ki, a posztmodern költészet útján halad. Szkárosi Endre e kötetéről szólván teljes joggal „korszerű klasszicizmusról” beszél. A költő önmagát határozza meg, egyszersmind meghatározza a vajdasági magyar költészet egy „nemzedékének” helyzettudatát, és ennyiben gazdagabbá teszi az egész fiatal magyar líra önismeretét.

A prózaírók közül Balázs Attila munkásságára figyelt fel az irodalomkritika és az olvasóközönség. 1979-ben megjelent első regényét, a *Cuniculust* sokan úgy üdvözölték, mint a vajdasági magyar regényirodalom megújulását, és kétségtelen, hogy a fiatal író új hangot hozott, pontosabban azt a „posztmodern” elbeszélő hangot ütötte meg, amelyet hazai irodalmunkban Esterházy Péter és Temesi Ferenc, az erdélyiben Vári Attila. Regényében játékos és ironikus elbeszélő eszközökkel idézi fel a gyermekkor elveszített világát, amelyet nyomban szembeállít a „felnőttkor” értelmetlen és embertelen tapasztalataival. A múltat és a jelent méri össze nosztalgikus személyiséggel *Világ, én ma felébredtem* című elbeszéléskötete és a *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* című regénye is. Nosztalgikus gyermekkori emlékek és ironikusan ábrázolt későbbi tapasztalatok vegyülnek el Bognár Antal *Textília, Esélyek könyve, Eligazodni* és *Álmok a halálban* című epikai alkotásaiban. A nyolcvanas évek fiatal irodalomkritikusai közül Fekete J. Józsefet kell említenem, aki *Olvasat* című kis könyvében Szentkuthy Miklósról rajzol portrét. A nyolcvanas években fellépő fiatal nemzedék talán Szombathy Bálint, Sziveri János, Balázs Attila és Bognár Antal kivételével halványabbnak tetszik, mint az *Új Symposion* irodalomgondolkodás- és ízlésformáló nemzedéke, azt azonban bizvást megállapíthatjuk, hogy a vajdasági magyar irodalom a korábbiaknál mindenképpen nehezebb társadalmi és szellemi körülmények között is folyamatosan dolgozik. Ennek az irodalomnak az eredményei természetesen szerepet kérnek és kapnak az „egyetemes” magyar irodalmi kultúrának abban a rendszerében is, amely virtuális szellemi képződményből éppen a most folyó évtized második felében válik élő valósággá.

Dunatáj, 1989. 2. sz. 12–28.

■■■ KÖNYVEK A VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOMRÓL

Dér Zoltán: *Szembesülések. Kritikák, tanulmányok*. Szabadka, 1979, Életjel, /Életjel Könyvek, 19./, 247 p.; Bosnyák István: *Szóakció I. Adalékok irodalmunk szellemrajzához*. Újvidék, 1980, Forum Könyvkiadó, 210 p.; Thomka Beáta: *Narráció és reflexió*. Újvidék, 1980, Forum Könyvkiadó, /Gemma Könyvek, 14./, 181 p.; Juhász Géza: *Majtényi Mihály*. Újvidék, 1978, Forum Könyvkiadó, 291 p.; Vajda Gábor: *Kázmér Ernő*. Újvidék, 1980, Forum Könyvkiadó, 241 p.; Bori Imre: *Fehér Ferenc*. Újvidék, 1978, Forum Könyvkiadó, 143 p.; Benkő Ákos: *Szirmai Károly*. Stuttgart–München, 1980, Szirmai Archívum, 111 p.; Benkő Ákos – Szirmai Endre szerk.: *Szirmai Károly művei a kritika tükrében*. St. Gallen – Stuttgart – New York, Szirmai Társaság és Archívum, 248 p.

Az irodalom önismeretét és öntudatát mindig az irodalombírálat, a tanulmányírás és az irodalomtörténeti munka felvirágzása jelzi: így történik ez a szomszédos országokban tevékenykedő magyar nemzetiségi irodalmak esetében is. A vajdasági magyar irodalom önismerete a hatvanas évek végén kezdett teljesebben kibontakozni, tanulmánygyűjtemények és irodalomtörténeti kutatások mutatták ezt a kibontakozást. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke, az 1969-ben alakult Hungarológiai Intézet, illetve a két intézmény összevonása révén létesült Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete szervezi az irodalomtörténeti kutatásokat, az újvidéki *Híd*, az *Új Symposion*, a *Magyar Szó* című napilap, valamint a szabadkai *Üzenet* című folyóirat alapozza meg ennek az irodalomnak a kritikai önismeretét. A munka eredményeit – Sinkó Ervin, Herceg János, B. Szabó György, Szeli István, Juhász Géza, Major Nándor, Bori Imre, Bányai János, Bosnyák István, Utasi Csaba, Gerold László, Varga Zoltán és mások tanulmányait, illetve az eddig elkészült legfontosabb munkát, Bori Imre 1968-ban közreadott *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig* című alapvető összefoglalását – számon tartja a magyar irodalmi köztudat. A kutatások mindazonáltal folyvást gazdagodnak, s gyarapodnak az eredmények is, újabb tanulmánygyűjtemények és kismonográfiák igazítanak el bennünket a vajdasági magyar irodalom önismeretének fejlődése felől.

Ilyen eligazítást jelent Dér Zoltán *Szembesülések* című, irodalmi tanulmányokat és bírálatokat tartalmazó kötete. Szerzője a nemzetiségi kultúra igazi mindenese: a felszabadulás után verseivel jelentkezett,

majd színművek, hangjátékok és ifjúsági regények kerültek ki tolla alól, munkásságának tengelyében azonban az irodalomszervezés, illetve a filológiai kutatás és a tanulmányírás foglal helyet. Mint a szabadkai magyar művelődési élet szervezője szervezi az Életjel „élőújság” előadásait, irodalmi estjeit, szerkeszti az Életjel két könyvsorozatát, a *7 Nap* című hetilap kulturális rovatát, illetve az *Üzenet* kritikai rovatát. Mint irodalomtörténész elsősorban Kosztolányi Dezső és Csáth Géza munkásságával foglalkozik, számos tanulmányban, valamint dokumentumkiadványban dolgozva fel írói tevékenységüket, közelebbről szabadkai kapcsolataikat. Az újabb Kosztolányi-filológia (Kiss Ferenc és Réz Pál mellett) bizonyára a szabadkai tudósok köszönheti a legtöbb eredményt, a Csáth Géza-filológia alapját pedig valóságban ő vetette meg értékes szövegkiadványaival és bibliográfiai munkájával. *Ikercsillagok* (1980) című könyve, amelyben Kosztolányiról és Csáth Gézáról írott legfontosabb tanulmányait gyűjtötte egybe, kétségekívül a megéltékülő *Nyugat*-kutatás figyelemre méltó eredményei közé tartozik.

Dér Zoltán érezhetően az összegzés igényével dolgozik, az *Ikercsillagok* tanulmányaiból egy-egy írói monográfia körvonalai sejlenek elő Csáth Gézáról, illetve a fiatal Kosztolányiról. Az összegzés hajlamát rejti a *Szembesülések* című kötet is, amely a szerzőnek a vajdasági magyar irodalom jelenkorát feldolgozó tanulmányait és bírálatait foglalja magába; legalábbis az összegzés hajlamára utal az a bibliográfiai tény, hogy a szabadkai kritikus másfél évtized leforgása során a vajdasági irodalom legtöbb alkotó egyéniségével és jelentős művével „szembesítette magát”. Ezek a „szembesülések” persze gyakran csupán pár lapos ismertetést vagy újságkritikát jelentenek, ugyanakkor nem hiányoznak az elemző és értékelő tanulmányok, vagy a bírálatokból összeálló íróportrék sem, az előbbit az Ács Károllyal és Major Nándorral foglalkozó nagyobb írások, az utóbbit a Szirmai Károlyról, Herceg Jánosról, Németh Istvánról, Domonkos Istvánról és Gion Nándorról képet adó cikksorozatok szemléltetik. Dér Zoltán módszere a leírás, kritikai műfaja a rövid vázlat, behatóbb elemzésre ritkán adódik alkalma, noha elemzőkészségéről olyan tanulmány árulkodik, mint az Ács Károly válogatott verseinek analitikus leírását adó közlemény.

Gyűjteményes kötete, hogy Halász Gábor kifejezését kölcsönözzem, „egy ízlésforma önarcképe”, egyszersmind egy nemzedék irodalomfelfogásának foglalata. Dér Zoltán az ötvenes években indult generáció irodalomszemléletét fejlesztette tovább a jelen követelményeinek megfelelően, a magyar irodalom klasszikus hagyományaihoz, illetve a nemzetiségi irodalom közösségi elkötelezettségéhez azonban ma is ragaszkodik. Mindez

több alkalommal is vitára készíti: a fiatalabb nemzedékek avantgárd orientációjával, illetve irodalomszemiotikai felfogásával polemizál. Nem mintha fenntartásai volnának a modern irodalommal szemben, hiszen Domonkos István avantgárd vonzások szerint tájékozódó munkásságát igaz értéknek könyveli el, sőt arra is képes, hogy önkritikus módon felülvizsgálja saját korábbi ítéleteit, mint Gion Nándorral foglalkozó bírálataiban. Eszménye mindazonáltal az az irodalom, amely erősebben reflektál a nemzetiségi valóságra s tudatosabban ragaszkodik a közösségi elkötelezettség eszményeihez. Kritikusi dilemmája azokat a gondolatokat követi, amelyeket Szenteleky Kornél és Szirmai Károly is megfogalmazott valamikor: a vajdasági jelleg és az esztétikai érték egyeztetésére törekedik, s a kettő szerves egységétől várja a nemzetiségi irodalom felvirágzását. Ha eközben néhány jelentős érték, mint amilyen Pap József vagy főként Tolnai Ottó költészete (egyelőre) elkerüli is figyelmét, általában mégis hitelesen tájékozódik a vajdasági magyar irodalomban: minden igaz értéket megbecsül, minden igazi eredménnyel „szembesülést” keres.

Bosnyák István már a nemzetiségi irodalom következő nemzedékét képviseli, azt az *Új Symposion* körül gyülekező írócsoportot, amely a hatvanas évek második felében talált igazán önmagára, s az avantgárd programja alapján kereste a nemzetiségi irodalom teljesebb kibontakozását és új feladatait. Bosnyák politikus alkat és szervező egyéniség, aki az avantgárd örökségéből közelebről nem a művészi experimentalizmust, hanem a baloldali, ugyanakkor élesen antidogmatikus közéleti radikalizmust fogadta el. Ennek a radikalizmusnak erősen etikai értelmezést adott, s midőn nemzedékének nevelőiről, a vajdasági magyar szellemi élet vállalt hagyományairól akart számot adni, nem véletlenül érkezett el azokhoz a gondolatokhoz, amelyeket a baloldali etikai radikalizmus kiváló jugoszláviai magyar szószólója, Sinkó Ervin képviselt. Egy napló-szerű, egyszersmind szociográfiai riportsorozat (*Laskói esték*, 1968) után két könyvet szentelt a jeles újvidéki mester munkásságának: 1975-ben jelent meg *Vázlatok egy portréhoz*, 1977-ben pedig *Ember a forradalomban, ember a soron kívül* című munkája. Új kötete, a *Szóakció I.* irodalmi tanulmányokat ad közre, alcíme szerint a vajdasági magyar irodalom „szellemrajzához” szolgáltat adalékokat, valójában ugyanannak az etikai radikalizmusnak a hagyományát nyomozza, mint Sinkó Ervinnek szentelt írásaiban.

A vajdasági magyar irodalom „szellemrajzának” adalékait Bosnyák István nyolc fejezetbe rendezi: a nemzetiségi irodalom életével, intézményrendszerével, különösen folyóirataival és irodalmi vitáival foglalkozik. Kutatásainak komoly érdeme, hogy számos új adalékkal egészíti ki azt

az összefoglaló képet, amelyet Bori Imre irodalomtörténeti kézikönyve rajzolt az irodalomalapítás hősi küzdelmeiről, így elsőnek ő figyelmeztet arra a komoly szerepre, amelyet Gömöri Jenő Tamás Pozsonyban, majd Bécsben szerkesztett folyóirata, a *Tűz* töltött be a jugoszláviai magyar irodalom megszületése körül. Ezt követve számol be a két világháború között megjelenő *Híd* világnézeti fejlődéséről, amelynek során az 1934-ben polgári radikális programmal induló folyóirat, néhány év leforgása alatt a vajdasági magyar kommunisták fórumává vált, illetve ezt követve ad képet a vajdasági magyar irodalom polgári jellegű intézményei: a *Bácsmezei Napló*, a *Vajdasági Írás*, a *MI Irodalmunk* és a *Kalangya* körül gyűrűző irodalompolitikai küzdelemlről, továbbá azokról az eszmecserékről, amelyek a nemzetiségi irodalom sajátos tennivalóit próbálták tisztázni. Ezek a viták és eszmecserék folytak tovább a felszabadulás után is, midőn a korán elhalálozott B. Szabó György, illetve az *Ifjúság Szava* című lap próbálta meghatározni a vajdasági magyar irodalom szerepét és feladatát.

Szenteleky Kornéltól B. Szabó Györgyig szinte egybehangzó módon kapott megfogalmazást az irodalmi egység követelménye, amely a vajdasági irodalom szerepét abban jelölte meg, hogy minden belső megosztás nélkül szolgálja a nemzetiségi társadalom és kultúra ügyét. Bosnyák Istvánnak alapvető meggyőződése, hogy ez a követelmény téves, és a nemzetiségi kultúra dinamizmusát, valamint fejlődését csakis a belső megosztás és a demokratikus vitákban testet öltő irodalmi közélet alapozhatja meg. Ezt a megosztást és vitaszellemet méltányolja a régi *Híd* színrelépésében is. Meggyőződését voltaképpen az *Új Symposion* körül folyó irodalmi polémiaikban alakította ki, amikor is a fiatalokat tömörítő folyóirat egyik szerkesztőjeként kellett vitába szállnia azokkal, akik a nemzetiségi irodalom egységére hivatkozva támadták a fiatal generáció avantgárd tájékozódását és politikai radikalizmusát. Az irodalmi élet mozgalmi megosztása és demokratikus vitája mellett érvelő tanulmányok a gyakorlati küzdelmek hevében születtek, műfajuk ilyen módon lett (jobb kifejezés híján) „irodalomtörténeti publicisztika”, amely az aktuális közírói feladat jegyében mozgósítja az irodalomtörténeti adalékokat. A *Szóakció* írója egy meghatározott irodalmi mozgalom: az *Új Symposion* körül gyülekező fiatal írók nézeteit fejezte ki, arra keresett választ, hogy az alakuló vajdasági magyar irodalom miként szolgálhatja egyszerre a politikai elkötelezettség és a művészi szuverenitás, más szóval az erkölcsi és az esztétikai érték ügyét. Ezért kellett régi állásfoglalásokat fellapoznia, régi vitákat életre keltenie: az anyag, amelyet feltárt, az irodalomtörténet birtoka, a publicista szenvedély, amellyel e történeti anyag tanulságait

megfogalmazza, viszont a politikai érdeklődésű mai kritikusé, aki a múltat búvárolva is a jelen kérdéseire válaszol.

Az *Új Symposion* következő nemzedékének irodalomszemléletét Thomka Beáta fejezi ki, akinek *Narráció és reflexió* című kötete tanulmányok és bírálatok sorában méri fel a magyar próza utolsó másfél évtizedének eredményeit. A vajdasági magyar avantgárd a nyugat-európai irodalmi átalakulás vonzásában járta be azt az utat, amely a hatvanas évek expresszionista és szürrealista alkotómódszerétől a hetvenes évek lingvisztikai és szemiotikai jellegű szövegirodalmához vezetett. (Ennek a szövegirodalomnak a termékeit vitte a nyilvánosság elé a Gemma Könyvek sorozata, amely korábban jórészt költői műveket közölt, s amelyben mint a sorozat első elméleti darabja most Thomka Beáta kötete is megjelent.) A fiatal kritikus, aki korábban az *Új Symposion* szerkesztőjeként működött, s jelenleg az Újvidéki Egyetem magyar intézetében dolgozik, mint tanulmányíró képviseli az imént jelzett irodalomszemléleti fordulatot: gondolkodásának tengelyében az irodalmi művek, elsősorban regények szemiotikai és poétikai megközelítése áll, az a felfogás, amelyet az orosz formalizmus (Eichenbaum és Jakobson), illetve a francia strukturalizmus (Barthes és Genette) hirdetett.

Amint *Regényjelenségek* című – kritikai tevékenységét teoretikusan megalapozó – tanulmányában kifejti, a modern regény egészen más szemléleti alapokra épül, mint klasszikus elődei, s ezért egészen új regénypoétikai eljárásokat kell igénybe vennie. „A regény nagyfokú intellektualizálódása – szögezi le – ma már nemcsak egyes művek, vagy irányzatok velejárója, hanem általános vonása, sőt alapvető követelménye a mai regénynek.” Megváltozott az elbeszélő magatartása, átalakult az író és az epikus anyag viszonya, háttérbe szorult a cselekmény, a „narráció” hagyományos szervezőelvét a „reflexió” elve váltotta fel, az „elbeszélés előrehaladó, megbontatlan időbeli, térbeli dimenzióval rendelkező lineáris vonalának elhagyása” folytán „lehetetlenné vált a kötött elbeszélő-logikai struktúra összeállása”. „E logika helyét – olvassuk – szétsugárzó, vibráló, szóródó struktúrák töltik be, melyeket egy minőségileg magasabb rendű erőtér fog össze, a *szemantikai inercia*.” Gérard Genette véleményét idézi: „Az a benyomásunk, hogy az irodalom kimerítette és meghaladta mimetikus módusának lehetőségeit [...] Lehet, hogy a költészet után a regény is végre kilép az ábrázolás korszakából.” A mimézis „kimerülése” új realizmusfogalom lehetőségét veti fel, „amelynek alapját azok a művek képeznék, amelyek nem szegmentumszerűen, hanem globális vonatkozásaikban »tükröznek«, emelnek be a műbe reális, a valóságban uralkodó folyamatokat. Ábrázolásmódjuk tehát nem a részelemek »hi-

telességén« alapul, hanem a globális struktúráképző eljárások nagyfokú valóságmegfelelésén.” A struktúráképző eljárások fontossága a művészi formaalkotás szerepét húzza alá, Thomka Beáta szerint „a regényíró ma már nem alkothat meg autentikus regényvilágot, ha nem teremt újra a regényformát”. A *Narráció és reflexió* rokonszenves tulajdonsága, hogy elméleti feltevéseit nem valami teoretikus laboratórium légüres terében, hanem az irodalomkritikai gyakorlat gondolatpróbái közepette fogalmazza meg: a modern regény- vagy éppen szövegelmélet téziseit a jelenkori magyar regényirodalommal szembesíti, illetve a regények vizsgálata révén von le következtetéseket. Példáit olyan művek jelentik, mint Mészöly Miklós *Az atléta halála* és *Saulus*, Konrád György *A látogató* és *A városalapító*, Spiró György *Kerengő*, Dobai Péter *Csontmolnárak*, Nádás Péter *Egy családregény vége*, Lengyel Péter *Cseréptörés*, Esterházy Péter *Termelési regény* című regényei, illetve az erdélyi Szilágyi István *Kő hull apadó kútba*, Vári Attila *Középkori villamosjegy*, Györfly Kálmán *A visszatekintő* és Mózes Attila *Átmenetek* című művei. Közöttük helyezi el a vajdasági magyar regény újszerű eredményeit, Domonkos István *A kitömött madár*, Tolnai Ottó *Rovarház* és Balázs Attila *Cuniculus* című regényeit. Valamennyi regényben az új formaképző eljárásra figyel, s a szöveg poétikai, illetve szemiotikai struktúrájának feltárása révén próbálja leírni a szóban forgó írók világgképét, az alkotó személyiség és a valóság viszonyát. Regényértelmezéseivel lehet vitatkozni, olykor mintha túlságosan a szöveg „felületén” maradnának vizsgálódásai, kétségtelen azonban, hogy az új magyar regény kritikusai nem kerülhetik meg eredményeit.

A nemzetiségi irodalom önismeretének megfogalmazását kezdetben irodalmi programok és vitairatok, később erőteljesebb kritikai tevékenység, végül irodalomtörténeti tanulmányok és összefoglalások vállalják magukra. Ez a folyamat a vajdasági magyar irodalom körében is végbement, itt is elérkezett a történeti múlt feldolgozásának időszaka. Bori Imre alapvető irodalomtörténeti összefoglalása után a történeti kép részletesebb kinagyítása következett el, amelynek során önálló monográfiák és nagyobb tanulmányok foglalkoznak például a két világháború közötti korszak irodalmi mozgalmáival és fontosabb írói egyéniségeivel, így kutatások folynak a *Híd* és a *Kalangya* történetéről, kismonográfiák készülnek az első vajdasági írónemzedék jeles képviselőiről. Ezeknek a kutatásoknak az első eredményei jutottak el a nyilvánosság elé a Forum Könyvkiadó egyforma sárga kötésben megjelent kismonográfiáiban, így Juhász Géza Majtényi Mihályról, Vajda Gábor Kázmér Ernőről és Bori Imre Fehér Ferencről szóló könyveiben.

Juhász Géza annak a kritikusnemzedéknek a képviselője, amely az ötvenes években vette vállára a nemzetiségi irodalom szervezésének ügyét: hosszú időn keresztül a Forum Könyvkiadó igazgatója volt, jelenleg mint főiskolai tanár dolgozik. Munkája során a vajdasági irodalommal, illetve a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokkal foglalkozott, 1965-ben Papp Dánielről jelentetett meg kismonográfiát, 1973-ban pedig *Könyvek országútján* címmel gyűjtötte össze irodalmi tanulmányait. *Majtényi Mihály* című kismonográfiájában a vajdasági magyar irodalom népszerű elbeszélőjének írói pályáját dolgozta fel. Négy szakaszt különböztet meg ezen a pályán: az írói indulás az expresszionista irodalom vonzásában alakult, Majtényi ekkor írta *Mocsár* című regényét és *Kokain* című elbeszéléskötetét, ezt követte a bácskai „couleur locale”-t festő történelmi regény, az 1943-ban megjelent *Császár csatornája* hagyományos realizmusa, majd a felszabadulás utáni évtized társadalmi érdeklődése és elkötelezettsége, amelynek a *Májusfa* című kötet elbeszélései és a bácskai csatornaépítés regényének új változata, az 1951-ben megjelent *Élő víz* voltak a legfontosabb epikus eredményei, végül a kedélyes humorral és nagy mesélőkedvvel kialakított „kisrealizmus”, amely a *Garabonciás* és a *Bige Jóska házassága* című regényekben öltött alakot.

A kismonográfia írója szorgos kutatások nyomán rajzolta meg Majtényi Mihály változatos írói útját, egyúttal képet adott a nemzetiségi irodalom egy jellegzetes írótipusáról is. A vajdasági író az ottani magyar sajtóorgánumainál dolgozott, negyvenhat esztendőn át volt redakciók munkatársa: a zentai *Friss Újságé*, a zombori *Új Híreké*, a szabadkai *Naplóé*, majd a felszabadulás után az újvidéki *Szabad Vajdaságé*, s a hírlapíró munka lázas tevékenysége közepette foglalkozott írói műveivel. Munkásságára ilyen módon az újságírásban szerzett napi tapasztalat, a széles körű valóságismeret nyomta rá bélyegét: ez szabta meg írói tevékenységének eredményeit és korlátait is. Juhász Géza hitelesen mutatja be a *Császár csatornája* (véleményem szerint Majtényi legjelentősebb regénye) és az *Élő víz* narratív sajátosságait arra utalva, hogy mindkét regényben a szélesebb embercsoportok történelmi helyzetét feltáró panoramikus módszer érvényesült, s ugyancsak meggyőzően mutat rá a kései regények pikareszk tulajdonságaira. Hasznosak összehasonlító megjegyzései is, amelyek során Majtényi Mihály és a szerb Miloš Crnjanski, illetve Veljko Petrović vajdasági krónikáinak hasonló motívumaira hívja fel figyelmünket. Vajda Gábor az újvidéki magyar tanszéken, majd a bácstopolyai magyar középiskolában tanított, jelenleg Újvidéken folytat kritikai tevékenységet. *Kázmér Ernő* című kismonográfiájában a vajdasági magyar irodalom érdekes egyéniségének

jórészt elfelejtett munkásságát világítja meg, Kázmér Ernő a budapesti polgári liberális irodalom körében lépett fel még az első világháború előtt, egyik szerkesztője volt az 1913–1914-ben négy számot megért *Május* című folyóiratnak, amelyet a magyar avantgárd egyik előfutáraként kell számon tartanunk, s amelynek munkatársai között Szabó Dezső, Kassák Lajos, Franyó Zoltán, Kaffka Margit, Nagy Lajos, Karinthy Frigyes és Komlós Aladár foglalt helyet. 1917-ben adta közre *Idegen portrék* című arcképsorozatát, amellyel a kor kiváló német, skandináv és orosz íróit kívánta népszerűsíteni, általában kiterjedt világirodalmi tájékozottság jellemezte esszészerű tanulmányait. A Tanácsköztársaság bukása után ő is emigrációba kényszerült, s egy évtizeden át a szlovákiai magyar irodalmi sajtóban fejtette ki nézeteit. A harmincas évek elején mint egy csehszlovákiai fakitermelő cég képviselője érkezett Jugoszláviába. Zágrábban, majd Belgrádban telepedett le, s hamarosan kapcsolatba került a vajdasági magyar irodalom műhelyeivel, kezdetben a szabadkai *Napló*val, később az újvidéki *Kalanyá*val, amelynek Szirmai Károly szerkesztői tevékenysége idején egyik legtöbbet foglalkoztatott munkatársa lett. Kritikai munkássága ekkor bontakozott ki igazán, korábbi impresszionista módszerét tárgyiasabb felfogás, szecessziós miszticizmusát élénkebb társadalmi érdeklődés váltotta fel. Ismertetések és tanulmányok sorában mérte fel a vajdasági magyar irodalom számos eredményét, érdeklődéssel tekintett más nemzetiségi sorban dolgozó magyar irodalmakra, különösen az erdélyire, emellett számon tartotta a szerb–horvát irodalom születő értékeit s a kelet-közép-európai irodalmak kapcsolatainak alakulását is. Hányatott sorsú személyének a második világháborúban veszett nyoma. Vajda Gábor több országban végzett kutatómunkával, nem egyszer fáradtságos nyomozással rekonstruálta ennek a hányatott írói sorsnak, az életrajzi és eszmetörténeti állomásait. Nemcsak a vajdasági magyar irodalom egy érdekes, habár végül is torzóban maradt alakját mutatta be, hanem a kelet-közép-európai irodalmi kapcsolatok történetéhez is számos új adalékot szolgáltatott.

Bori Imre a vajdasági magyar szellemi élet legtermékenyebb kritikusa és irodalomtudósa, akinek sokágú munkássága azt igazolja, hogy a nemzetiségi kultúra körülményei között is lehet önálló tudományos műhelyt és teljesítményt kialakítani. Érdeklődése átfogja a jugoszláviai magyarság teljes szellemi életét, nemcsak az irodalmat, amely itt is a nemzetiségi tudat legfőbb organizátora, hanem a művelődéstörténetet és a néprajzot is, emellett alapvető monográfiák sorában vetett számot a huszadik századi magyar irodalom fejlődésének lényeges kérdéseivel. A jugoszláviai magyar irodalom történetének összefoglalása mellett számos tanulmányt

szentelt a nemzetiségi irodalomnak, ezeket *Fejezetek irodalmunk természetrajzából* (1973) címmel gyűjtötte össze. Megírta a magyar avantgárd irodalom mozgalmainak történetét, tanulmányok sorában dolgozta fel a századelő magyar elbeszélő irodalmát, önálló monográfiákban mutatta be Krúdy Gyula, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Nagy László és Juhász Ferenc munkásságát, két könyvben tekintette át a magyar és a délszláv irodalmak kapcsolatait. *Fehér Ferenc* című kismonográfiájában a felszabadulás után kibontakozó vajdasági magyar költészet egy kiváló alkotó egyéniségének költői tevékenységéről ad képet.

Fehér Ferenc a bácskai magyar parasztság költője: „jobbágyok unokája”, ahogy első, 1953-ban megjelent verseskötetének címében vallott önmagáról. Eredeti élményei és költői törekvései szerint annak a költőnemzedéknek a vajdasági képviselője, amely a hazai költészetben a „fényes szelek” szárnyán érkezett, poétikája és nyelvezete a fiatal Nagy Lászlóval, Juhász Ferencsel és Simon Istvánnal tart rokonságot. A bácskai költő is Petőfi Sándor és a népköltészet követőjeként kezdte pályáját, de hatott rá Illyés Gyula és Veres Péter munkássága is. Bori Imre azt a folyamatot kíséri nyomon, amely révén ez a minden ízében hagyományos líra lassanként magába fogadta a korszerű költészet gondolati és formai indításait. Az örökül kapott népiesség egyrészt az önstilizálás, másrészt a tárgyiasság igénye által alakult át, s vált egy modernebb, intellektuálisan gazdagabb költői szemlélet kifejezőjévé. Fehér Ferenc újabb költészete a reflexív önszemléletben és a meditatív valóságértelmezésben talált magára, poétikai elvét *Ophélie* című 1973-ban keltezett versében e szavakkal fogalmazta meg: „festeni tisztán belső minta után”. A költői szemlélet és kifejezés mód eme átalakulását Bori Imre érzékeny elemzések segítségével kíséri nyomon.

A vajdasági magyar irodalom érdekes íróegéniségének munkásságát mutatja be Benkő Ákos *Szirmai Károly* című kismonográfiája, amely a Szirmai Endre (az író fia) által létrehozott stuttgarti Szirmai Archivum kiadásában látott napvilágot. A szerző kunszentmiklósi középiskolai tanár, akinek számos, a vajdasági magyar irodalommal foglalkozó tanulmánya jelent meg hazai és jugoszláviai folyóiratokban. Szirmai Károly írói munkásságának feldolgozásával komoly vállalkozásba fogott, minthogy Szirmai – Csuka Zoltán és Herceg János mellett – kétségtelenül a vajdasági magyar irodalom első korszakának legjelentékenyebb írója és szervező egyénisége volt. Indulására Dosztojevszkij, Csehov, Ibsen és Knut Hamsun hatott, első elbeszélései, amelyeket 1933-ban *Ködben* címmel adott közre, az eltűnt időt próbálták életre kelteni, a hontalanság és az idegenség nyomasztó közérzetét fejezték ki, írói világa

lényegében alig változott az évtizedek során, talán csak *Katlanban* (1958) című regényében próbált kitörni abból az elszigetelt magányból, amely elbeszéléseinek legfőbb ihletője volt. Különben mindig a „csönd vízióit” írta le, személyes nyelven keltve szorongásos, nem egyszer irracionális hangulatot. Mint irodalomszervező is a legjobbak közé tartozott, 1933 és 1941 között a *Kalangya* szerkesztőjeként végzett áldozatos munkát a vajdasági magyar irodalom fellendítése érdekében, s alapozta meg az ottani, valamint a magyarországi szellemi élet termékeny kapcsolatait. Benkő Ákos jól foglalja össze ennek a szívós munkában telt életnek a történetét, egyszersmind számos eddig ismeretlen dokumentum tükrében rajzol képet a nemzetiségi irodalom köznapi munkájáról és törekvéseiről a harmincas évek folyamán. Irodalomtörténeti dokumentációjában jól hasznosította a stuttgarti Szirmai Archívum láthatóan gazdag anyagát.

A Szirmai Archívumból került ki a *Szirmai Károly művei a kritika tükrében* című kötet anyaga is, amelyet Szirmai Endre válogatott és Benkő Ákos gondozott. Meglehetősen tekintélyes tanulmány- és bírálatanyag gyűlt egybe, ennek az anyagnak az első darabja Juhász Gyula 1910-ben keltezett köszöntője, amelyet a pályakezdő Szirmai Károly első versei elé írt, záródarabjait pedig azok az ismertetések jelentik, amelyekben a *Falak, puszta falak* (1970) című novelláskötetet, illetve az *Önkeresés* (1970) című versgyűjteményt mutatták be a hazai és a vajdasági kritikusok. A közreadott tanulmányok persze igen változó színvonalúak, a legjobbak közülük Csuka Zoltán, Herceg János, Bori Imre, Tomán László, Dér Zoltán, Utasi Csaba és Benkő Ákos nevéhez fűződnek. A dokumentumgyűjtemény azonban kétségtelenül érdekes olvasmány, amely nemcsak Szirmai Károly munkásságát és (főleg a levélközlések révén) szerkesztői tevékenységét világítja meg, hanem a harmincas évek vajdasági magyar irodalmi életét is: a nagyratörő szándékokat, a kicsinyes torzsalkodásokat és az áldozatos erőfeszítéseket.

Irodalomtörténeti Közlemények, 1981. 3. sz. 337–342.

Nekem holnap az lett volna a feladatomból, hogy a záróülés levezető elnökéül „simítsam el” a vita során felvetődött ellentéteket és feszültségeket. Mégis most szeretnék néhány újabb feszültséget kelteni, amit aztán később majd elsimíthatunk.

Három dolgról szeretnék röviden beszélni. Először a kisebbségi magyar irodalmak és az egyetemes magyar irodalom viszonyáról. Ez engem mint gyakorló irodalomtörténészt foglalkoztat, hiszen mindenekelőtt olyan elméleti megfontolásokra (és lehetőleg konszenzusra) kell jutnunk, amelyet aztán az irodalomtörténet-írás módszerének kialakítása során is felhasználhatunk. Magam sok töprengés után jutottam el oda, hogy a kisebbségi magyar irodalmakat és az anyaország irodalmát lehetőleg közös gondolati konstrukcióban kellene tárgyalni, az úgynevezett „egyetemes” vagy „összmagyar” irodalom fogalmi keretei között. Ugyanakkor meg kell különböztetni őket egymástól, hiszen mindegyik ilyen „részirodalom” más-más helyzetben dolgozik; a vajdasági magyar irodalom mai rendkívüli nehéz helyzetét például aligha lehet abban a keretben tárgyalni, amelyben az anyaország vagy Erdély magyar irodalmát.

A kiváló francia irodalomfilozófus, Roland Barthes gondolt arra, hogy az irodalomnak mindig két arca van, az irodalom tulajdonképpen Janus-arcú fogalom; van ugyanis egy „ontológiai” és „esztétikai” arculata, ez a művek, az életművek és az irányzatok rendszerét mutatja, és van egy „szociológiai” és „intézményi” arculata, amely az irodalomnak mint szellemi „intézménynek” egy adott társadalomban és egy adott történelmi korszakban való elhelyezkedését fejezi ki. Az irodalom ezért egyrészt a művek (az irodalmi értékek), másrészt az intézmények rendszere, és ebben a vonatkozásban az intézmény fogalma nemcsak a folyóiratokat, a könyvkiadókat, az íróársaságokat, hanem az irodalompolitikát, az irodalomkritikát és az írók anyagi, illetve erkölcsi helyzetének mibenlétét is magába foglalja.

Ha az irodalmat mint művek rendszerét határozzuk meg, akkor a szellemi térben összetartozó értékeket nem lehet egymástól elkülöníteni. Ilyen módon például a modern magyar irodalom „második” nemzedékén belül kell elhelyezni nemcsak Illyés Gyulát, József Attilát, Szabó Lőrincet, Déry Tibort, és Szerb Antalt, hanem, mondjuk, Kós Károlyt, Tompa Lászlót, Szenteleky Kornélt és Herceg Jánost is, és a *Nyugat* „harmadik” nemzedékéhez kell sorolnunk, Radnóti Miklós, Weöres Sándor és Jékely Zoltán mellett Dsida Jenőt és Szemlér Ferencet is. Ugyanígy a hatvanas és hetvenes években újjászülető magyar avantgárd tárgyalása során összetartozik a budapesti, az újvidéki, a kolozsvári és a párizsi magyar avantgárd költészet, tehát Erdély Miklós és társai mellett kell

elhelyezzünk az *Új Symposion*, az *Echinox* és a *Magyar Műhely* körét. Mindez a művekre (az igazán jelentős művekre), az életművekre és az irányzatokra vonatkozik.

Az irodalomnak mint intézménynek (intézményrendszernek) a tárgyalását más módon kell elvégezni: ebben az esetben nem lehet összekeverni az anyaország, a kisebbségi magyarság és a nyugati emigráció irodalmi intézményeit. Vagyis külön fejezetben kell tárgyalni Magyarország, Erdély, a Vajdaság, a Felvidék, Kárpátalja és az emigráció irodalmait. Itt kell leírni ezeknek az irodalmaknak a történelmi, szociológiai és politikai helyzetét, itt kell ábrázolni a „részirodalmak” intézményi rendszerét, társadalmi elhelyezkedését és azokat a politikai feltételeket, amelyek között ezek az irodalmak működnek (működni kényszerülnek). A képzeletbeli irodalomtörténeti összefoglalásnak mindez nem lesz az ünnepi fejezete, hiszen a krónikásnak itt időnként a szellem erőszakos korlátozásáról, a mesterségesen létrehozott csonkaságáról, az önkorlátozásról is számot kell adnia. Mégis valamiképpen ebből a kettős, esztétikai és szociológiai, a művek elemzésére és az intézmények leírására, törekvő Janus-arcú rendszerből bontakozhat ki igazán a huszadik századi magyar irodalmi kultúra igazi története.

Második észrevételem arra vonatkozik, hogy az irodalmi produktnak vannak bizonyos értékszintjei: tehát léteznek olyan irodalmi alkotások (életművek), amelyeknek egy regionális szellemi térben nagy jelentőségük van, a nemzeti irodalom körében mindazonáltal nincsenek igazán jelen. Ahogy léteznek az utóbbi körben is olyan alkotások és életművek, amelyeknek nem jutott hely a világirodalom (az európai irodalom) alkotásai között. Ez egyrészt esztétikai, másrészt recepciós kérdés, minthogy vannak olyan művek és írók, akiknek a szellemi befogadása csupán egy szűkebb, regionális kultúra részéről történt meg. El tudom képzelni tehát, hogy valaki megírja a jugoszláviai magyar irodalom történetét, és ezen belül sokkal mélyebb, sokkal átfogóbb, minden mozzanatra kiterjedő képet ad ennek az irodalomnak a jelenségeiről, ám ugyanakkor, midőn az „egyetemes” magyar irodalom történetét írja meg valaki, a jugoszláviai magyar irodalom köréből csak azokat az alkotásokat és alkotó személyiségeket emeli ki, amelyek és akik valóban az „egyetemes” magyar irodalom, a nemzeti irodalom körébe valók. Esztétikai és recepciós értelemben egyaránt. Hogy ne legyen félreértés, és ne lehessen azt gondolni, hogy ez a kisebbségi irodalmaknak valamiféle lekezelését jelenti, el tudom képzelni azt is, hogy valaki megírja a „dunántúli magyar irodalom” történetét. Ez ugyancsak egy viszonylag önálló és természetesen igen értékes történelmi, szellemi és kulturális régió. Ezt a történetet egyébként meg is írták.

A harmadik észrevételem az itt több vonatkozásban is elhangzott úgynevezett „jugoszlávizmusként” a fogalmára vonatkozik. Véleményem szerint a „jugoszlávizmust” igazából nem lehet „multikulturális” vagy „multinacionális” fogalomnak tekinteni. Ilyen „multinacionális” és „multikulturális” államszerkezet és történelmi képződmény volt például az Osztrák–Magyar Monarchia, ott ugyanis valóban több nép és több nemzeti kultúra élt egymás mellett, és korántsem abban az „elnyomatásban”, amelyről a mögöttük lévő évtizedekben beszélni szoktak. Tehát az osztrák és a magyar kultúra mellett jelen volt és fejlődött a cseh, a lengyel, a szlovák, a horvát, a szlovén, a vajdasági szerb és az erdélyi román kultúra is, hogy mennyire fejlődött, azt éppen az bizonyítja, hogy a XIX. században a szerb művelődés egyik fellelegvára Újvidék volt, s a román nemzeti irodalomnak Erdélyben voltak a legerősebb műhelyei.

A „jugoszlávizmust” ezért nem lehet „multikulturális” és „multinacionális” fogalomnak tekinteni. Ez a fogalom inkább a „csehszlovákizmussal” vonható elméleti párhuzamba: mint államrezon egy ideig, hosszú ideig tulajdonképpen kielégítően működött, a fogalmi felszín alatt azonban mély ellentéteket és konfliktusokat takart, például a szerbek és a horvátok, a keleti és a nyugati kereszténység, a kelet-európai és a nyugat-európai politikai kultúra konfliktusait. Az Osztrák–Magyar Monarchiának mint „multikulturális” és „multinacionális” képződménynek az alternatívája ezért nem a „jugoszlávizmus” volt, hanem az a virtuális Közép-Európa, amely egyelőre csak az írók és a tudósok álmaiban létezik. A valóságban nincs, és utoljára csak a Monarchia keretei között létezett. Aki ma egy ilyen „multikulturális” és „multinacionális” közép-európai konstrukcióról beszél, kénytelen a nosztalgia nyelvén szólni. Ez a nosztalgia persze létezhet az egykori, ma már felbomlott Jugoszlávia iránt is, amelyben mégiscsak együtt éltek a délszláv nemzetek, és amely a nemzeti kisebbségeknek, így a magyaroknak, valamiféle kulturális autonómiát adott. Az egykori Jugoszlávia mindazonáltal nem helyettesíthette a valódi és történelmileg oly szükséges közép-európai integrációt. Sőt ahhoz, hogy ez az integráció egykor majd létrejöjjön, ehhez a valójában mesterségesen konstruált „jugoszlávizmusként” (és „csehszlovákizmusként”) először nyilvánvalóan is meg kellett buknia.

Előadás 1994. november 18-án Debrecenben, *A vajdasági magyar irodalom* című konferencián (előadók: Bányai János, Márkus Béla, Juhász Erzsébet, Kántor Lajos, Szokolczay Lajos, Zalán Tibor, Szajbély Mihály, Gerold László, Vajda Gábor).

Alföld, 1995. 2. sz. 81–83.

